

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

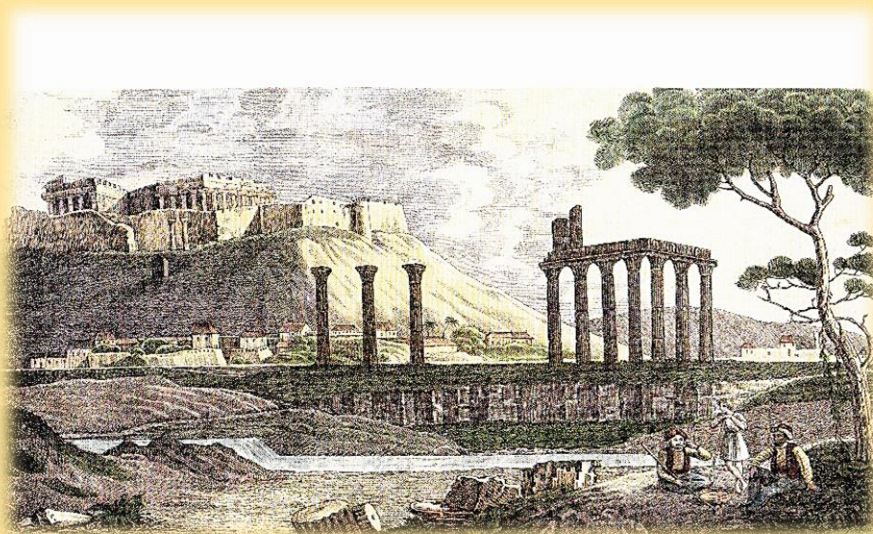
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ»

**Διπλωματική Εργασία
με θέμα:**

**Πρόταση ανάδειξης και διαχείρισης του αρχαιολογικού
χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός και της ευρύτερης
περιοχής στην Αθήνα**

ΖΙΩΓΑ ΙΩΑΝΝΑ

ΑΜ: 4113Μ001

Αθήνα, Ιούνιος 2015

Τριμελής εξεταστική επιτροπή

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ανδρομάχη Γκαζή

Μέλη: Δάφνη Βουδούρη, Κωνσταντίνος Δάλλας

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εκπόνηση αυτής της μελέτης έγινε στη Σχολή Διεθνών Σπουδών, Επικοινωνίας και Πολιτισμού, στο Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού κατά τη διάρκεια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Πολιτιστική Διαχείριση» υπό την επίβλεψη της επίκουρης καθηγήτριας Ανδρομάχης Γκαζή, την οποία ευχαριστώ θερμά για τη συνεχή καθοδήγηση και βοήθεια. Η δημιουργική επίβλεψη, διόρθωση και παρακολούθηση αποτέλεσαν κίνητρο και οδηγό για την εξέλιξη και περάτωση αυτής της μελέτης.

Τέλος, ευχαριστώ με όλη μου την καρδιά την οικογένειά μου, τον σύζυγο μου Παναγιώτη, την κόρη μου Ελένη και τους γονείς μου, οι οποίοι με στήριξαν ψυχικά και πρακτικά και με παρότρυναν όλα αυτά τα χρόνια. Η εργασία αυτή δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς τη βοήθειά τους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
-----------------	---

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εννοιολογικοί Προσδιορισμοί	9
-----------------------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Οργανισμοί για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς	12
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Σύντομη επισκόπηση της ελληνικής νομοθεσίας και των διεθνών συμβάσεων για την προστασία, ανάδειξη και διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων

3.1. Ελληνική νομοθεσία	14
-------------------------	----

3.2. Διεθνείς συμβάσεις	17
-------------------------	----

3.3. Συμπέρασμα	20
-----------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Σύγχρονες τάσεις ανάδειξης και διαχείρισης αρχαιολογικών χώρων	21
--	----

4.1. Ανάπτυξη και τάσεις του πολιτισμικού τουρισμού	29
---	----

4.2. Ανάλυση περιπτώσεων (case studies) ανάδειξης και διαχείρισης αρχαιολογικών χώρων	34
---	----

4.2.1. Η περίπτωση της αρχαίας Μεσσήνης	34
---	----

4.2.2. Η περίπτωση της Νάξου	44
------------------------------	----

4.2.3. Συμπεράσματα	52
---------------------	----

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΕΡΕΥΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Αρχαιολογικός Χώρος του ναού του Ολυμπίου Διός και της ευρύτερης περιοχής στην Αθήνα

5.1. Ιστορικά-Αρχαιολογικά δεδομένα

5.1.1. Λατρείες παρά τον Ιλισό	54
--------------------------------	----

5.1.2. Μνημεία παρά τον Ιλισό	57
-------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Πρόταση ανάδειξης και διαχείρισης του αρχαιολογικού χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός και της ευρύτερης περιοχής στην Αθήνα

6.1. Μεθοδολογία της έρευνας	79
6.2. Αποτελέσματα της έρευνας	
6.2.1. Διαχείριση και υφιστάμενη κατάσταση του αρχαιολογικού χώρου	82
6.3. Πρόταση ανάδειξης και διαχείρισης	
6.3.1. Διαχείριση του αρχαιολογικού χώρου	92
6.3.2. Διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου	
6.3.2.1. Παρεμβάσεις στο ευρύτερο περιβάλλον (εκτός του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου)	94
6.3.2.2. Παρεμβάσεις εντός του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου	96
6.3.3. Επικοινωνιακή πολιτική	100

<u>ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</u>	103
---	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	108
---------------------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ-CD ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ	117
----------------------------------	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Δεν μπορώ να αντιμετωπίσω τα μνημεία ως ερείπια, ως νεκρά πράγματα. Βλέπω σε αυτά ζωντανούς οργανισμούς που εκπέμπουν μηνύματα γνώσης, σοφίας, αισθητικής, αρμονίας, διαλόγου με το περιβάλλον και τη φύση, που στέλνουν μηνύματα ζωής. Και πάντα διαφωνούσα με την κλασική αντιμετώπισή τους, αυτή που τα αντιμετωπίζει ως μουσειακά είδη, που τα βάζει στην άκρη, στο περιθώριο της εποχής μας, που εθελουφλεί μπροστά στη μυστική ζωή τους, που αγνοεί τη δική τους προσαρμοστικότητα και εναρμόνιση με κάθε ιστορική περίοδο».

(Μπένος 2009, 6)

Το θέμα που πραγματεύεται η παρούσα εργασία είναι η ανάδειξη και η διαχείριση του αρχαιολογικού χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός και της ευρύτερης περιοχής στην Αθήνα. Η συγκεκριμένη περιοχή του Ιλισού αποτελεί σημαντικότερο μνημείο, καθώς μαζί με την Ακρόπολη αποτέλεσαν επιφανή κέντρα λατρείας στην Αθήνα κατά την αρχαιότητα, αλλά και στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Στην Ακρόπολη αναπτύχθηκε το θρησκευτικό κέντρο της πόλης με την λατρεία της προστάτιδάς της Αθηνάς, ενώ η περιοχή του Ιλισού, που ονομαζόταν Άγρες, ήταν κατάσπαρτη από σημαντικά ιερά, με το ναό του Ολυμπίου Διός, έναν από τους μεγαλύτερους του αρχαίου κόσμου, να δεσπόζει.

Σημαντικό κίνητρο για την επιλογή του θέματος αποτέλεσε η ενασχόλησή μου με την αρχαιολογία, καθώς και τα νέα ερεθίσματα που αποκόμισα στο πλαίσιο της παρακολούθησης του μεταπτυχιακού προγράμματος στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Καθοριστικό, επίσης, δεδομένο ήταν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον μου για την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου, λόγω της εργασιακής μου δραστηριότητας σε αυτόν.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται είναι:

- Με ποιο τρόπο μπορεί να πραγματοποιηθεί η οργάνωση και η **διαμόρφωση-ανάδειξη ενός αρχαιολογικού χώρου**, ώστε αυτός να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες λειτουργικές ανάγκες τόσο του ίδιου του χώρου όσο και των επισκεπτών;
- Πώς μπορεί να επιτευχθεί η **βελτίωση της ερμηνείας και της κατανόησης μνημείων και τοπίου** με την **ενίσχυση της αντιληπτικότητας**, της αξιολόγησης και της εμπειρίας της επίσκεψης;
- Με ποιο τρόπο μπορεί η ανάδειξη, μέσα από αρμόζουσες μορφές διαχείρισης και χρήσης, να **εντάξει τα μνημεία στην καθημερινότητα μας**, εξασφαλίζοντας από τη μία την προστασία, τον σεβασμό και τη συντήρησή τους και από την άλλη καθιστώντας τα «ζωντανά κύτταρα» στους κόλπους της σύγχρονης πόλης;

Η εργασία, σκοπεύει επίσης, **να ανιχνεύσει τις σχέσεις των τοπικών κοινωνιών με τα μνημεία** και να θέσει την ανάδειξη και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στο επίκεντρο της συζήτησης.

Η μεθοδολογική προσέγγιση της παρούσας μελέτης αρχικά περιλαμβάνει **βιβλιογραφική επισκόπηση**. Η **μελέτη περίπτωσης** επιλέχθηκε ως η πιο κατάλληλη μέθοδος να προσεγγίσει το ζήτημα της ανάδειξης και διαχείρισης του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου, με βασικά εργαλεία τις **ποιοτικές συνεντεύξεις** και τη **συμμετοχική παρατήρηση**.

Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο αποσαφηνίζονται όροι απαραίτητοι για την παρούσα εργασία, όπως «πολιτιστικό αγαθό», «πολιτιστική κληρονομιά», «ακίνητα και κινητά πολιτιστικά αγαθά», «άυλη κληρονομιά», «πολιτιστικό περιβάλλον», «προστασία», «διεθνής προστασία», «ολοκληρωμένη προστασία», «διαχείριση μνημείων» και «ολοκληρωμένη διαχείριση».

Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στους οργανισμούς προστασίας της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, με έμφαση στην UNESCO και το ICOMOS, φορείς που σχετίζονται άμεσα με το θεσμικό πλαίσιο προστασίας και ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο.

Το τρίτο κεφάλαιο περιέχει μια σύντομη επισκόπηση της ελληνικής νομοθεσίας και των διεθνών συμβάσεων για την προστασία, ανάδειξη και διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων.

Το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στις σύγχρονες τάσεις ανάδειξης και διαχείρισης αρχαιολογικών χώρων, καθώς και στην ανάπτυξη και τις τάσεις του πολιτισμικού τουρισμού, ενώ εξετάζει και δύο περιπτώσεις ανάδειξης και διαχείρισης αρχαιολογικών χώρων, της αρχαίας Μεσσήνης και της Νάξου, που παρουσιάζουν σημαντικές συνάψεις με το θέμα της παρούσας εργασίας.

Το πέμπτο κεφάλαιο δίνει το ιστορικό και αρχαιολογικό περίγραμμα που αφορά τόσο τα μνημεία, όσο και τη χρήση του αρχαιολογικού χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός από την αρχαιότητα έως σήμερα.

Στο έκτο κεφάλαιο αναπτύσσεται η μεθοδολογία της έρευνας, καθώς και τα αποτελέσματα όσον αφορά τη διαχείριση και την υφιστάμενη κατάσταση του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου. Στη συνέχεια διατυπώνονται προτάσεις για ένα νέο τρόπο διαχείρισης αλλά και ανάδειξης-διαμόρφωσης του χώρου, τόσο εντός του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου όσο και στο ευρύτερο περιβάλλον του, καθώς και προτάσεις επικοινωνιακής πολιτικής για την προσέλκυση του κοινού.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα που αφορούν στο πλαίσιο της ανάδειξης και της διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων στην Ελλάδα και, ειδικότερα, της αναλυθείσας περίπτωσης του αρχαιολογικού χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός (Ολυμπείο) της Αθήνας.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εννοιολογικοί Προσδιορισμοί

Ο όρος «**πολιτιστικό αγαθό**» (cultural property) χρησιμοποιείται για πρώτη φορά στη Σύμβαση της Χάγης *Για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών σε Περίπτωση Ένοπλης Σύρραξης* του 1954 για να δηλώσει «τα κινητά και ακίνητα αγαθά που έχουν μεγάλη σημασία για την πολιτιστική κληρονομιά κάθε λαού» (άρθρο 1). Ωστόσο, στη Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς του 1972, εμφανίζεται η έννοια της «**πολιτιστικής κληρονομιάς**» (cultural heritage) ως όρος πολύ ευρύτερος από εκείνον που αναφέρεται στη Σύμβαση της Χάγης, καθώς περιλαμβάνει μνημεία (έργα αρχιτεκτονικής, μνημειακής γλυπτικής και ζωγραφικής, κατασκευές αρχαιολογικού χαρακτήρα, επιγραφές, σπήλαια κ.ά.), οικοδομικά συγκροτήματα και χώρους (έργα του ανθρώπου ή κοινά δημιουργήματα της φύσης και του ανθρώπου).

Ως **ακίνητα** πολιτιστικά αγαθά θεωρούνται τα μεμονωμένα κτίσματα και τα κτιριακά συγκροτήματα, καθώς και οι αρχαιολογικοί και οι ιστορικοί χώροι. Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσεται το μνημειακό σύνολο του υπό εξέταση αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου. Στα **κινητά** πολιτιστικά αγαθά συγκαταλέγονται πολλών ειδών αντικείμενα, όπως έργα τέχνης και τεχνικής, αντικείμενα καθημερινής χρήσης, γραπτά μνημεία κ.ά. Σε αυτές τις δύο μεγάλες κατηγορίες δεν περιλαμβάνεται η **άυλη** (non physical) **κληρονομιά**, δηλαδή η γλώσσα, οι παραδόσεις, τα συστήματα αξιών, τα ήθη και έθιμα, η μουσική, ο χορός κτλ. Βασική προϋπόθεση των παραπάνω αγαθών είναι να παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον από μία ή περισσότερες απόψεις, όπως αρχαιολογική, ιστορική, θρησκευτική, καλλιτεχνική, εθνολογική, τεχνολογική, επιστημονική (Κόνσολα 1995, 26-28). Συμπληρωματικά, ως **πολιτιστικό περιβάλλον** ορίζεται είτε ο χώρος καθαυτός, (τοπογραφικά προσδιοριζόμενος) όταν περικλείει ιστορικές μνήμες ή χρήσεις, είτε ο χώρος που περιβάλλει ένα μνημείο ή άλλο πολιτιστικό αγαθό, είτε ο χώρος που περικλείεται σε ένα πολιτιστικό αγαθό, είτε τέλος και αυτή μόνη η χρήση ενός χώρου (Σιούτη 2004, 81-94). Στην παρούσα μελέτη το ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου είναι η ευρύτερη περιοχή της Ακρόπολης και των ενοποιημένων αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Χάγης, η **προστασία** αυτών των πολιτιστικών αγαθών, περιλαμβάνει τη «διαφύλαξη και το «σεβασμό» (άρθρο 2). Με τη Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς επιτυγχάνεται ένας ευρύτερος προσδιορισμός αυτού του όρου που εκλαμβάνει ως προστασία «τον προσδιορισμό, τη διαφύλαξη, τη συντήρηση, την ανάδειξη και τη μεταβίβαση στις μελλοντικές γενεές των αγαθών της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς». Ενώ, η προστασία που παρέχεται στα πολιτιστικά αγαθά από διεθνείς οργανισμούς βάσει διεθνών κανόνων ονομάζεται **διεθνής προστασία** (Κόνσολα 1995, 26-28).

Ο Λαμπρινουδάκης (2008) υποστηρίζει ότι ο όρος «ανάδειξη μνημείων», χρησιμοποιείται στη χώρα μας με αυξανόμενη συχνότητα ως ευρυνόμενη έννοια με ασαφή όρια και τείνει να υποκαταστήσει τον ορθό όρο «**ολοκληρωμένη προστασία**» (integrated conservation), ο οποίος διατυπώθηκε με τη *Διακήρυξη του Άμστερνταμ* το 1975 και καλύπτει όλες τις ενέργειες για την φροντίδα και τη ένταξη των μνημείων στη ζωή.

Η διαχείριση των μνημείων και γενικότερα της πολιτιστικής κληρονομιάς αναπτύχθηκε στην Ελλάδα από τη μεταπολίτευση και μετά. «**Δια-χειρίζομαι**» σημαίνει περνώ κάτι από τα χέρια μου, το γνωρίζω και το διαθέτω, το μεταδίδω ή και το απορρίπτω. Η **διαχείριση μνημείων** είναι η όλη σχέση μας με τα μνημεία, η συστηματική συμπεριφορά μας προς αυτά. Είναι η αναζήτησή τους, η έρευνα για τη γνώση, την κατανόηση και την ερμηνεία τους, η αξιολόγησή τους, η εκτίμηση και ο καθορισμός της μεταχείρισής τους. Επίσης, είναι η μέριμνα και η διαδικασία της προστασίας και της διατήρησής τους, ώστε να παραδοθούν κατά το δυνατόν χωρίς φθορά στις επόμενες γενεές. Επιπροσθέτως, οι ενέργειες αποκατάστασής τους, η διάδοση του πολιτισμικού περιεχομένου τους στο ευρύ κοινό, αλλά και η ανταπόκριση του τελευταίου, η χρησιμοποίησή τους ή μη για σύγχρονες δραστηριότητες και γενικότερα, οι επιλεγόμενοι τρόποι ανάδειξης των αξιών τους.

Συνοψίζοντας, κατά την τελευταία τριακονταετία, το νέο στοιχείο το οποίο διαμόρφωσε τη σύγχρονη έννοια της συστηματικής, **ολοκληρωμένης διαχείρισης** είναι αφενός η έντονη τάση για αποκατάσταση των μνημείων, που συνδέεται με την επιζήτηση της άμεσης βίωσης του πολιτισμικού περιεχομένου τους από το ευρύ κοινό και αφετέρου η συστηματική διεπιστημονική αντιμετώπιση των προβλημάτων των μνημείων, ώστε να διασφαλίζεται η μέγιστη δυνατή προστασία τους, αλλά και η απαιτούμενη αυθεντικότητα κατά τις επεμβάσεις (Λαμπρινουδάκης 2010, 273). Η

μέγιστη δυνατή προστασία των πολιτιστικών αγαθών παρέχεται από τους διεθνείς οργανισμούς, για τους οποίους θα γίνει λόγος στη συνέχεια, βάσει διεθνών κανόνων, δημιουργώντας έτσι ένα σημαντικό σημείο αναφοράς, καθώς και ένα ευρύτερο δίκτυο προστασίας της παγκόσμιας κληρονομιάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Οργανισμοί για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς

Η διαπίστωση ότι τα σημαντικά πολιτιστικά αγαθά μιας χώρας είναι ταυτόχρονα συστατικά του πολιτισμού και ολόκληρης της ανθρωπότητας, η οποία έχει χρέος να τα προστατεύει, οδήγησε στη δημιουργία ενός διεθνούς συστήματος προστασίας της παγκόσμιας κληρονομιάς με θεσμούς και παρεμβάσεις που στη συνέχεια τέθηκαν σε εφαρμογή.

Οι **Παγκόσμιοι Οργανισμοί** που δραστηριοποιούνται για την προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: τους **διακυβερνητικούς** (όπως η UNESCO, ο κατεξοχήν διεθνής φορέας προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και το ICCROM με δραστηριότητα στη συντήρηση) και τους **μη κυβερνητικούς** που ασκούν αρμοδιότητα σε ειδικούς τομείς της πολιτιστικής κληρονομιάς (όπως το ICOM για τα μουσεία, το ICOMOS για τα αρχιτεκτονικά μνημεία, το TICCIH για τη βιομηχανική κληρονομιά, το IFLA για την αρχιτεκτονική τοπίου, το IIC για τα έργα τέχνης, το OWHC για τις ιστορικές πόλεις κ.ά.).

Από τους προαναφερθέντες διεθνείς οργανισμούς τη μεγαλύτερη δραστηριότητα σε θέματα που ενδιαφέρουν τη μελέτη αυτή έχουν αναπτύξει η UNESCO και το ICOMOS, φορείς που σχετίζονται άμεσα με το θεσμικό πλαίσιο προστασίας και ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων όπως είναι και ο αρχαιολογικός χώρος του Ναού του Ολυμπίου Διός στην Αθήνα, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο. Γι' αυτό το λόγο, κρίθηκε σκόπιμο να παρατεθούν ορισμένες πληροφορίες για τους σκοπούς και τους κύριους τομείς δράσεις των οργανισμών αυτών.

Συγκεκριμένα, η επιχειρησιακή δράση του **Εκπαιδευτικού, Επιστημονικού και Πολιτιστικού Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO)**¹ συνίσταται στη χορήγηση βοήθειας στα κράτη-μέλη της για συντήρηση, αποκατάσταση και ανάδειξη μνημείων και χώρων. Ωστόσο, οι συστάσεις της δεν έχουν νομική αλλά ηθική δεσμευτικότητα, υποδεικνύοντας ορισμένη συμπεριφορά και δίνοντας κατευθύνσεις και οδηγίες που έχουν σκοπό να επηρεάσουν τη διαμόρφωση των εθνικών νομοθεσιών και την εφαρμογή των πρακτικών προστασίας (Κόνσολα 1995, 30-31).

¹ www.unesco.org [πρόσβαση 5/4/2015]

Οι «Διεθνείς Εκστρατείες Διάσωσης»² της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελούν μια σημαντική παρέμβαση της UNESCO, που έχει ως σκοπό τη διάσωση και τη συντήρηση μνημείων και χώρων, την αξιοποίηση και την ένταξή τους στη σύγχρονη ζωή, καθώς και τη βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος σε υποβαθμισμένες ιστορικές πόλεις. Με τον τρόπο αυτό, τα ιστορικά μνημεία παύουν να είναι νεκρά «μουσειακά» κελύφη, αντίθετα, μεταβάλλονται σε ενεργά στοιχεία της σύγχρονης ζωής με σημαντική συμβολή στις αναπτυξιακές διαδικασίες (Κόνσολα 1995, 179-180).

Επιπλέον, η UNESCO διατηρεί τον **Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς**³, που αποτελεί το μέσο προστασίας μνημείων, αρχιτεκτονικών συνόλων, πόλεων και φυσικών τοπίων σπάνιας χλωρίδας και πανίδας, που προστατεύονται με συγκεκριμένους κανόνες και συγχρόνως αναδεικνύονται και προβάλλονται. Ως μέλος της UNESCO από το 1946 η Ελλάδα έχει επιτύχει την εγγραφή 17 μνημείων και χώρων στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς⁴ (Κόρκα 2008, 8-9).

Ο δεύτερος, παγκόσμιος, μη κυβερνητικός οργανισμός, είναι το **Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (International Council on Monuments and Sites - ICOMOS)**⁵ ο οποίος αποβλέπει στη διευκόλυνση των επαφών ανάμεσα σε ειδικούς επιστήμονες, στη συλλογή και την αξιολόγηση πληροφοριών, στην παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών για την ίδρυση Κέντρων Τεκμηρίωσης, στην οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και στην προώθηση της σύναψης και της εφαρμογής διεθνών Συμβάσεων για τη συντήρηση και την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (Κόνσολα 1995, 33). Το **Ελληνικό Τμήμα του ICOMOS**⁶ ιδρύθηκε το 1972, με σκοπό να συμβάλει στη διάσωση και στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στο διεθνή χώρο. Σε διεθνές επίπεδο το ICOMOS δραστηριοποιείται κυρίως στο χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και στη λεκάνη της Μεσογείου, προωθώντας τις διμερείς συνεργασίες του.

² Ενδεικτικό παράδειγμα Διεθνούς Εκστρατείας Διάσωσης της UNESCO: το 1979 τα μεσαιωνικά μνημεία της περιοχής Κοτόρ του Μαυροβουνίου υπέστησαν μεγάλες καταστροφές από ισχυρό σεισμό. Η UNESCO συνέβαλλε στις εργασίες αναστήλωσης των κτιρίων και συντήρησης των τοιχογραφιών, των έργων τέχνης και του αρχαιακού υλικού (Κόνσολα 1995, 134-135).

³ Η Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς κάνει την κατάρτιση και δημοσιοποίηση του Καταλόγου της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, βάσει τριών κριτηρίων οριζόντιου χαρακτήρα όπως: της εξαιρετικής οικονομικής αξίας, της αυθεντικότητας και της ακεραιότητας. Στην περίπτωση των αρχαιολογικών χώρων υπερισχύει η αυθεντικότητα και ο αντιπροσωπευτικός χαρακτήρας των μνημείων και όχι της ακεραιότητας, λόγω της φθοράς του χρόνου (Ζερβάκη 2010, 89, 95).

⁴ www.unesco-hellas.gr [πρόσβαση 5/3/2015]

⁵ <http://www.international.icomos.org> [πρόσβαση 5/3/2015]

⁶ <http://www.icomoshellenic.gr> [πρόσβαση 5/3/2015]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Σύντομη επισκόπηση της ελληνικής νομοθεσίας και των διεθνών συμβάσεων για την προστασία, ανάδειξη και διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων

3.1. Ελληνική νομοθεσία

Πριν από την απελευθέρωση της Ελλάδας δεν υπήρχε καμία νομική προστασία των αρχαιοτήτων «...η πατρογονική κληρονομιά των Ελλήνων ... κατέκειτο χαμαί εις συντρίμμια, ερείπια και υπό την γην, καθισταμένη βορά αρπάγων και αρχαιοκαπήλων», οι οποίοι τα άρπαζαν και κοσμούσαν τα μουσεία του τόπου τους (Δωρής 1985, 27)

Κατά τα προεπαναστατικά και επαναστατικά χρόνια λαμβάνουν χώρα οι πρώτες προσπάθειες διάσωσης των προγονικών λειψάνων, καθώς γίνεται αντιληπτό ότι αυτά συνδέονται άμεσα με τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και τη χρήση τους για τη νομιμοποίηση του νεοελληνικού εθνικού κράτους. Πρώτος ο Αδαμάντιος Κοραής εξεδήλωσε το ενδιαφέρον του για τη διαφύλαξη και προστασία των αρχαιοτήτων και την ίδρυση ελληνικού μουσείου (Δωρής 1985, 27-28).

Κατά την οθωνική περίοδο, ιδιαίτερα κατά την πρώτη περίοδο της Αντιβασιλείας, η κρατική μέριμνα για την προστασία των αρχαιοτήτων εντάθηκε και συστηματοποιήθηκε. Το πρώτο συστηματικό και συγκροτημένο νομικό κείμενο για την προστασία των αρχαιοτήτων ήταν ο **νόμος της 10/22.5.1834** «περί των επιστημονικών και τεχνολογικών συλλογών, περί ανακαλύψεως και διατηρήσεως των αρχαιοτήτων και της χρήσεως αυτών» έργο του Mauer (Βουδούρη 2003, 19-20). Σύμφωνα με αυτόν το νόμο, αναγνωρίζεται η ιδιωτική ιδιοκτησία στα αρχαία που βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές ή στην κτήση ιδιωτών ενώ για τα αρχαία που αποκαλύπτονται σε ιδιωτικά κτήματα αναγνωρίζεται δικαίωμα κυριότητας κατά το ήμισυ στους ιδιοκτήτες των κτημάτων (Βουδούρη 2003, 22). Ενώ, «όλα τα ανευρεθέντα αρχαία μέχρι του 1834, είναι ιδιοκτησία του Κράτους, όταν βρίσκονται σε δημόσιο έδαφος, στον πυθμένα της θάλασσας, στους ποταμούς, στους χειμάρρους, στις λίμνες ή στα τέλματα» (Δωρής 1985, 30). Επιπλέον, ορίζεται η επισκεψιμότητα των μουσείων και των συλλογών και η ελεύθερη χρήση τους από όλους (Βουδούρη 2003, 21).

Ο νόμος του 1834 ίσχυσε μέχρι το 1899, οπότε ψηφίστηκε ο **νόμος ΒΧΜΣΤ΄ της 24.7.1899** (ΦΕΚ Α΄ 158) «Περί αρχαιοτήτων» (Πάντος 2000, 17), ο οποίος ήταν αυστηρότερος από τον προηγούμενο. Σύμφωνα με αυτόν, αναγνωρίζεται το δικαίωμα

κυριότητας του κράτους επί όλων των αρχαίων, κινητών και ακινήτων που βρίσκονται οπουδήποτε στην Ελλάδα, ακόμη και σε ιδιωτικά κτήματα (Βουδούρη 2003, 23).

Πολλές από τις διατάξεις του νόμου ΒΧΜΣΤ΄ τροποποιήθηκαν και ενσωματώθηκαν, μαζί με μεταγενέστερες νομοθετικές διατάξεις, στον τρίτο αρχαιολογικό νόμο «Περί αρχαιοτήτων» (ΚΝ 5351/1932, ΦΕΚ Α΄ 275) που αποτέλεσε το βασικό κείμενο της αρχαιολογικής νομοθεσίας μέχρι τη δημοσίευση του νεότερου νόμου 3028/2002. Ο ΚΝ 5351/1932 διατήρησε τη γενική αρχή της ιδιοκτησίας όλων των αρχαίων από το κράτος, όπου και αν ευρίσκονταν και καθιστούσε αρμόδιο το Υπουργείο Παιδείας (Πάντος 2000, 17). Προστάτευε τα αρχαιολογικά ευρήματα, τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μνημεία διαφόρων εποχών μέχρι το 1830, δηλαδή αναφερόταν κυρίως στα μνημεία της κλασικής αρχαιότητας, ενώ για εκείνα των επόμενων περιόδων και ιδιαίτερα για τα κτήρια συνοδείας και τα συγκροτήματα κτηρίων με τον ευρύτερο χώρο τους, υπήρχαν κενά και ασάφειες. Υποστήριζε την ατομική ιδιοκτησία με τον τρόπο που καθόριζε τις απαλλοτριώσεις από πλευράς του κράτους για αρχαιολογικές ανασκαφές ή μνημεία. Αν μέσα σε δύο χρόνια δεν γινόταν η απαλλοτρίωση και δεν καταβάλλονταν τα χρήματα από το κράτος ο ιδιώτης μπορούσε ανενόχλητα να προχωρήσει στην αξιοποίηση της ιδιοκτησίας του (Λάββας 2010, 188).

Ο νόμος 1469/1950 (ΦΕΚ Α΄ 169) «Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830» θεωρεί διατηρητέα και προστατευόμενα τα μετά το 1830, αξιόλογα κτήρια και ακόμη τις τοποθεσίες «εξαιρέτου κάλλους ή ιστορικής σημασίας» (π.χ. Ναύπλιο, Ύδρα, Ρόδος, Μαστιχοχώρια)(Λάββας 2010, 188).

Πριν από την ψήφιση του Συντάγματος του 1975 δεν υπήρχε ειδική συνταγματική πρόβλεψη για τις αρχαιότητες. Πρώτο το **Σύνταγμα του 1975** (άρθρα 18 & 24) αναφέρθηκε ρητώς στους αρχαιολογικούς χώρους, στα μνημεία, στις παραδοσιακές περιοχές και στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Ενώ όρισε το κράτος ως υπόχρεο για την προστασία και διαφύλαξη του (Δωρής 1985, 31). Η προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος οργανώνεται και εξειδικεύεται με τις διατάξεις του ν. 3028/2002 (Χαροκόπου 2007, 7-9).

Με την **συνταγματική αναθεώρηση του 2001** ο νομοθέτης με το άρθρο 24 παρ. 1 ενώνει και συγχρόνως διακρίνει το φυσικό και το πολιτιστικό περιβάλλον για τα οποία ορίζει ότι αφενός αποτελούν δικαίωμα του καθενός (Σιούτη 2004, 81) και αφετέρου αποτελεί υποχρέωση του κράτους να λαμβάνει τα κατάλληλα προληπτικά

και κατασταλτικά μέτρα για την προστασία του, στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας, της αρχής που υπαγορεύει, με άλλα λόγια, τη διαφύλαξη των στοιχείων του χάριν των μελλοντικών γενεών (Κιουσσοπούλου 2011, 16). Η αρχή της αειφορίας ή της βιώσιμης ανάπτυξης συνεπάγεται ότι δεν είναι πλέον ανεκτή η υποβάθμιση ή βλάβη του περιβάλλοντος σε τέτοιο βαθμό, ώστε να τίθεται σε κίνδυνο η διατήρηση των περιβαλλοντικών αγαθών και για τις επόμενες γενιές (Γιαννακούρου 2004, 181-183). Επομένως, το πολιτιστικό περιβάλλον αναδεικνύεται σε συστατικό και ζωντανό κομμάτι της εκάστοτε περιοχής, συμβάλλοντας στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των πολιτών και της ποιότητας ζωής τους (Κιουσσοπούλου 2011, 16). Επιπλέον, με την παρ. 6 του ίδιου άρθρου ορίζεται, ότι τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το κράτος (Σιούτη 2004, 81).

Τον αναπόσπαστο δεσμό της πολιτιστικής κληρονομιάς με το περιβάλλον και την κοινωνική και την οικονομική διάσταση της προστασίας της, ανέδειξε ο τέταρτος αρχαιολογικός νόμος ο **N 3028/2002** «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», ο οποίος αντικατέστησε ένα από τα μακροβιότερα νομοθετήματα του 20ου αιώνα, το νόμο του 1932 για την προστασία των αρχαιοτήτων.

Κύριος στόχος του νέου νόμου ήταν η προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας στις ρυθμίσεις των σχετικών διεθνών συμβάσεων που έχει κυρώσει η χώρα μας και του κοινοτικού δικαίου, καθώς και να είναι ανοιχτός σε μελλοντικές εξελίξεις του διεθνούς δικαίου (Βουδούρη 2004, 25-26). Με τον νέο νόμο επιτυγχάνεται η διεύρυνση του αντικειμένου και ο εμπλουτισμός του περιεχομένου της προστασίας. Έτσι από τη μία υπερβαίνει μια έντονα αρχαιοκεντρική και στενά αισθητική προσέγγιση των προστατευόμενων πολιτιστικών αγαθών που διέπνεε την προϊσχύουσα ελληνική νομοθεσία, θέτοντας τώρα στο επίκεντρο της προστασίας κάθε πολιτιστικό αγαθό (Βουδούρη 2004, 26-27). Σύμφωνα δε με τον Ρόζο (2004) δεν χρειάζεται να είναι «έργον οιασδήποτε Τέχνης» με αισθητικά κριτήρια όπως με την παλαιότερη νομοθεσία (1932). Ενώ παράλληλα δίνει έμφαση στη σχέση μεταξύ των πολιτιστικών αγαθών και του περιβάλλοντός τους, φυσικό και ανθρωπογενές. Έτσι, στην έννοια του ακινήτου μνημείου εντάσσεται και το άμεσο περιβάλλον του, οι εγκαταστάσεις και τα διακοσμητικά του στοιχεία (άρθρο 2) (Βουδούρη 2004, 29).

Από την άλλη, δίνει έμφαση στην κοινωνική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς η διατήρησή της στο διηνεκές δεν θεωρείται αυτοσκοπός. Έτσι, η

προστασία εμπεριέχει τη διευκόλυνση της πρόσβασης του κοινού και των ερευνητών στην πολιτιστική κληρονομιά. Ο νόμος συγκαταλέγει ακόμη στο νοηματικό περιεχόμενο της προστασίας την ανάδειξη και ένταξή της στη σύγχρονη κοινωνική ζωή, με ταυτόχρονη αναφορά στην ενσωμάτωσή της στον χωροταξικό, αναπτυξιακό, περιβαλλοντικό και πολεοδομικό σχεδιασμό (άρθρο 3). Λαμβάνει έτσι υπόψη την αρχή της ολοκληρωμένης προστασίας ή συντήρησης (intergrated conservation) όπως αναφέρεται σε προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. κεφ.1), η οποία μνημονεύεται ιδίως στις συμβάσεις της Γρανάδας και της Βαλέτας, που θα αναφερθούν στη συνέχεια, και σε πλείστες άλλες εργασίες του Συμβουλίου της Ευρώπης και εντάσσεται στην αρχή της αειφορίας (Βουδούρη 2004, 32-33). Σημαντική είναι, επίσης, και η ενθάρρυνση της συμμετοχής των πολιτών, με τη θεσμοθέτηση κατάλληλων μηχανισμών στη διατήρηση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς (Voudouri, 2010, 554). Καθώς η συναίνεση και συμμετοχή της κοινωνίας ενισχύει τη νομιμοποίηση της δημόσιας πολιτικής (Βουδούρη 2004, 40).

3.2. Διεθνείς συμβάσεις

Στο διεθνές πλαίσιο για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς η UNESCO με την τελική πράξη **184/1946** (άρθρο 49) περιέχει διατάξεις ποινικού περιεχομένου σχετικά με χρηματική ποινή και φυλάκιση σε περίπτωση βλάβης ή καταστροφής αρχαίων. Επίσης, τιμωρείται η αμέλεια της αρμόδιας αρχής που παραμορφώνει ή μεταβάλλει την όψη των αρχαίων (Δωρής 1985, 199-200).

Το δεύτερο Συνέδριο των Αρχιτεκτόνων και Ειδικών των Ιστορικών Μνημείων, που συνήλθε στη Βενετία το **1964**⁷, ψήφισε τον «**Διεθνή Χάρτη Αποκαταστάσεως**» ή «**Χάρτη της Βενετίας**». Στο κείμενο αναφέρεται η ποικιλότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς και το αντικείμενο της προστασίας και διατήρησης.

Στη δεκαετία του '60 στις Η.Π.Α η Διεθνής Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης και των Φυσικών Πόρων, γνωστή ως IUCN, ανέλαβε την πρωτοβουλία να ετοιμάσει σχέδιο Διεθνούς Σύμβασης για την προστασία όχι μόνο των φυσικών περιοχών, αλλά και των σημαντικών ιστορικών τοποθεσιών. Το σχέδιο ετοιμάστηκε το 1971 την ίδια χρονιά που τελείωνε και το ανάλογο σχέδιο της UNESCO. Λόγω της αλληλοεπικάλυψης των δύο σχεδίων, προτάθηκε η δημιουργία μιας Σύμβασης που θα περιελάμβανε εκτός από την πολιτιστική και τη φυσική κληρονομιά. Έτσι, προέκυψε η γνωστή Σύμβαση της UNESCO για την **Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής**

⁷ Η πρώτη σύνοδος είχε λάβει χώρα στην Αθήνα το 1931.

και Φυσικής Κληρονομιάς στο Παρίσι το **1972** (Ν.1126/1981, ΦΕΚ Α' 32) (Κόνσολα 1995, 73-74).

Η Σύμβαση υπήρξε πρωτοποριακή και έχει τεράστια σημασία, γιατί αποτελεί την πιο συγκροτημένη προσπάθεια θεσμικής κατοχύρωσης της διεθνούς συνεργασίας σε θέματα προστασίας. Προχωρεί πέρα από τις συστάσεις και τις ευχές για διεθνή συνεργασία, καθιερώνοντας ένα μηχανισμό έμπρακτης αλληλεγγύης της διεθνούς κοινότητας για την προστασία εκείνων των μνημείων και χώρων της πολιτιστικής κληρονομιάς που έχουν εξαιρετική οικουμενική αξία (Κόνσολα 1995, 68). Επίσης, αναγνωρίζεται η αλληλεξάρτηση και η αλληλεπίδραση ανθρώπου και φύσης. Το φυσικό και το δομημένο περιβάλλον συνδέονται. Τα μνημεία συνδέονται αναπόσπαστα με το περιβάλλον στο οποίο έχουν δημιουργηθεί αλλά και τα φυσικά τοπία διατηρούν με τη ίχνη της ανθρώπινης δραστηριότητας (Κόνσολα 1995, 173).

Αυτή η Σύμβαση αναγνωρίζει τόσο την πολιτιστική όσο και τη φυσική κληρονομιά της ανθρωπότητας και ήταν η απαρχή για την προστασία, συντήρηση, διατήρηση και κληροδότησή τους στις μελλοντικές γενεές (Κόρκα 2008, 8-9). Επιπλέον, κωδικοποιεί σε ένα ενιαίο νομικό κείμενο τους όρους προστασίας της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς. Πρόκειται για μια νέα ριζοσπαστική αντίληψη, καθώς δεν ανατίθεται η προστασία των μνημείων και της φύσης σε ξεχωριστά όργανα (υπουργεία) και δεν διέπεται από διαφορετικές διατάξεις. Μια ακόμη καινοτομία, που καθιερώνει η Σύμβαση είναι η δημιουργία ενός συστήματος προστασίας, στο οποίο διαπλέκονται οι εθνικές κυβερνήσεις και οι διεθνείς οργανισμοί (Κόνσολα 1995, 173-174).

Στη σύγκλιση του Συνεδρίου του Άμστερνταμ για την Ευρωπαϊκή Αρχιτεκτονική Κληρονομιά το **1975** έγινε δεκτός ο Ευρωπαϊκός Χάρτης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, οι αρχές του οποίου αποτελούν τη βάση για τη **Διακήρυξη του Άμστερνταμ**. Η Διακήρυξη αυτή θεωρείται τομή στην εξέλιξη των αρχών προστασίας και αφετηρία για τη διαμόρφωση μιας νέας στάσης προς την ευρωπαϊκή μνημειακή κληρονομιά. Αναλύει διεξοδικά και προβάλλει ιδιαίτερα την πολυσύνθετη έννοια της ολοκληρωμένης συντήρησης, η οποία δεν αποβλέπει μόνο στην εξασφάλιση της επιβίωσης των μνημείων αλλά και στην απόδοση σε αυτά νέων λειτουργιών και στην ενσωμάτωσή τους στο σύγχρονο χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό (Κόνσολα 1995, 69-70).

Η ευνοϊκή αποδοχή των θεωρητικών θέσεων της Διακήρυξης του Άμστερνταμ από την επιστημονική κοινότητα και τους αρμόδιους φορείς οδήγησε στην σύνταξη

μιας Σύμβασης για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης, η γνωστή ως **Σύμβαση της Γρανάδας** που υπογράφηκε το **1985** (Ν.2039/1992, ΦΕΚ Α' 61). Σύμφωνα με αυτήν, η αρχιτεκτονική κληρονομιά που προστατεύεται (άρθρο 1) περιλαμβάνει μνημεία, αρχιτεκτονικά σύνολα και τόπους (συνδυασμένο έργο φύσης και ανθρώπου), που παρουσιάζουν «ιστορικό, αρχαιολογικό, καλλιτεχνικό, κοινωνικό ή τεχνικό ενδιαφέρον». Παρέχει τη δυνατότητα να προστατεύονται όλων των ειδών τα μνημεία, καθιερώνεται η αρχή της ολοκληρωμένης προστασίας, που διατυπώθηκε στη Διακήρυξη του Άμστερνταμ και κυριαρχεί η αρχή της διευρωπαϊκής συνεργασίας (Κόνσολα 1995, 70-71).

Η Κιουσοπούλου (2011, 17) αναφέρει ότι η σύμβαση της Γρανάδας υποχρεώνει τα κράτη να αναπτύξουν αποτελεσματική συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιών τους που είναι αρμόδιες για τη συντήρηση, τις πολιτιστικές δραστηριότητες, το περιβάλλον και τη χωροταξία, προκειμένου αφ' ενός να ενθαρρύνουν τη χρήση των προστατευόμενων ακινήτων σύμφωνα και με τις ανάγκες της σύγχρονης ζωής, αφ' ετέρου να διευκολύνουν το άνοιγμα των προστατευόμενων ακινήτων στο κοινό. Λαμβάνοντας πάντα τα αναγκαία μέτρα για την αποφυγή δυσμενών συνεπειών για τον αρχιτεκτονικό και ιστορικό χαρακτήρα των προστατευόμενων ακινήτων και του χώρου που τα περιβάλλει (Γώγος 2004, 299). Ενώ καθιστά την συντήρηση, αναβίωση και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς σημαντικό στοιχείο της πολιτιστικής, περιβαλλοντικής και χωροταξικής πολιτικής (Χαροκόπου 2007, 3-5).

Η τρίτη Ευρωπαϊκή Διάσκεψη των Υπευθύνων για την Πολιτιστική Κληρονομιά συνήλθε στη **Βαλέτα της Μάλτας το 1992** (Ν.3378/2005, ΦΕΚ Α' 203). Η Διάσκεψη είχε ως κεντρικό θέμα «Η αρχαιολογία στις πόλεις του σήμερα» και ασχολήθηκε με το οξύ και επίκαιρο πρόβλημα της προστασίας των αρχαιολογικών χώρων που βρίσκονται μέσα στις ταχύτατα αναπτυσσόμενες σήμερα πόλεις και πρότεινε τρόπους για την αντιμετώπιση των αναπόφευκτων συγκρούσεων σχετικά με τις χρήσεις της γης (Κόνσολα 1995, 71-72), στο πλαίσιο της πολιτικής της ολοκληρωμένης προστασίας ή ολοκληρωμένης συντήρησης» (Παπαχρήστος 2004, 439-440).

Η αναθεωρημένη Σύμβαση της Μάλτας (που υπογράφηκε στη Βαλέτα στις 16.1.1992), προβλέπει την «ευαισθητοποίηση του κοινού» δηλαδή τη υποχρέωση των κρατών μελών να προάγουν την πρόσβαση του κοινού σε βασικά στοιχεία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς και να το ενημερώσουν για την αξία της και τους κινδύνους που την απειλούν (Γώγος 2004, 299).

3.3. Συμπέρασμα

Από την παραπάνω σύντομη ανασκόπηση της ελληνικής νομοθεσίας καθώς και των διεθνών συμβάσεων σχετικά με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, διαπιστώνεται ότι ο πιο πρόσφατος νόμος Ν.3028/2002 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», αποκρυσταλλώνει το δεσμό της πολιτιστικής κληρονομιάς με το περιβάλλον και την κοινωνική και την οικονομική διάσταση της προστασίας, συμπυκνώνοντας ουσιαστικά όσα έχουν αναφερθεί εδώ και καιρό από τα προαναφερθέντα διεθνή κείμενα και προσαρμόζοντας την ελληνική νομοθεσία στις ρυθμίσεις των σχετικών διεθνών συμβάσεων που έχει κυρώσει η χώρα μας. Βάσει αυτών των αρχών, σχεδιάζονται και πραγματοποιούνται τα προγράμματα ανάδειξης και διαχείρισης των περιπτώσεων της αρχαίας Μεσσήνης και της Νάξου, όπως αναφέρονται σε επόμενο κεφάλαιο (βλ. κεφάλαιο 5). Επίσης, αποτελούν κεντρικό άξονα σχεδιασμού του υπό μελέτη αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου στην Αθήνα, όπως αναφέρεται στο κεφάλαιο 6 της παρούσας εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Σύγχρονες τάσεις ανάδειξης και διαχείρισης αρχαιολογικών χώρων

Οι διαδικασίες και οι στρατηγικές που χρησιμοποιούνται από τους αρχαιολόγους και τους κρατικούς οργανισμούς για να ρυθμίσουν και να ελέγξουν τη χρήση των πολιτιστικών χώρων ή αυτό που ονομάζεται μερικές φορές «αρχαιολογικοί πόροι», προσδιορίζονται από τον όρο «**διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς**» (archaeological heritage management/-AHM) ή «διαχείριση των πολιτιστικών πόρων» ή απλά «πολιτιστική διαχείριση» (Smith 2008, 62). Η πρακτική της συνολικής διαχείρισης των μνημείων και των χώρων, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 1, αρχίζει με την αναζήτηση, τον εντοπισμό και την καταγραφή τους και ολοκληρώνεται με τις αποφάσεις και τις ενέργειες για τη μεταχείρισή τους. Κύριος στόχος είναι η ανθρωπιστική προσέγγιση μνημείων και χώρων και η αποκάλυψη του μηνύματος του δημιουργού/-ων τους στο κοινό.

Στην Ελλάδα οι **κύριες δράσεις** προστασίας και διαχείρισης της αρχαιολογικής κληρονομιάς περιλαμβάνουν τις παρακάτω εργασίες:

1. Συντήρηση και στερέωση (συντηρητικές αλλά απαραίτητες επεμβάσεις)
2. Αποκατάσταση (συντήρηση, στερεώσεις περιορισμένης κλίμακας, ανατάξεις, αντικαταστάσεις δομικού υλικού και συμπληρώσεις για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας του καταλοίπου και την επίτευξη της αναγνωσιμότητας)
3. Αναστήλωση (κορυφαία μορφή αποκατάστασης)
4. Ανάδειξη (περιλαμβάνει όλα τα ανωτέρω συν)
 - (i) διαμόρφωση του χώρου των μνημείων, με στάθμες πρόσβασης, διάδρομοι επισκεπτών, φυτεύσεις κλπ.
 - (ii) υποδομές για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών με πάρκινγκ, εκδοτήρια, κτήρια υγιεινής, φυλάκια
 - (iii) εγκατάσταση πλούσιου και εύληπτου εποπτικού υλικού με κέντρα και πινακίδες πληροφόρησης (Λαμπρινουδάκης 2010, 273-282).

Συχνά, όμως, ο διαχειριστής του μνημείου αντιμετωπίζει ένα δύσκολο έργο, καθώς καλείται να επιλύσει **προβλήματα**, όπως το ταλαιπωρημένο αρχαιολογικό υλικό, το μπλέξιμο λειψάνων διαφόρων εποχών ή την ελλιπή έρευνα. Ωστόσο, με την καλή τεκμηρίωση και ερμηνεία, καθώς και με την προσεκτική διατύπωση χαρακτηρισμών, ενδέχεται αυτά τα προβλήματα να ξεπεραστούν. Γενικά, σήμερα κερδίζει έδαφος η τάση υπέρ της διαμόρφωσης του μνημείου **ως αναγνώσιμου από το**

ευρύ κοινό με τεκμηριωμένες συμπληρωματικές αποκαταστάσεις. Παράλληλα, όμως, απαιτείται η άμεση θεσμοθέτηση μιας συστηματικής και εξειδικευμένης φροντίδας για τα μνημεία και τους χώρους που διαμορφώθηκαν με τα σύγχρονα έργα αποκατάστασης και ανάδειξης, προκειμένου αυτά να διατηρηθούν σε καλή κατάσταση και να μην απαξιωθούν (Λαμπρινουδάκης 2010, 273-282).

Οι αρχαιολογικοί χώροι συνήθως αντιμετωπίζονται ως υπολείμματα του χτισμένου περιβάλλοντος μιας άλλης εποχής που περιέπεσαν σε αχρησία και ίσως αποτελούν **εμπόδιο για την ανάπτυξη μιας πόλης**. Επομένως, βρίσκονται στο επίκεντρο αυτής της προβληματικής, αφού δεν προσφέρονται για επανάχρηση με τη στενή λειτουργική έννοια, ενώ, παράλληλα, διεκδικούν τον αστικό χώρο. Πέρα, όμως, από τα προβλήματα στη θεώρηση των αρχαιολογικών χώρων μέσα στην πόλη, προκύπτουν και προβλήματα στην πρακτική ανάδειξή τους, όπως, για παράδειγμα, όταν αντιμετωπίζονται ως μεμονωμένα αντικείμενα, **απομονωμένα από το ευρύ πλαίσιο αναφοράς τους** (Γκανιάτσας 2007)⁸.

Επίσης, υπάρχει η περίπτωση αντιμετώπισης του αρχαιολογικού χώρου ως χώρου **ρομαντικών ερειπίων** που αδρανοποιεί την αυθεντική και ενεργό παρουσία τους και την εν δυνάμει πολιτισμική οντότητά τους. Επιπλέον, συχνά ο αρχιτεκτονικός **υπερσχεδιασμός ενός αρχαιολογικού χώρου** με σύγχρονες αρχιτεκτονικές επεμβάσεις έχει ως αποτέλεσμα την υποβάθμισή του. Σε αυτή την περίπτωση, οι επεμβάσεις συνήθως αποτελούν επιφανειακούς εξωραϊσμούς ή υπερβολικές σε μέγεθος και χαρακτήρα κατασκευές-υπερκατασκευές που αδρανοποιούν, επισκιάζουν ή ακόμα και εκμηδενίζουν τις αρχαιότητες, τις οποίες υποτίθεται ότι στοχεύουν να αναδείξουν (Γκανιάτσας 2007)⁹.

Επομένως, κάθε πρόταση για την ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων στον ιστό της σημερινής πόλης θα πρέπει τελικά να εντάσσεται στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής με βάση το διεθνές θεσμικό πλαίσιο για την αρχαιολογική κληρονομιά, όπως αυτό στοιχειοθετείται τόσο από τη Χάρτα της Βενετίας, όπως αναφέρθηκε στην ενότητα (3.2.), όσο και από τη χάρτα της αυθεντικότητας (συνέδρια της Νάπολης, του Μπέργκεν/Νορβηγίας και του Νάρα/ Ιαπωνίας). Σύμφωνα με αυτό το θεσμικό πλαίσιο, **ο αρχαιολογικός χώρος δεν αποτελεί μεμονωμένο μνημείο**, αλλά υλικό και νοηματικό φορέα ενός ευρύτερου χωρικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος. Η έννοια

⁸ Γκανιάτσας, Β. 2007, «Ανάδειξη αρχαιοτήτων στον αστικό χώρο: Στοιχεία για ένα γενικό πλαίσιο θεώρησης και πράξης», <http://www.monumenta.org/article.php?IssueID=2&lang=gr&CategoryID=3&ArticleID=44> [πρόσβαση 7/4/2014]

⁹ Γκανιάτσας, Β. ό.π. [πρόσβαση 7/4/2014]

της κλιμακούμενης σχέσης-συνάφειας των μνημείων με την καθημερινή ζωή είναι καθοριστική. Το παρελθόν διεκδικεί το χώρο της πόλης, όχι επειδή είναι παρελθόν, αλλά επειδή είναι ενεργό με σημερινούς όρους. Υπό το ίδιο πρίσμα, οι αρχαιολογικοί χώροι δεν πρέπει να διατηρούνται ως «μουσειακά» αντι-κείμενα, αλλά ως **ενεργά συν-κείμενα στην καθημερινή ζωή της πόλης**. Ενώ ο αρχιτεκτονικός και πολεοδομικός σχεδιασμός, σε όλες τις κλίμακες αναφοράς του, πρέπει να στοχεύει και τελικά να επιτυγχάνει τη διατήρηση και ανάδειξη της **αυθεντικότητας του μνημείου** στις υλικές, μορφολογικές, νοηματικές και πολιτισμικές του διαστάσεις (Γκανιάτσας 2007)¹⁰.

Ο Λαμπρινουδάκης (2010) υπογραμμίζει ότι οποιαδήποτε και αν είναι η λύση που επιλέγεται για την ανάδειξη, η διαμόρφωση ενός μνημειακού συνόλου σε επισκέψιμο χώρο και έκθεμα αποτελεί την ερμηνεία του. Ο χάρτης του ICOMOS για την **Ερμηνεία και Παρουσίαση των Χώρων της Πολιτιστικής Κληρονομιάς** αναζητά να καθιερώσει επιστημονικές, ηθικές και δημόσιες κατευθυντήριες γραμμές για τη δημόσια ερμηνεία της. Σκοπός του είναι να «ορίσει τους βασικούς στόχους και αρχές της ερμηνείας των χώρων της πολιτιστικής κληρονομιάς σε σχέση με την αυθεντικότητα, την πνευματική ακεραιότητα, την κοινωνική υπευθυνότητα και το σεβασμό για την πολιτιστική σημασία και τα συμφραζόμενα». Αναγνωρίζει ότι «η ερμηνεία των χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να είναι αμφιλεγόμενη και πρέπει να αναγνωρίζει τις αντικρουόμενες απόψεις» (Jameson 2008, 434).

Μια σημαντική εξέλιξη στον τομέα είναι η εμφάνιση της **ερμηνευτικής αφηγηματικής προσέγγισης** στην αρχαιολογική ερμηνεία, μια μετά-διαδικαστική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία οι αρχαιολόγοι συμμετέχουν ενεργά στην κατασκευή μιας ενδιαφέρουσας ιστορίας αντί να παραθέτουν πληροφορίες. Τα σύγχρονα δημόσια ερμηνευτικά προγράμματα αναζητούν να παρουσιάσουν μια ποικιλία απόψεων σε πολυπολιτισμικά κοινά, με αποτέλεσμα την καλύτερη κατανόηση και εκτίμηση της συμπεριφοράς και των δραστηριοτήτων των ανθρώπων του παρελθόντος (Jameson 2008, 430,433).

Σύμφωνα με τον Tilden (2007), ο κύριος στόχος της ερμηνείας δεν είναι η οδηγία αλλά η πρόκληση και η ερμηνεία θα πρέπει να απευθύνεται στον άνθρωπο ως ολότητα και όχι σε μία μόνο πλευρά του. Ο ίδιος προτείνει, επιπλέον, μια «πολυεπίπεδη» προσέγγιση της ερμηνείας που λαμβάνει υπόψη την ποικιλομορφία του ακροατηρίου που διαφοροποιείται με βάση την ηλικία, το κοινωνικό-πολιτιστικό υπόβαθρο και

¹⁰ Γκανιάτσας, Β. ό.π. [πρόσβαση 7/4/2014]

άλλους παράγοντες. Άλλωστε το επάγγελμα της ερμηνείας, σύμφωνα με τον John Kohl (2003) «ανήκει σε μια ευρύτερη οικογένεια πειστικών εργαλείων επικοινωνίας όπως η ρητορική, το κοινωνικό μάρκετινγκ και η περιβαλλοντική εκπαίδευση». Στο πλαίσιο της **ερμηνευτικής αφηγηματικής αρχαιολογίας** (Interpretive narrative archaeology), «οι αρχαιολόγοι ως παραμυθάδες» εστιάζουν στο να πουν την ιστορία, από το να παρουσιάσουν την πληροφορία. Για να γίνει αυτό τοποθετούν την ερμηνευτική διαδικασία στο κέντρο. Συνήθως, στη χώρα μας, οι αρχαιολόγοι επικεντρώνονται στην πληροφορία και την παρουσίαση, αφήνοντας τελευταία την ερμηνεία. Οι αφηγήσεις σαφώς θα πρέπει να βασίζονται σε ιστορικές και αρχαιολογικές πληροφορίες. Θα πρέπει, όμως, παράλληλα **να ζωντανεύουν το παρελθόν** μέσω της τεχνικής των ερμηνευτικών αφηγήσεων (McCarthy 2008, 538).

Ο Light (1987) είπε ότι η ερμηνεία και η παρουσίαση θεωρούνται τέχνη. Η **κονστρουκτιβιστική προσέγγιση της ερμηνείας και παρουσίασης** είναι, επίσης, σύμφωνη με μία από τις βασικές αρχές της ερμηνείας κατά Tilden (2007, 36), ότι δηλαδή η ερμηνεία πρέπει να συνδέει το θέμα ή τον τόπο «με κάτι μέσα από την προσωπικότητα και την εμπειρία του επισκέπτη». Η μορφή της παρουσίασης θα πρέπει να είναι σύμφωνη με το κοινό για το οποίο προορίζεται. Μια κονστρουκτιβιστική προσέγγιση είναι πολύτιμη στο ότι λαμβάνει υπόψη την προηγούμενη γνώση και τις αξίες του θεατή, δηλαδή την «άποψη του επισκέπτη», σε αντίθεση με την «άποψη του εκθέματος», όπου η φύση του εκθέματος και η ερμηνεία των εμπειρογνομόνων είναι το κυρίαρχο πλαίσιο (Copeland 2004, 135). Σύμφωνα με την Γκαζή (2008, 39) «αυτό που συνήθως λείπει είναι η ένταξη των εκθεμάτων σε ένα ποικίλο σημασιοδοτικό πλαίσιο, το οποίο όμως να εκκινεί από τις προσλαμβάνουσες των επισκεπτών και να λαμβάνει υπόψη του την ανάγκη συνδέσεων και συσχετισμών με το παρόν και με οικείες εμπειρίες».

Σημαντική πτυχή της παρουσίασης ενός χώρου στο κοινό, είναι η **έννοια της αναπαράστασης**. Σήμερα σε χώρους αρχαιολογικού ή ιστορικού ενδιαφέροντος, χρησιμοποιούνται τρεις κύριοι τύποι αναπαράστασης -ο ενεργός, ο εικονικός και ο συμβολικός τύπος- (βλ.Πιν.1) που βασίζονται σε σύστημα του Bruner (1966) για την κατηγοριοποίηση της αναπαράστασης των μέσων ενημέρωσης. Γενικά, έχει διαπιστωθεί ότι το κοινό δίνει έμφαση στις ενεργές και εικονικές μορφές αναπαράστασης (Copeland 2004, 137).

Representations used on archaeological sites

Enactive	Iconic	Symbolic
Experimental archaeology	Photographs	Plans
Touching	Drawings	Excavation reports
Re-enactments	Reconstructions	Audio tours
Walking around the site	3D views	Guided tours
	Models	Guidebooks
	TV programmes	Lectures
	Information panels	Information panels
	Maps	
	Multi-media presentations	
	The layout of the site	
	Directional signs	

(Πίνακας 1, Copeland 2004, 138)

Η πρακτική της συνολικής διαχείρισης των μνημείων ολοκληρώνεται με τις αποφάσεις και τις ενέργειες για τη μεταχείρισή τους. Σύμφωνα με τη μεθοδολογία της Κοζυράκη (2006), σχετικά με την οργάνωση και τη διαμόρφωση-ανάδειξη ενός αρχαιολογικού χώρου, οι **σύγχρονες λειτουργικές ανάγκες του χώρου και των επισκεπτών** ικανοποιούνται από τις ακόλουθες δράσεις:

1. Εξασφάλιση ελεύθερου δημόσιου χώρου

Σκοπός είναι να παρασχεθεί ο μεγαλύτερος δυνατός δημόσιος χώρος στο περιβάλλον των αρχαιοτήτων, προκειμένου να είναι καλύτερη η εξυπηρέτηση των επισκεπτών και εύρυθμη η λειτουργία του αρχαιολογικού χώρου.

- Προσάρτηση διαθέσιμων ελεύθερων εκτάσεων
- Κατεδάφιση παράνομων κτισμάτων και απομάκρυνση οχλουσών δραστηριοτήτων
- Απομάκρυνση και εκτροπή οδικών αρτηριών μεγάλης κυκλοφορίας.

2. Συμπληρωματικές λειτουργίες και διαμόρφωση εισόδων

Σκοπός είναι να οργανωθεί η στάθμευση των τουριστικών οχημάτων, η προσέγγιση και η μετακίνηση των επισκεπτών, καθώς και να διαμορφωθούν κατάλληλα οι εισοδοί και οι χώροι υποδοχής στον αρχαιολογικό χώρο.

- Επαναπροσδιορισμός και διαμόρφωση χώρων στάθμευσης
- Παρεμβάσεις σε επιχειρήσεις εξυπηρέτησης επισκεπτών
- Διαμόρφωση διαδρόμων προσέγγισης επισκεπτών
- Επαναπροσδιορισμός των εισόδων του αρχαιολογικού χώρου σε σχέση με τις πορείες προσέγγισης και κυκλοφορίας των επισκεπτών
- Διαμόρφωση χώρων υποδοχής και ενημέρωσης, κτηριακές υποδομές.

3. Οργάνωση κυκλοφορίας και εμπειρίας επισκεπτών εντός αρχαιολογικού χώρου

Σκοπός είναι η διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου δικτύου διαδρομών στο περιβάλλον του αρχαιολογικού χώρου, κατάλληλα εξοπλισμένου, ώστε να εξασφαλίζει τη μέγιστη εμπειρία και αντίληψη κατά τη διάρκεια της επίσκεψης.

- Χάραξη δικτύου διαδρομών κίνησης επισκεπτών με διαβάθμιση ως προς τη δυσκολία, το χρόνο ολοκλήρωσης, το πεδίο και την εμπειρία της επίσκεψης
- Συσχέτιση διαδρομών εντός του αρχαιολογικού χώρου με δίκτυο πολιτισμικών και οικολογικών διαδρομών στο ευρύτερο περιβάλλον
- Οργάνωση παροχής πληροφόρησης και ενημέρωσης κατά μήκος των μονοπατιών
- Διαχείριση οπτικών φυγών κατά τη διάρκεια της επίσκεψης με χειρισμούς του αναγλύφου, της βλάστησης, τεχνικών κατασκευών και της κατεύθυνσης κίνησης.

4. Φυτοτεχνικές διαμορφώσεις

Σκοπός είναι η διαχείριση της υφιστάμενης βλάστησης και η οργάνωση των νέων φυτεύσεων για:

- Την προστασία και τη διατήρηση των μνημείων
- Την εύρυθμη λειτουργία της επίσκεψης
- Την αισθητική ενίσχυση του αρχαιολογικού χώρου
- Τη βελτίωση της αντιληπτικότητας και της ερμηνείας των μνημείων και του ιδιαίτερου συμβολισμού των διαμορφώσεων.

5. Διαμόρφωση χώρων στάσης και οργάνωση της περιφέρειας και των ορίων

Σκοπός είναι να οργανωθεί το δίκτυο των χώρων στάσης και ανάπαυσης των επισκεπτών στο περιβάλλον των αρχαιοτήτων και η διαμόρφωση των υπαίθριων χώρων συγκέντρωσης.

- Κατανομή και οργάνωση υπαίθριων χώρων στάσης στο περιβάλλον των μνημείων σε συσχέτιση με τις προτεινόμενες διαδρομές επίσκεψης

- Διαμόρφωση ύφους και μορφής υπαίθριων χώρων στάσης και συγκέντρωσης
- Διαχείριση μεταβατικής ζώνης μεταξύ μνημείου και ορίων αρχαιολογικού χώρου
- Αντιστοίχιση διαμορφώσεων με συνδετικές δράσεις του ευρύτερου περιβάλλοντος
- Συσχετισμός υπαίθριου χώρου του προβαλλόμενου μνημείου με το περιβάλλον συνδεδεμένων μνημείων και τόπων.

6. Δράσεις ενίσχυσης της αντιληπτικότητας - κατανόησης μνημείου και τόπου

Σκοπός είναι η βελτίωση της ερμηνείας και της κατανόησης μνημείων και τοπίου και η ενίσχυση της αντιληπτικότητας, της αξιολόγησης και της εμπειρίας της επίσκεψης με ποικίλες δράσεις.

- Παροχή ικανοποιητικής πληροφόρησης σε ενημερωτικές πινακίδες
- Σύνδεση και συσχετισμός ιστορικών και σύγχρονων, φυσικών και τεχνητών ή πολιτισμικών συστατικών του τοπίου
- Ανάπτυξη του αρχαιολογικού χώρου στο ελεύθερο περιβάλλον του και ελευθερία κινήσεων των επισκεπτών
- Αποστασιοποίηση των μνημείων και δυνατότητα συμμετοχής στο σύγχρονο τοπίο.

7. Λειτουργικές διαμορφώσεις και σύγχρονος σχεδιασμός

Σκοπός είναι οι συγκεκριμένες δράσεις να ικανοποιούν τις σύγχρονες λειτουργικές ανάγκες του χώρου και των επισκεπτών, καθώς και να διαθέτουν σύγχρονο πνεύμα και ευέλικτη διάθεση.

- Διαμορφώσεις με σύγχρονα υλικά και μεθόδους
- Ήπιες παρεμβάσεις με διακριτά υλικά
- Αντιστρέψιμες δράσεις και ευέλικτες διαμορφώσεις
- Αποφυγή απομίμησης και αναπαραγωγής αρχαίων μορφών και προτύπων
- Σύγχρονη απόδοση της δυναμικής του τοπίου και της εξέλιξης της ιστορίας
- Αποδοχή και προσαρμογή της σύγχρονης ταυτότητας του τοπίου στο περιβάλλον των αρχαιοτήτων
- Διευκόλυνση της κυκλοφορίας των ΑΜΕΑ.

Προκειμένου οι ανωτέρω σχεδιαστικές προτάσεις να είναι σύγχρονες και επαρκείς, επιβάλλεται να ικανοποιούν **βασικές διαχειριστικές ιδιότητες**, όπως:

- *Μεταβλητότητα*: δυνατότητα μετασχηματισμών ως προς την κλίμακα, χρήση ή χωροθέτηση

- *Εξωστρέφεια*: λύσεις που επεκτείνουν τον αρχαιολογικό χώρο στο ευρύτερο περιβάλλον και δεν τον περιορίζουν σε απόλυτα χωρικά όρια
- *Δυναμική*: προτάσεις που εξελίσσονται ως προς τον χαρακτήρα και τις ιδιότητές τους
- *Προσαρμοστικότητα*: ικανότητα εξομάλυνσης υφιστάμενων αντιθέσεων και εντάσεων ως προς την αισθητική και λειτουργικότητα
- *Αντιστρεψιμότητα*: εφαρμογές που μπορούν να καταργηθούν ή να μεταβληθούν χωρίς σημαντικό κόστος
- *Πολλαπλότητα ερμηνείας*: προτάσεις που δεν επιβάλλουν συγκεκριμένες απόψεις αλλά επιτρέπουν την πολλαπλή ερμηνεία και αντίληψη
- *Συνδεσιμότητα*: λύσεις που επιταχύνουν τον συσχετισμό και τη σύνδεση με το ζωτικό περιβάλλον
- *Διακριτή εμφάνιση*: επεμβάσεις που διαμορφώνονται εύλογα και διακριτά μέσα στο αρχαιολογικό τοπίο
- *Σύγχρονη απόδοση*: προτάσεις που δεν μιμούνται ή δεν αναπαράγουν ιστορικές μορφές και πρότυπα
- *Ήπια επέμβαση*: λιτές διακριτές παρεμβάσεις που έχουν σκοπό να βελτιώσουν την λειτουργικότητα και οργανική κατάσταση.

Από τα προηγούμενα γίνεται αντιληπτό, ότι ο μελετητής οφείλει να διαμορφώσει έναν σύνθετο χώρο, ο οποίος έχει ιστορικό χαρακτήρα, ως αρχαίο μνημείο που δέχεται επισκέπτες, καθώς και σύγχρονη καθημερινή ταυτότητα, ως αναπόσπαστο μέλος του ευρύτερου πολιτισμικού τοπίου (Κοζυράκη 2006, 331-332, 344-346). Διατηρώντας πάντα την αυθεντικότητα και τη μοναδικότητα των εμπειριών, που αποτελούν το κλειδί της επιτυχίας προσέλκυσης ποιοτικού τουρισμού (ΣΕΤΕ 2010, 36).

4.1. Ανάπτυξη και τάσεις του πολιτισμικού τουρισμού

Ο **τουρισμός** είναι ένα παγκόσμιο κοινωνικό-οικονομικό φαινόμενο, το οποίο έχει τη βάση του στην ανάγκη του ανθρώπου για αναψυχή, για επαφή με τη φύση και για γνωριμία ξένων τόπων και πολιτισμών. Η εξάπλωση του τουρισμού υπήρξε απόρροια πολλών παραγόντων, όπως η άνοδος του βιοτικού επιπέδου, η βελτίωση των μέσων μεταφοράς, η αύξηση των εισοδημάτων και του ελεύθερου χρόνου και η «βιομηχανοποίηση» της τουριστικής παραγωγής (Παυλογεωργάτος και Κωσταντογλου 2004, 59).

Ένας από τους σημαντικότερους στοχαστές στο χώρο της κοινωνιολογίας του τουρισμού, ο E. Cohen, επεδίωξε τη συστηματική ερμηνεία της σχέσης «τύπος τουρίστα - κίνητρο ταξιδιού», και κατέγραψε πέντε τύπους κινήτρων των τουριστών: αναψυχή, ψυχαγωγία, εμπειρία, πειραματισμός, υπαρξιακή αναζήτηση (Τσάρτας 1996, 116). Η κυρίαρχη τάση της ανάπτυξης ενός τουρισμού διακοπών ψυχαγωγίας και ξεκούρασης ανταποκρίνεται στη διάθεση των κατοίκων των σύγχρονων ανεπτυγμένων χωρών να αναζητήσουν στις διακοπές στοιχεία που τους λείπουν στην καθημερινή ζωή τους, χωρίς να ενδιαφέρονται για τον τόπο που πάνε αλλά μόνο για το πλέγμα των υπηρεσιών που αυτός είναι σε θέση να τους προσφέρει (Τσάρτας 1996, 191-192).

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας έχει διαπιστωθεί μετακίνηση του τουριστικού ενδιαφέροντος. Η αύξηση των ταξιδιών μικρής διάρκειας με κίνητρα πολιτιστικά, περιβαλλοντικά ή επαγγελματικά δημιούργησαν νέα μοντέλα τουριστικής ανάπτυξης. Παράλληλα με την αύξηση του αριθμού των ταξιδιών παρατηρείται και εντυπωσιακή αύξηση των ταξιδιών, ειδικών μορφών τουρισμού (Τσάρτας 1996, 145). Οι **μορφές του εναλλακτικού τουρισμού** περιλαμβάνουν τον πολιτισμικό, τον αγροτικό, τον αθλητικό, τον εκπαιδευτικό, τον συνεδριακό, τον θεραπευτικό και τον τουρισμό περιπέτειας (Παυλογεωργάτος και Κωνσταντογλου 2004, 63).

Αυτές οι ειδικές και εναλλακτικές μορφές αποτελούν το νέο, δυναμικό και αναπτυσσόμενο πρότυπο τουρισμού και αποτελούν τη σύνθεση μιας τεράστιας ποικιλίας κινήτρων τουριστικών ταξιδιών. Η διαφορά αυτών των μορφών δεν αφορά το στόχο του ταξιδιού, πχ. «διακοπές», αλλά το περιεχόμενο και το νόημα που έχει η ταξιδιωτική εμπειρία στο πλαίσιο ενός ταξιδιού με παρόμοιο στόχο (Τσάρτας 1996, 340-341). Τα τελευταία χρόνια ο εναλλακτικός τουρισμός είναι αποτέλεσμα εξελίξεων-αλλαγών σε διεθνές επίπεδο, για τους εξής λόγους:

- Αμφισβήτηση του μεταπολεμικού προτύπου του μαζικού τουρισμού, λόγω μακροπρόθεσμων αρνητικών συνεπειών

- Αλλαγή προτύπων-κινήτρων των συγχρόνων τουριστών, με έμφαση στις κοινωνικές, πολιτισμικές, περιβαλλοντικές και εκπαιδευτικές αξίες
- Άνοδος του βιοτικού επιπέδου, με συνέπεια την αύξηση της μέσης κατά κεφαλήν τουριστικής δαπάνης
- Αύξηση του χρόνου διακοπών
- Στροφή στο περιβάλλον και την υγιεινή ζωή, με την ανάδειξη του τοπικού φυσικού κεφαλαίου
- Αλλαγή τύπου τουριστικών καταλυμάτων, σε ευέλικτες οργανωμένες μορφές με υψηλό επίπεδο προδιαγραφών
- Αλλαγές στην τεχνολογία και στον τρόπο κράτησης των καταλυμάτων (Αποστολόπουλος και Σδράλη 2009, 31-32).

Η μακροβιότερη μορφή τουρισμού υπήρξε ο **πολιτισμικός τουρισμός**, είτε με τη μορφή προσκυνηματικού τουρισμού, είτε με τη σύγχρονη μορφή του ως επίσκεψη μνημείων και πολιτιστικών εκδηλώσεων (Πασχαλίδης 2002, 236). Ο πολιτισμικός τουρισμός αναγνωρίζεται πλέον ως μια νέα «αγορά» στη βιομηχανία του τουρισμού, η οποία αντανακλά μια αλλαγή στις ανάγκες του σύγχρονου τουρίστα, παρόλο που είναι μια μορφή τουρισμού που υπήρχε πάντα διαμέσου όλων των υπόλοιπων μορφών του. Άλλωστε και οι σύγχρονοι holiday-makers, διαπιστώνοντας τις συγκεκριμένες ανάγκες και αλλαγές της αγοράς, αναζητούν την προσφορά νέων εμπειριών και τουριστικών πόρων εκτός του γνωστού συμπλέγματος του ήλιου και της θάλασσας.

Ο πολιτισμικός τουρισμός, πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται τόσο στην επίσκεψη σε αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία, μουσεία κλπ., όπως επίσης και στην «παρακολούθηση» των στοιχείων που συνθέτουν την κουλτούρα μιας κοινωνίας ή ενός τόπου, όπως παραδοσιακοί χοροί, φεστιβάλ κλπ. Αφορά την αναζήτηση γνώσης για την ιστορία, τα ήθη και τα έθιμα ενός τόπου (μνημεία, μουσεία, αρχαιολογικοί χώροι, τελετουργίες, χοροί, τοπική κουζίνα κλπ.) (Παυλογεωργάτος και Κωστάντογλου 2004, 65-66).

Το 1976 η Παγκόσμια Επιστημονική Επιτροπή του ICOMOS ανακοίνωσε στο παγκόσμιο συνέδριο για τον σύγχρονο τουρισμό και τον ουμανισμό τη *Χάρτα του Πολιτισμικού Τουρισμού (Charter of Cultural Tourism)*. Στη συνέχεια, αυτή αναθεωρήθηκε το 1999 εξαιτίας της θεαματικής ανάπτυξης του παγκόσμιου ρεύματος τουρισμού και της αλλαγής των δεδομένων στον τομέα της προστασίας και της διαχείρισης των πολιτισμικών τοπίων, που σημειώθηκαν μετά τη δεκαετία του 1970.

Στη νέα *Χάρτα για τον Παγκόσμιο Πολιτισμικό Τουρισμό* επιχειρείται η προώθηση της αρχής ότι ένας από τους κυρίαρχους λόγους για τους οποίους εκτελούνται έργα διατήρησης αρχαιολογικών-ιστορικών μνημείων και τόπων είναι να γίνει η πολιτισμική σημασία του τοπίου ή του μεμονωμένου χώρου αντιληπτή στον επισκέπτη με μεθοδικό τρόπο. Στο κείμενο της Σύμβασης τονίζεται η αναγκαιότητα επίτευξης δημόσιας ενημέρωσης και υποστήριξης υψηλού επιπέδου, ώστε να διασφαλιστεί η απαιτούμενη πολιτική και οικονομική ενίσχυση καθώς και η συνεργασία της τουριστικής βιομηχανίας στην διατήρηση του περιβάλλοντος και των παραδοσιακών πολιτισμών, οι οποίοι αποτελούν σημαντικό τουριστικό θέλγητρο ¹¹.

Τα **θέλγητρα για τον πολιτισμικό τουρίστα** είναι κυρίως:

- Γιορτές-εκδηλώσεις με μουσική χορό και οπτικές τέχνες
- Μουσεία – αίθουσες καλών τεχνών
- Ιστορικά-παραδοσιακά κτήρια, τοποθεσίες και μνημεία
- Εργαστήρια τεχνών
- Περιοχές-δρόμενα ιθαγενών
- Εφαρμοσμένες τέχνες, θέατρο, όπερα, μπαλέτο, συναυλίες (Αποστολόπουλος και Σδράλη 2009, 119).

Όσον αφορά τους αρχαιολογικούς χώρους, **βασικές παραμέτρους** της ουσιώδους διαχείρισης αρχαιολογικών, αλλά και ευρύτερα ιστορικών χώρων, αποτελούν, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 4, η παροχή πληροφόρησης με την οργάνωση ενημερωτικής σήμανσης και την διάθεση έντυπων ή και οπτικοακουστικών μέσων και, ο ικανοποιητικός σχεδιασμός και χωροθέτηση των βοηθητικών εγκαταστάσεων-χρήσεων στον περιβάλλοντα χώρο των μνημείων, ώστε να γίνονται χώροι προσβάσιμοι, ερμηνεύσιμοι και κατανοητοί για τους επισκέπτες (Κοζυράκη 2006, 66-72). Με γνώμονα πάντα την αυθεντικότητα και τη μοναδικότητα των εμπειριών επιτυγχάνεται η προσέλκυση ποιοτικού τουρισμού.

Ο πολιτισμικός τουρισμός δύναται να φέρει **θετικά αποτελέσματα**, όπως την γεωγραφική οικονομική ανάπτυξη, την αύξηση απασχόλησης και την άμβλυνση των ανισοτήτων στην περιφέρεια (Παυλογεωργάτος και Κωνσταντογλου 2004, 59). Αναπτύσσοντας συνέργειες μεταξύ τουρισμού και πολιτισμού μεγεθύνονται τα συγκριτικά-ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα των περιφερειακών περιοχών στις

¹¹ Σύμβαση του Πολιτισμικού Τουρισμού (Charter of Cultural Tourism)
http://www.international.icomos.org/charters/tourism_e.pdf [πρόσβαση 19-1-2015]

παγκόσμιες αγορές¹². Ο πολιτισμικός τουρισμός αποτελεί μια εναλλακτική στρατηγική ανάπτυξης σε τοπικό, εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, με στόχο την μετατροπή των περιοχών με πολιτισμικό ενδιαφέρον, σε ιδανικό μέρος διακοπών, κατοικίας, εργασίας και προσέλκυσης επενδύσεων. Ενισχύονται έτσι το εμπόριο, οι επιχειρηματικές μικρομεσαίες δραστηριότητες για την παροχή αγαθών-υπηρεσιών στους τουρίστες. Ταυτόχρονα, επιμηκύνεται η τουριστική περίοδος (διεποχικότητα), περιορίζεται η ανεργία, προστατεύονται οι ευπαθείς ομάδες, με νέες θέσεις εργασίας σε νέα εναλλακτικά επαγγέλματα, που εμπλέκουν όλους τους παραγωγικούς τομείς (Αποστολόπουλος και Σδράλη 2009, 127-128). Παράλληλα, οφέλη προκύπτουν από μετακινήσεις, σίτιση, αγορές και διαμονή τουριστών αναβαθμίζοντας την αξία της περιοχής (Δερμιτζάκη, Δοξανάκη και Λιναρδάκης 2009, 21-22).

Στα πλαίσια της βιώσιμης ανάπτυξης ο πολιτισμικός τουρισμός προστατεύει το φυσικό περιβάλλον, εναρμονίζοντας τις νέες δομές στα πρότυπά του, (Αποστολόπουλος και Σδράλη 2009, 129-130), ενώ μπορεί να αποτελέσει λόγο διατήρησης-ανάπτυξης της πολιτιστικής κληρονομιάς με την προστασία και την αναστήλωση των αρχαιολογικών χώρων, αλλά και τη δημιουργία νέων μουσείων και τον εκσυγχρονισμό των υφιστάμενων. Δίνει την ευκαιρία εμπλουτισμού του πολιτιστικού πλούτου μιας περιοχής μέσω δρώμενων και εκδηλώσεων προβολής του πολιτισμικού κεφαλαίου, φέρνοντας όχι μόνο τους τουρίστες αλλά και τους κατοίκους σε επαφή με την κληρονομιά τους (Αποστολόπουλος και Σδράλη 2009, 129).

Σε αυτό το πλαίσιο, η Ευρωπαϊκή Ένωση με το **πρόγραμμα ATLAS**, διερευνά το λεγόμενο «πεδίο του πολιτισμικού τουρισμού» σε διακρατική ευρωπαϊκή βάση, με στόχο τη διερεύνηση των λόγων που τον δημιουργούν, ώστε μέσα από τα συστατικά δεδομένα της έρευνας να προσδιοριστούν «η τυπολογία, οι τάσεις και κίνητρά του». Αυτά στη συνέχεια λαμβάνονται υπόψη από τους υπεύθυνους για τη χάραξη πολιτιστικής πολιτικής σε εθνικό αλλά και σε περιφερειακό επίπεδο.

Έτσι λοιπόν, μέσα από τη ευρωπαϊκή διακρατική συνεργασία υλοποιούνται οι **ευρωπαϊκές πολιτιστικές διαδρομές**. Στα πλαίσια του προγράμματος υλοποιούνται 29 διακρατικές διαδρομές και ένα από αυτά είναι «**Οι Δρόμοι της Ελιάς**». Το πρόγραμμα ξεκίνησε το 1987 με στόχο την ανάδειξη της κοινής ευρωπαϊκής

¹² OECD 2009, <https://emfietzi.wordpress.com/.../ο-πολιτιστικός-τουρισμός-τα-τελευταί/> [πρόσβαση 19-1-2015]

πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από την συμβολή διαφορετικών ευρωπαϊκών χωρών-πολιτισμών¹³.

Η «Πολιτιστική Διαδρομή στα Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου» αποτελεί, επίσης, ένα καινοτόμο και πιλοτικό πρόγραμμα, μιας ολοκληρωμένης πολιτιστικής και αναπτυξιακής πρότασης που ήδη εγκρίθηκε από την Ε.Ε. για το νέο ΕΣΠΑ. Πρόκειται για μια πρωτοβουλία του σωματείου «Διάζωμα»¹⁴ σε συνεργασία με τις τοπικές περιφέρειες της χώρας. Η πολιτιστική διαδρομή είναι ένα επώνυμο τουριστικό προϊόν, το οποίο διαμορφώνεται με βάση ένα συγκεκριμένο συνεκτικό στοιχείο και έχει ως στόχο να αποτελέσει κινητήριο μοχλό για τη βιώσιμη ανάπτυξη της συγκεκριμένης περιοχής (κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά).

Επομένως, η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να γίνει βιώσιμη μέσω της ανάπτυξης του πολιτισμικού τουρισμού και άλλων εναλλακτικών μορφών τουρισμού, με τον ορθολογικό σχεδιασμό της τουριστικής δραστηριότητας μέσα σε ένα ισχυρό θεσμικό πλαίσιο, με την καταγραφή και την ερμηνεία του πολιτισμικού αποθέματος για να προωθηθεί στην τουριστική αγορά, την προβολή των πολιτιστικών πόρων της χώρας, τη χρήση των νέων τεχνολογιών και τέλος τη δημιουργία δικτύων και διαδρομών για τη διάχυση της πληροφορίας και της τουριστικής κίνησης σε ένα ευρύτερο πλαίσιο διαχείρισης των μνημείων (Σιώψης 2007, 183-184).

¹³ http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/routes/default_en.asp [πρόσβαση 19-1-2015]

¹⁴ http://www.diazoma.gr/GR/Politistiki-Diadromi_Hpeirou.asp [πρόσβαση 14-2-2015]

4.2. Ανάλυση περιπτώσεων (case studies) ανάδειξης και διαχείρισης αρχαιολογικών χώρων

Στην συνέχεια περιγράφονται, αναλύονται και σχολιάζονται δύο περιπτώσεις (case-studies) σύγχρονης οργάνωσης και διαχείρισης σημαντικών αρχαιολογικών χώρων στην Ελλάδα. Και οι δύο αρχαιολογικοί χώροι χαρακτηρίζονται από διαφορετικές ιδιότητες και παρουσιάζουν ποικιλία συνθηκών, αλλά ταυτόχρονα διαθέτουν ως κοινό παρονομαστή μοναδική ιστορικότητα και πρόθεση για δημόσια προβολή και τουριστική αξιοποίηση εκ μέρους των διαχειριστικών αρχών. Κριτήριο επιλογής των συγκεκριμένων περιπτώσεων αποτέλεσε η διαθεσιμότητα σύγχρονου ερευνητικού υλικού (κείμενα, κριτικές, σχέδια, φωτογραφίες), ώστε να είναι δυνατή η διερεύνηση και ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης, της σχεδιαστικής προσέγγισης για την οργάνωση και διαμόρφωση των σύγχρονων δράσεων που εκτελούνται εντός των αρχαιολογικών χώρων και έχουν ως στόχο την προστασία, διατήρηση, ανάδειξη και αξιοποίηση τους.

4.2.1. Η περίπτωση της αρχαίας Μεσσήνης

Η αρχαία πρωτεύουσα της Μεσσηνίας, η **Μεσσήνη** (εικ.1) οικοδομήθηκε το 369 π.Χ. από τον Θηβαίο στρατηγό Επαμεινώνδα σε εφαρμογή των αρχών της ιπποδάμειας πολεοδομίας και της οχυρωματικής τεχνικής, ως πόλη δυνατή και μεγάλη, αντιπροσωπευτική του έθνους των Μεσσηνίων, αντιπάλου δέους της Σπάρτης. Η Μεσσήνη δεν έχει καταστραφεί ή καλυφθεί από σύγχρονη πόλη και βρίσκεται σε ένα καταπράσινο, μεσογειακό, φυσικό περιβάλλον. Δεν περιλαμβάνει μόνο ιερά και

ΕΙΚ 1 ΧΑΡΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ, ΜΕΣΣΗΝΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΑ

δημόσια οικοδομήματα, αλλά και επιβλητικές οχυρώσεις, κατοικίες και ταφικά μνημεία. Η μακρόχρονη *paux romana* την ανέδειξε σε πόλη υψηλού κοινωνικού και οικονομικού επιπέδου¹⁵. Ο Πausanίας επισκέφτηκε την πόλη μεταξύ 155 και 160 μ.Χ. όταν εξακολουθούσε να αποτελεί ακόμη αξιόλογο πολιτικό και καλλιτεχνικό κέντρο.

Ο **πρώτος ανασκαφέας** της Μεσσήνης ήταν ο Θεμιστοκλής Σοφούλης (1895, δαπάναις της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας). Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν για σύντομο χρονικό διάστημα¹⁶, από τον ακαδημαϊκό Γεώργιο Οικονόμο. Το 1957 ανέλαβε τη διεύθυνση των ανασκαφών ο Αναστάσιος Ορλάνδος, ο οποίος εργάστηκε ως το 1974. Το ενδιαφέρον και των τριών ανασκαφέων επικεντρώθηκε στο Ασκληπιείο, στο σημαντικό, κολοσσιαίο, οικοδομικό συγκρότημα λατρευτικού χαρακτήρα, που καταλαμβάνει κεντρική και περίοπτη θέση δίπλα στην αγορά της πόλης. Μεταξύ των ετών 1970 και 1973 η Αρχαιολογική Εταιρεία χρηματοδότησε την ανέγερση τοπικού μουσείου στα δυτικά του χωριού ύστερα από πρόταση του Ορλάνδου, ο οποίος εκπόνησε και τα σχέδια. Το Μουσείο ανακαινίστηκε ριζικά και με πλήρως αναμορφωμένη την έκθεσή του άνοιξε επισήμως τις πύλες του στο κοινό τον Μάρτιο του 2000 (Θέμελης 2001, 198-199, 201). Από το 1986 ως σήμερα η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία διενεργεί συστηματικές ανασκαφικές έρευνες στην αρχαία Μεσσήνη δια του ισόβιου εταίρου της Πέτρου Θέμελη¹⁷.

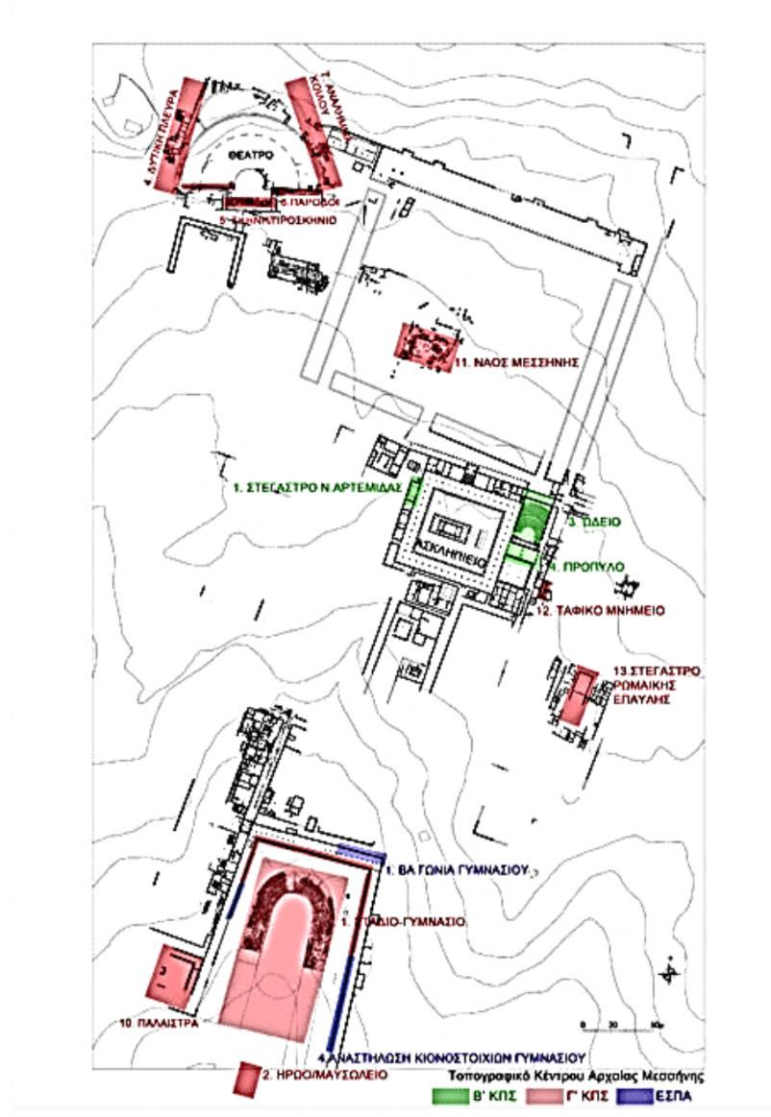
Ο επισκέπτης του αρχαιολογικού χώρου της Μεσσήνης αντικρύζει σήμερα τα **μνημεία** που αντίκρουσε και ο περιηγητής Πausanίας το 2ο αι. μ.Χ. Συγκεκριμένα τις επιβλητικές οχυρώσεις με τους πύργους και τη φημισμένη Αρκαδική Πύλη, το Θέατρο, το ιερό του Σάραπη και της Ίσιδας, την αγορά με την Κρήνη Αρσινόη, τους ναούς της Δήμητρας και των Διοσκούρων, τον ναό της θεοποιημένης πρώτης βασίλισσας της χώρας Μεσσάνας, το υπόγειο Θησαυροφυλάκειο της πόλης, το Ασκληπιείο, το Ιεροθύσιο, το Στάδιο και το Γυμνάσιο με ιερά και αγάλματα του Ηρακλή, του Θησέα και του Ερμή, έργα των αλεξανδρινών καλλιτεχνών που βρίσκονται σήμερα στο τοπικό μουσείο, το Μουσουλείο της οικογένειας των Σαιθιδών, καθώς επίσης το ιερό της Λιμνάτιδας, της Ειλειθυίας και των Κουρητών στην πλαγιά της Ιθώμης και το ιερό του Ιθωμάτα Δία στην κορφή της, όπου βρίσκεται και το παλαιό Μοναστήρι του Βουλκάνου.

¹⁵ <http://www.tdpeae.gr/index.php?ID=eoNBf8cVlt4IvHJU> [πρόσβαση 21-5-2014]

¹⁶ Το 1909 και το 1925.

¹⁷ <http://www.tdpeae.gr/index.php?ID=eoNBf8cVlt4IvHJU> [πρόσβαση 21-5-2014]

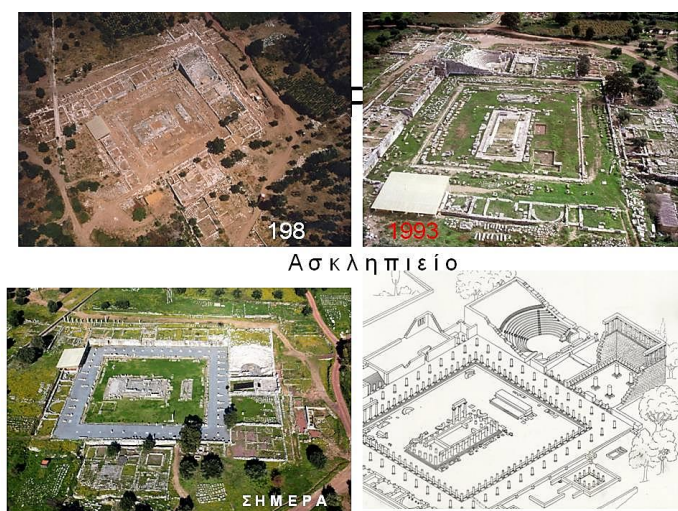
Η οριστική εγκατάλειψη και η πτώση των οικοδομημάτων χρονολογείται μετά τον μεγάλο σεισμό του 365 μ.Χ. Από το πρώτο μισό του 5ου αι. ένας νέος οικισμός εμφανίζεται ανατολικά του Ασκληπείου.

Σχ. 1 ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΜΕ ΤΑ ΚΠΣ ΚΑΙ ΕΣΠΑ

Όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 4, οι κύριες δράσεις προστασίας και διαχείρισης της αρχαιολογικής κληρονομιάς στην Ελλάδα είναι η συντήρηση, η αποκατάσταση, η αναστήλωση και γενικότερα η ανάδειξη. Έτσι, ένα ευρύτατο **στερεωτικό αναστηλωτικό πρόγραμμα** εφαρμόστηκε στην αρχαία Μεσσήνη, το οποίο αρχικά χρηματοδοτήθηκε από το **Β΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης** (βλ.σχ.1) μέσω της Αρχαιολογικής Εταιρείας και ολοκληρώθηκε μεταξύ των ετών 1993 και 1997. Με αυτό το πρόγραμμα στερεώθηκε ο πύργος 17¹⁸, κατασκευάστηκε ειδικό μεταλλικό στέγαστρο στο ιερό της Αρτέμιδος, στερεώθηκε το ανατολικό πρόπυλο του Ασκληπιείου και αναστηλώθηκε το προσκήνιο και το κάτω κοίλο του Εκκλησιαστηρίου (εικ.2). Πραγματοποιήθηκαν, επίσης, σημαντικά έργα αποστράγγισης του αρχαιολογικού χώρου, συμπεριλαμβανομένης της κατασκευής υπόγειου αγωγού παροχέτευσης των υδάτων του χειμάρρου που έρεε ανεξέλεγκτα μέσα στον στίβο του Σταδίου.

Ιδιώτης χρηματοδότησε την αναστήλωση της ΒΔ γωνίας του Εκκλησιαστηρίου και του εκεί κρυπτού κλιμακοστασίου. Το αναστηλωτικό πρόγραμμα ενισχύθηκε και εξακολουθεί να ενισχύεται σημαντικά και από το Ίδρυμα Ιωάννου Κωστοπούλου, με χρηματοδοτήσεις του οποίου, μέσω της Αρχαιολογικής Εταιρείας και της Εταιρείας Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών, άρχισε να αναστηλώνεται το πρόπυλο του Γυμνασίου, ενώ μελετάται ακόμη η αναστήλωση του ταφικού μνημείου Κ3, με την ιδιόμορφη κωνική στέγαση. Ολοκληρώθηκε, τέλος, η αγορά κτημάτων, περισσότερα

ΕΙΚ.2. ΑΣΚΛΗΠΕΙΟ

¹⁸ Β.ΒΑ της Αρκαδικής Πύλης

από 200 στέμματα, υπέρ του Δημοσίου, με χρηματοδοτήσεις του ΕΟΤ, της Νομαρχίας Μεσσηνίας, της Αρχαιολογικής Εταιρείας και του Ιδρύματος Ιωάννου Κωστοπούλου (Θέμελης 2001, 202-204).

Η αποπεράτωση του Έργου «Αποκατάσταση μνημείων, διαμόρφωση - ανάπλαση χώρου αρχαίας Μεσσήνης-Ιθώμης» στο πλαίσιο του Γ' Κ.Π.Σ. (βλ. σχ.1) απέδωσε στον αρχαιολογικό χώρο μια σειρά από αναστηλωμένα μνημεία και επεμβάσεις ανάδειξης του χώρου συνολικότερα. Συγκεκριμένα, εκτελέστηκαν ποικίλες εργασίες στερέωσης, αποκατάστασης, διαμόρφωσης και ανάδειξης συγκεκριμένων μνημείων, αλλά και του αρχαιολογικού χώρου ευρύτερα. Έτσι, αναστηλώθηκε το Στάδιο, μεγάλο μέρος των στοών του Γυμνασίου με το πρόπυλό του (εικ.3), το Ηρώο/Μαυσωλείο της οικογένειας των Σαιθιδών (εικ.4), ενώ αποκαταστάθηκε και η Παλαίστρα του Γυμνασίου.

Σε πρώτη φάση, στερεώθηκε και διαμορφώθηκε το Θέατρο και το συγκρότημα οικιών δυτικά του Θεάτρου, συντηρήθηκαν τα ψηφιδωτά δάπεδα των ανδρώνων τους, και αποκαταστάθηκε ο δωρικός ναός της Μεσσήνης και ένα ελληνιστικό ταφικό μνημείο. Τέλος, κατασκευάστηκε μεταλλικό στέγαστρο πάνω από δύο συνεχόμενες αίθουσες αστικής ρωμαϊκής επαύλεως, οι οποίες φέρουν δάπεδα με ψηφιδωτά και μαρμαροθετήματα. Στις μεσσηνιακές οχυρώσεις αναστηλώθηκε και αναδείχτηκε η Αρκαδική Πύλη και τμήμα του εφαπτόμενου τείχους.

ΣΤΑΔΙΟ

Φάσεις αναστήλωσης

ΕΙΚ.3 ΑΡΧΑΙΟ ΣΤΑΔΙΟ

Επίσης, εκτελέστηκε σειρά **τεχνικών έργων** για την αποστράγγιση του αρχαιολογικού χώρου, την προστασία του με περιφράξεις και τη διευκόλυνση και εξυπηρέτηση των επισκεπτών. Έτσι, κατά το πρότυπο της μεθοδολογίας που αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 4 και αφορά στην οργάνωση και τη διαμόρφωση –ανάδειξη ενός αρχαιολογικού χώρου, κατασκευάστηκε δίκτυο μονοπατιών οργανωμένης κίνησης των επισκεπτών, τοποθετήθηκαν πληροφοριακές πινακίδες σε κάθε μνημείο εντός του αρχαιολογικού χώρου και πινακίδες σήμανσης (εικ.5). Διαμορφώθηκε η είσοδος στον αρχαιολογικό χώρο καθώς και η περιοχή στάθμευσης των αυτοκινήτων, και τοποθετήθηκε περίφραξη. Δημιουργήθηκαν κτήρια υποδοχής των επισκεπτών: εκδοτήριο εισιτηρίων-πωλητήριο, καθώς και αναψυκτήριο (εικ.6) με εγκαταστάσεις WC και πρόβλεψη για ΑΜΕΑ. Ειδικότερα, παρατηρεί κανείς ότι οι ενημερωτικές πινακίδες των μνημείων (εικ.7) επικεντρώνονται στην πληροφορία και στην παρουσίαση με τη χρήση εικονικών τύπων αναπαράστασης όπως φωτογραφίες, σχέδια, χάρτες και τρισδιάστατες εικόνες, αφήνοντας στο περιθώριο την ερμηνεία, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. κεφάλαιο 4).

Οι προτεινόμενες νέες επεμβάσεις στο πλαίσιο του **ΕΣΠΑ** στοχεύουν επίσης, στη δημιουργία μιας ολοκληρωμένης εικόνας των μνημείων και της ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, με την αναστήλωση, τη στερέωση και την αποκατάσταση των δημόσιων οικοδομημάτων και των κτισμάτων λατρείας, τη μελέτη και την ανάδειξη του συνόλου του κέντρου μιας αρχαίας ελληνικής πόλης. Τηρώντας πάντα τις προδιαγραφές των **ήπιων και αναστρέψιμων επεμβάσεων** που ακολουθούν πιστά τις αρχές του Χάρτη της Βενετίας.

ΕΙΚ.4 ΗΡΩΟ/ΜΑΥΣΩΛΕΙΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΣΑΙΘΙΔΩΝ

ΕΙΚ.5 ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΣΗΜΑΝΣΗΣ

Το έργο της αρχαίας Μεσσήνης είναι διεπιστημονικού χαρακτήρα, με βασικούς στόχους την συντήρηση και την ανάδειξη των μνημείων και του περιβάλλοντος χώρου, με παράλληλη **ανασκαφική δραστηριότητα**, απαραίτητη για τη διερεύνηση στοιχείων απαιτούμενων για την προστασία, τη συντήρηση, την αναστήλωση των μνημείων και για την ολοκληρωμένη ανάδειξη του αδιάσπαστου συνόλου. Τα μνημεία της Μεσσήνης έχουν ιδιαίτερη πολιτισμική και επιστημονική αξία και έτσι δικαιολογείται πλήρως η απόφαση συστηματικής συντήρησης και ανάδειξής τους μέσω του Ταμείου Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων.

Βαρύνουσα είναι και η **κοινωνική διάσταση** του μνημειακού συνόλου, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. ενότητα 3.1.) της Μεσσήνης, καθώς και η παιδευτική-διδακτική, η συμβολική και η αναπτυξιακή διάσταση με δυνατότητες χρήσης και ανταποδοτικής λειτουργίας. Η αρχαία Μεσσήνη είναι ήδη σημαντικός πόλος έλξης για τον τουρισμό Μεσσηνίας. Τον χώρο προσεγγίζουν σήμερα αρκετοί επισκέπτες από τις επαρχιακές οδούς τόσο από τον βόρειο κεντρικό άξονα Αθήνας - Τρίπολης - Καλαμάτας, όσο και από το δυτικό Πάτρας - Πύργου - Ολυμπίας - Κυπαρισσίας. Με το προτεινόμενο έργο αναμένεται ότι η θέση θα γίνει ακόμα ισχυρότερος πόλος πολιτιστικού και αρχαιολογικού ενδιαφέροντος με υπερτοπική ακτινοβολία. Η αναμενόμενη αύξηση της **επισκεψιμότητας** του χώρου θα συμβάλει καθοριστικά στην ανάπτυξη της περιοχής και γενικότερα της Περιφέρειας.

Η αποκατάσταση των μνημείων στοχεύει στην άρση των δομικών και οικοδομικών προβλημάτων που παρουσιάζουν, στην αντιμετώπιση των φθορών και την αποφυγή επιδείνωσής τους, τη βελτίωση της **αναγνωσιμότητας** και τη **διαμόρφωση του άμεσου περιβάλλοντός του**.

ΕΙΚ. 6 ΑΝΑΨΥΚΤΗΡΙΟ

ΕΙΚ. 7 ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ

Όλες αυτές οι επεμβάσεις είναι, όπως αναφέρεται και στο κεφάλαιο 4, **αναστρέψιμες** και έχουν μια **δυναμική**, καθώς δίνουν τη δυνατότητα συμπληρωματικών επεμβάσεων σε περίπτωση εύρεσης νέων μελών¹⁹.

Πρόσφατα, το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο ενέκρινε την πρόταση του «ΔΙΑΖΩΜΑΤΟΣ» για την ανάπτυξη του προγράμματος **ψηφιακής ξενάγησης** των αρχαιολογικών χώρων της Μεσσήνης μέσω κινητών τηλεφώνων²⁰. Οι χρήστες των εφαρμογών μπορούν να περιηγηθούν με τη συσκευή τους είτε μέσα στον αρχαιολογικό χώρο, είτε εικονικά και να απολαύσουν πλούσιο περιεχόμενο σε κείμενα, εικόνες, βίντεο, τρισδιάστατες αναπαραστάσεις, αφηγήσεις ή ξεναγήσεις από τους συντελεστές των ανασκαφών και των αναστηλώσεων και να παρακολουθήσουν αποσπάσματα από τις εργασίες συντήρησης. Η έγκριση από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο του προγράμματος ψηφιακής ξενάγησης, ανοίγει μια νέα περίοδο παραγωγής ψηφιακών προϊόντων που θα αναδείξουν τα μνημεία της χώρας μας²¹.

Τα τρία τελευταία χρόνια διεξάγεται στον αρχαιολογικό χώρο της αρχαίας Μεσσήνης και συγκεκριμένα στο χώρο του Εκκλησιαστηρίου το **Διεθνές Νεανικό Φεστιβάλ Αρχαίου Δράματος** (εικ.8), με τη συμμετοχή ομάδων μαθητών από την Ελλάδα και άλλες χώρες όπως την Κύπρο, τη Μεγάλη Βρετανία, την Ιταλία και την Κίνα.

ΕΙΚ.8 ΔΙΕΘΝΕΣ ΦΕΣΤΙΒΑΛ ΑΡΧΑΙΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ, 2014

¹⁹ <http://www.tdpeae.gr/index.php?ID=eoNBf8cVlt4IvHJU> ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ Αποκατάστασης, Αναστήλωσης Μνημείων και Διαμόρφωσης, Ανάπλασης του Αρχαιολογικού Χώρου της Αρχαίας Μεσσήνης, [πρόσβαση 21/5/2014]

²⁰ Υπενθυμίζουμε ότι το «ΔΙΑΖΩΜΑ» σε συνεργασία με την εταιρεία ΑΡΤ και την χορηγία του Ιδρύματος «Σταύρος Νιάρχος», έχουν ήδη δημιουργήσει το EasyGuideApp, μια καινοτόμο εφαρμογή ξενάγησης για «έξυπνες» κινητές συσκευές. Ήδη, οι δυο πρώτες εφαρμογές ξενάγησης για την αρχαία Μεσσήνη διατίθενται δωρεάν στο AppStore και στο Android Market για την ελληνική και την αγγλική γλώσσα.

²¹ www.diazoma.gr/gr/aa_03-02_Press_Index.asp Σωματείο ΔΙΑΖΩΜΑ, ΠΟΛΙΤΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ, [πρόσβαση 21/5/2014]

Οι δράσεις του φεστιβάλ αφορούν εκτός από την προβολή και ανάδειξή του, την ανάδειξη και της αρχαίας Μεσσήνης, αλλά και του Δήμου Μεσσήνης. Κάνοντας έτσι τον αρχαιολογικό χώρο σημείο αναφοράς στο διεθνές περιβάλλον για τον πολιτισμό και την εκπαίδευση, μεταδίδοντας μέσα από ένα ολοκληρωμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα ένα πυρήνα αξιών που χαρακτηρίζουν τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό και το αρχαίο ελληνικό δράμα.

Κατά τη διάρκεια του φεστιβάλ γίνεται σεμινάριο αρχαίας μουσικής και αρχαίων μουσικών οργάνων, η βαλίτσα του ηθοποιού, αλλά και ηχητικός περίπατος. Ο **ηχητικός περίπατος** είναι μια δραματοποιημένη αφήγηση γεγονότων που έχουν συμβεί στην ευρύτερη περιοχή της αρχαίας Μεσσήνης και ακούγονται ήχοι από την ιστορία της, σε ένα περίπατο διάρκειας 20 λεπτών²².

Επίσης, σημαντικό επικοινωνιακό–πληροφοριακό εργαλείο αποτελεί και το **οπτικοακουστικό υλικό (ταινίες, ντοκιμαντέρ)**²³ που δημιουργήθηκε από την ΕΡΤ και άλλους φορείς σχετικά με την αρχαία Μεσσήνη²⁴.

Επιπλέον, στο πλαίσιο της επανάχρησης των μνημείων έλαβαν χώρα σημαντικές **μουσικές εκδηλώσεις** που όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 4.1. αποτελούν σημαντικό θέλγητρο για τον πολιτισμικό τουρίστα. Έτσι, πραγματοποιήθηκε μουσική εκδήλωση στο αρχαίο Στάδιο μετά την αναστήλωσή του στις 21 Αυγούστου 2010 (εικ.9), ενώ στις 3 Αυγούστου 2013 η Κρατική Ορχήστρα Αθηνών έδωσε συναυλία για τον εορτασμό της λειτουργίας του αρχαίου Θεάτρου.

**ΕΙΚ.9 ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΤΟΝ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΩΡΟ**

²² <http://www.tharrosnews.gr/news/content> «Ξεκινά το Διεθνές Νεανικό Φεστιβάλ Αρχαίου Δράματος» του Χάρη Χαραλαμπίδου στο ΘΑΡΡΟΣ News.g [πρόσβαση 21/5/2014]

²³ «Αρχαία Μεσσήνη» σε σκηνοθεσία Αναστάσης Αγάθος, «Στη γη της Ιθώμης» σε σκηνοθεσία Ηλίας Ιωσηφίδης, «Πέτρος Θέμελης. Ο άνθρωπος που ζωντανεύει τα μνημεία» σε σκηνοθεσία Άγγελος Κοβότσος, «Αρχαία Μεσσήνη» της Χαράς Φράγκου, «ΕΝΑΣ ΜΟΝΤΕΡΝΟΣ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ–σήμερα στην αρχαία Μεσσήνη» σε σκηνοθεσία Αναστάσης Αγάθος και «Η Τρίτη Ζωή της Μεσσήνης» μια ταινία σε σενάριο - σκηνοθεσία Αθανασίας Δρακοπούλου.

²⁴ <http://www.tdpeae.gr/index.php?ID=eoNBf8cVlt4IvHJU>, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ Αποκατάστασης, Αναστήλωσης Μνημείων και Διαμόρφωσης, Ανάπλασης του Αρχαιολογικού Χώρου της Αρχαίας Μεσσήνης, [πρόσβαση 21/5/2014]

Προβάλλει έτσι ανάγλυφα η δυναμική της **συλλογικής προσπάθειας** όλων των εργαζομένων, για να αναδείξουν την αρχαία Μεσσήνη σε έναν **αρχαιολογικό χώρο-πρότυπο**. Σε ένα αρχαιολογικό πάρκο ελκυστικό, διδακτικό και κατανοητό σε ανθρώπους κάθε ηλικίας και σωματικής δυνατότητας, χώρο πολιτιστικών εκδηλώσεων και οικονομικής συνάμα ανάπτυξης της περιοχής²⁵.

Ο Πέτρος Θέμελης βραβεύτηκε το 2010-2011 από την Ευρωπαϊκή Ένωση με το **Βραβείο Πολιτιστικής Κληρονομιάς**. Ενώ, η αρχαία Μεσσήνη έχει συμπεριληφθεί στον εθνικό κατάλογο που θα υποβληθεί στην UNESCO με σκοπό την ένταξή του στα **Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς**²⁶.

Στις 2/4/2014 έγινε στο **Μέγαρο Μουσικής Αθηνών** στο πλαίσιο του Megaron Plus²⁷ διάλεξη-συζήτηση με θέμα τις «Νέες μορφές πολιτιστικής διαχείρισης» σε συνεργασία με το Σωματείο «ΔΙΑΖΩΜΑ». Η συζήτηση επικεντρώθηκε στη νέα ζωή των αρχαίων μνημείων με την ανάδειξη και την ένταξή τους στην καθημερινότητά μας μέσα από αρμόζουσες μορφές διαχείρισης και χρήσης που θα εξασφαλίζουν την προστασία, τον σεβασμό και τη συντήρησή τους, στοιχεία που επισημάνθηκαν και στο θεσμικό πλαίσιο προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς (βλ. κεφάλαιο 3).

Ο Πέτρος Θέμελης, αναφερόμενος στην αρχαία Μεσσήνη πρότεινε επιπλέον την **αυτονόμησή** της και την εξασφάλιση της βιωσιμότητάς της χωρίς κρατικές επιχορηγήσεις, την επανάχρηση των χώρων θέασης και ακρόασης, την καθιέρωσή της ως χώρο καλλιτεχνικών εκδηλώσεων για νέους, χώρο εκπαίδευσης στην ανασκαφική τεχνική, τη συντήρηση και την αποκατάσταση των μνημείων, όπως, επίσης, και χώρο φιλοξενίας εκθέσεων σύγχρονων έργων τέχνης και τοπικών μεσσηνιακών προϊόντων στο χώρο της αγοράς. Επίσης, υπογραμμίστηκε η ανάγκη συνεργασίας όλων των φορέων - κράτους, τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης, χορηγών, αλλά κυρίως των ίδιων των πολιτών, έτσι ώστε τα μνημεία να ξαναζήσουν στους κόλπους της σύγχρονης πόλης και να υφάνουν τον ιστό που τα συνδέει με την οικονομία, την κοινωνία, την ανάπτυξη, τον τουρισμό, τον πολιτισμό, το περιβάλλον και την ποιότητα της ζωής. Στοιχεία που θα προταθούν και στην υπό μελέτη περίπτωση του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου στην Αθήνα.

²⁵ <http://www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=360#> «Αρχαία Μεσσήνη: Πριν και μετά» Πέτρος Θέμελης, [πρόσβαση 24/2/2015]

²⁶ www.diazoma.gr/gr/aa_03-02_Press_Index.asp «Υποψήφια» για Μνημείο Παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, η Αρχαία Μεσσήνη, Σωματείο ΔΙΑΖΩΜΑ, ΠΟΛΙΤΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ, [πρόσβαση 21/5/2014]

²⁷ www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=1350 Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, Megaron Plus – Διαλέξεις, «Νέες μορφές πολιτιστικής διαχείρισης» [πρόσβαση 21/5/2014]

4.2.2. Η περίπτωση της Νάξου

Η Νάξος βρίσκεται στο κέντρο μιας συστάδας νησιών του Αιγαίου και είναι το μεγαλύτερο και ευφορότερο νησί των Κυκλάδων (εικ.10). Το νησί διασχίζει από Βορρά προς Νότο ορεινός όγκος με υψηλότερη κορυφή τον Ζα, δημιουργώντας ένα ενδιαφέρον και πολυποίκιλο ανάγλυφο. Τα πρώτα δείγματα ανθρώπινης δραστηριότητας στο νησί²⁸ χρονολογούνται από την ύστερη Νεολιθική περίοδο, δηλαδή περίπου 6.500 χρόνια πριν. Ιδιαίτερα σημαντική για τη Νάξο ήταν η Πρωτοκυκλαδική εποχή (3200-2300 π.Χ.), καθώς τα νεκροταφεία αυτής της περιόδου με τα μαρμάρινα ειδώλια και αγγεία ήταν τα πρώτα από το μνημειακό πλούτο της Νάξου που ανασκάφηκαν συστηματικά (Λεκάκης 2007,1-2).

Η μεγάλη ακμή στο νησί εμφανίζεται γύρω στο 650 π.Χ. Η οικονομική άνθηση, οφείλεται στην εκμετάλλευση του μαρμάρου και της σμύριδας, καθώς και στην ανάπτυξη του εμπορίου. Ο τύραννος Λύγδαμης το 540 π.Χ. εφάρμοσε ένα σχέδιο πολεοδομικής και αστικής ανάπτυξης. Ανάμεσα στα έργα του ήταν ο ναός του Δηλίου Απόλλωνα στη νησίδα των Παλατιών, στα πρότυπα των ναών της Ιωνίας. Ο τύραννος φιλοδοξούσε να δημιουργήσει έναν ναό παρόμοιο με το ναό του Ολυμπίου Διός στην Αθήνα, ο οποίος όμως τελικά δεν ολοκληρώθηκε. Η μνημειακή θύρα του, η Πορτάρα (εικ. 11), αποτελεί το πιο άμεσα αναγνωρίσιμο έμβλημα της Νάξου (Λεκάκης 2007, 4). Σημαντική ήταν η παρουσία της Νάξου και κατά τη βυζαντινή εποχή καθώς το πλήθος των μνημείων²⁹ την καθιστά από τις σημαντικότερες στην ιστορία του νησιού από πλευράς μνημειακών καταλοίπων³⁰. Επίσης, περίπου 30 πύργοι σώζονται από την εποχή της Φραγκοκρατίας (Λεκάκης 2007, 6).

ΕΙΚ.10 ΚΥΚΛΑΔΕΣ, ΝΑΞΟΣ

ΕΙΚ.11 Η ΠΟΡΤΑΡΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΔΗΛΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ

²⁸ Κοκκινόβραχος στη Γρόττα και στο σπήλαιο του Ζα.

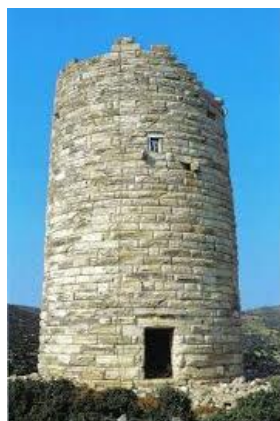
²⁹ Ιδιαίτερα στο λεκανοπέδιο της Δρυμαλίας.

³⁰ Σώζονται πάνω από 120 τοιχογραφημένοι ναοί και στατιστικά η Νάξος έρχεται δεύτερη σε βυζαντινά κατάλοιπα μετά την Κρήτη (Μαστορόπουλος 2007, 14).

Μνημεία εξορισμού δεν είναι μόνο τα αρχαία. Είναι κάθε τι που παραπέμπει στο παρελθόν, που μνημονεύει τον τρόπο της περασμένης ζωής. Τα **παραδοσιακά σπίτια** και οι **προβιομηχανικές εγκαταστάσεις**, όπως ανεμόμυλοι, αλώνια και ελαιοτριβεία, αποτελούν σημαντικό κομμάτι της ναξιακής παράδοσης και είναι αναπόσπαστο τμήμα του νησιωτικού τοπίου. Από τα σημαντικότερα προστατευόμενα μνημεία της **βιομηχανικής αρχαιολογίας** στη Νάξο είναι ο «εναέριος σιδηρόδρομος», που κατασκευάστηκε τη δεκαετία του 1930 και λειτούργησε ως τη δεκαετία του 1970 για τη μεταφορά της σμύριδας από τον τόπο εξόρυξης στον τόπο φόρτωσής της (Λεκάκης 2007, 7).

Από την παραπάνω σύντομη ιστορική αναδρομή και το πλήθος των μνημειακών καταλοίπων που είναι διάσπαρτα στο νησί είναι φανερό ότι είναι αδιάσπαστη η συνέχεια κατοίκησης, στη Νάξο, από την προϊστορία μέχρι τις μέρες μας. Σήμερα, υπάρχουν πολλοί αρχαιολογικοί χώροι, εκ των οποίων έξι οργανωμένοι (προϊστορικός οικισμός Πανόρμου, ναός Απόλλωνος στο Σαγκρί, ναός Διονύσου στα Ύρια, ιερό των πηγών στο Φλεριό, Επιτόπιο μουσείο Πλατείας Μητρόπολης, Πορτάρα), περισσότερα από 500 βυζαντινά μνημεία, σημαντικά κατάλοιπα της ενετικής περιόδου, τουλάχιστον 22 προστατευόμενοι παραδοσιακοί οικισμοί και προβιομηχανικές εγκαταστάσεις (Λεκάκης 2007, 1).

Ο **πύργος του Χειμάρρου** (εικ.12) βρίσκεται στη νοτιοανατολική πλευρά της Νάξου, στην οροσειρά του Ζα. Σώζεται στο εντυπωσιακό ύψος των 15 μέτρων και έχει κυκλική κάτοψη, με μία θύρα και ένα μόνο παράθυρο. Παρόμοιοι πύργοι άλλοτε κυκλικοί και άλλοτε ορθογώνιοι αφθονούν στο Αιγαίο. Ελάχιστοι, όμως, σώζονται στο ύψος αυτό.

ΕΙΚ. 12 ΠΥΡΓΟΣ ΤΟΥ ΧΕΙΜΑΡΡΟΥ

Η ακριβής χρονολόγηση και η χρήση τους δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένη. Ύστερα από πολύχρονες προσπάθειες του **Υπουργείου Πολιτισμού** (Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων), με τη **συμπαράσταση της κοινότητας Φιλωτίου**, εξασφαλίστηκε χρηματοδότηση από κοινοτικούς πόρους, μέσω του Υπουργείου Αιγαίου και το 1997 άρχισαν συστηματικές εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης του μνημείου και του περιβάλλοντος του (Υπουργείο Αιγαίου 2001, 112). Το μνημείο βρίσκεται υπό τη συστηματική φροντίδα των κατοίκων και του Αθλητικού Μορφωτικού Συλλόγου Φιλωτίου, ο οποίος διοργανώνει πολιτιστικές δράσεις (Λεκάκης 2011, 263-266).

Από το 1986 οι καθηγητές Β. Λαμπρινουδάκης και Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά σε συνεργασία με τους καθηγητές G. Gruben και Μ. Κορρέ είχαν αναλάβει την έρευνα και μελέτη των ιερών Υρίων και Γύρουλα Σαγκρίου Νάξου. Από το 1994 η συντήρηση και ανάδειξη των δύο αυτών αρχαιολογικών χώρων εντάχθηκε στα ΠΕΠ Αιγαίου, με φορέα υλοποίησης τον Ειδικό Λογαριασμό Έρευνας του **Πανεπιστημίου Αθηνών** και επιστημονικό υπεύθυνο τον καθηγητή Β. Λαμπρινουδάκη.

Το Ιερό Διονύσου των Υρίων (εικ. 13) στη θέση Λειβάδι της Νάξου, ήταν ο σημαντικότερος χώρος λατρείας της αρχαίας Νάξου, στον οποίο η θρησκευτική δραστηριότητα ξεκινά από τα προϊστορικά χρόνια (1400 π.Χ.) και συνεχίζει αδιάκοπα μέχρι σήμερα. Πρόκειται για έναν εκατόμπεδο αρχαϊκό ναό, ιωνικού ρυθμού, χρονολογούμενου στη δεκαετία 580-570 π.Χ. (Υπουργείο Αιγαίου 2001, 119). Η **εξαιρετική σπουδαιότητα** του ναού³¹ των Υρίων και των υπολοίπων κατασκευών έγκειται στο γεγονός ότι τεκμηριώνουν με εποπτικό τρόπο τη βαθμιαία εγκατάλειψη της κοινής πέτρας ως οικοδομικού υλικού και τους πρώτους πειραματισμούς στη χρήση του μαρμάρου.

ΕΙΚ.13 ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΤΩΝ ΥΡΙΩΝ

³¹ Ο ναός, προάγει την κατανόηση της πορείας του αρχαίου ελληνικού ναού, ιδιαίτερα του ιωνικού, από τις πρώτες προρρυθμικές μορφές του 8^{ου} αιώνα μέχρι την ολοκλήρωσή του τον 6^ο αιώνα π.Χ.

Όλες οι εργασίες του έργου της αναστήλωσης και διαμόρφωσης που έγιναν στον χώρο, απέδωσαν αυτό το σύνολο **με διδακτικό τρόπο στο ευρύ κοινό** και, παράλληλα, προστάτευσαν τα ευαίσθητα αρχιτεκτονικά λείψανα όλων των φάσεων (Υπουργείο Αιγαίου 2001, 120).

Το Ιερό Απόλλωνος, Δήμητρας και Κόρης (εικ.14) στη θέση Γύρουλας Σαγκρίου Νάξου βρίσκεται στο κεντρικό υψίπεδο της Νάξου (Υπουργείο Αιγαίου 2001, 120). Ο ναός³² χρονολογείται στα χρόνια του Λυγδάμιος (530 π.Χ.) και εντάσσεται στο φιλόδοξο οικοδομικό πρόγραμμα του τυράννου. Ο χώρος διατηρεί εξαιρετικά ενδιαφέροντα λείψανα μυστηριακής λατρείας από προγενέστερες φάσεις λειτουργίας. Το ιερό μετατράπηκε νωρίς σε **βασιλική** χωρίς μεγάλες επεμβάσεις στο αρχαίο κτήριο. Η ικανοποιητική διατήρηση των λειψάνων όλων των φάσεων του μνημείου, σημαντικού όχι μόνο για τη Νάξο αλλά και για ολόκληρο το Αιγαίο, επέτρεψε την ευρεία αναστήλωσή του. Επιδιώχθηκε η **συνδεσιμότητα**, δηλαδή η άμεση σύνδεση του μνημείου με τους κατοίκους των γειτονικών κοινοτήτων, αλλά και με τους κατοίκους του νησιού γενικότερα. Πρόκειται για έναν αρχαιολογικό χώρο με **υψηλές προδιαγραφές εποπτικής και διδακτικής τεκμηρίωσης**, που προσελκύει Έλληνες και αλλοδαπούς τουρίστες. Στα πλαίσια της **διδακτικής ανάδειξης** αυτών των πολύτιμων τεκμηρίων οικοδομήθηκε κατά χώραν μουσείο, στο οποίο πέραν των ευπαθών αρχιτεκτονικών λειψάνων και γλυπτικής, εκτίθενται και όσα κινητά ευρήματα συμβάλλουν στην **τεκμηρίωση και την κατανόηση της ιστορίας του χώρου** (Υπουργείο Αιγαίου 2001, 121).

ΕΙΚ.14 ΙΕΡΟ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΑΣ ΚΑΙ ΚΟΡΗΣ ΣΤΟ ΓΥΡΟΥΛΑ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ

³² Του τύπου του Τελεστηρίου, δηλαδή της υπόστυλης αίθουσας για συγκεντρώσεις μυστηριακών τελετών.

Το Πανεπιστήμιο Αθηνών ανέλαβε επίσης να αναδείξει το **Ιερό των πηγών του Φλεριού στις Μέλανες της Νάξου** (εικ.15), ένα πρόγραμμα που χρηματοδοτήθηκε από το Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Νοτίου Αιγαίου και τελείωσε το 2007. Στο πλαίσιο των εργασιών επιχειρήθηκε ο εντοπισμός, η μελέτη, η συντήρηση και η διαμόρφωση αυτού του χώρου έτσι, ώστε να είναι **προσιτά, καταληπτά και διδακτικά για το ευρύ κοινό**, αλλά και να **αρμόζουν στο χαρακτήρα των αρχαίων καταλοίπων**, με τις ελάχιστες δυνατές επεμβάσεις στο περιβάλλον, σύμφωνα δηλαδή με τις αναφερθείσες στο κεφάλαιο 4 βασικές διαχειριστικές ιδιότητες της οργάνωσης και διαμόρφωσης-ανάδειξης ενός αρχαιολογικού χώρου. Ειδικότερα, τα ερείπια στο ιερό των λατόμων συντηρήθηκαν και διαμορφώθηκαν με τρόπο που, παρά την πολύ ελλιπή διατήρησή τους, είναι κατανοητά στο κοινό. Καλαίσθητες και ανθεκτικές **ενημερωτικές πινακίδες** με αναλυτικά κείμενα, **εικόνες και σχέδια**, σύμφωνα με το εικονικό σύστημα αναπαράστασης του Bruner που αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 4, βοηθούν τον επισκέπτη στην κατανόηση του ευρύτερου συνόλου και του συγκεκριμένου τμήματος των μνημείων που βλέπει. Ενώ διακριτικοί, **άνετοι διάδρομοι** οδηγούν στους δύο, υπερφυσικού μεγέθους, πρώιμους κούρους που εγκαταλείφθηκαν ημιτελείς στα λατομεία του Φλεριού. Ένα **μικρό κέντρο επισκεπτών** στο Φλεριό προσφέρει **ενημερωτικό υλικό** και εξυπηρετεί τις ανάγκες των επισκεπτών, ενώ στο κτίριο του πρώην Δημοτικού Σχολείου στο Κουρουνοχώρι³³, εκτίθενται στη μια αίθουσα όλα τα ευρήματα που προήλθαν από την έρευνα του υδραγωγείου, των λατομείων και του ιερού των λατόμων (Λαμπρινουδάκης 2007, 2-4)

ΕΙΚ.15 ΚΟΥΡΟΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΦΛΕΡΙΟ

³³ Παραχωρήθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών για 30 χρόνια από τον Δήμο Νάξου και αποκαταστάθηκε.

Σύμφωνα με την Γρατσία (2007) τέσσερεις είναι οι τρόποι με τους οποίους οι πολίτες μπορούν να συμμετέχουν στην προστασία των μνημείων:

1. Ενημέρωση, γνώση
2. Μεμονωμένες ενέργειες, παρεμβάσεις (αποστολή επιστολών, δημοσιεύματα σε εφημερίδες, δημιουργία ιστοσελίδων, blog)
3. Συνεργασία, συμμετοχή σε Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
4. Δημιουργία Συλλόγων και Οργανώσεων

Έτσι, εκτός από την πολυετή ενεργή δράση του **Υπουργείου Πολιτισμού** (Εφορεία Κυκλάδων) και του **Πανεπιστημίου Αθηνών**, στη Νάξο δραστηριοποιούνται διάφοροι σύλλογοι και υπάρχουν πρωτοβουλίες πολιτών που έχουν συνδράμει στην προστασία και την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του νησιού (Gratsia 2010, 75-86). Ειδικά από τη δεκαετία του 1980 και ύστερα η δράση της **Τοπικής Αυτοδιοίκησης** και των πολιτών είναι ολοένα και μεγαλύτερη, δείχνοντας μια μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση. Επιλεκτικά αναφέρονται εδώ κάποιες περιπτώσεις πρωτοβουλίας και δράσης της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, όπως αυτή του Δήμου Νάξου με τη δημιουργία Επιτόπιου μουσείου στην πλατεία της Μητρόπολης και την αποκατάσταση του κτηρίου της Σχολής Ουρσουλινών. Επίσης, ο Δήμος Δρυμαλίας έχει ενεργή δράση στη δημιουργία του βυζαντινού πάρκου στην Τραγαία, ενώ δημοτικά διαμερίσματα αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για την ανάδειξη του μυκηναϊκού θολωτού τάφου στην Κωμιακή και την αποκατάσταση του παλαιού σχολείου στον Δαμαριώνα (Γρατσία 2007, 5).

Η **Αναπτυξιακή Εταιρεία «Αριάδνη Α.Ε.»**³⁴, πραγματοποιεί μεταξύ άλλων ευρωπαϊκά προγράμματα που αποσκοπούν στη βιώσιμη πολιτιστική ανάπτυξη. Ορισμένα από τα έργα της είναι οι αποκαταστάσεις μονοπατιών και ξερολιθιών, ενώ σε εξέλιξη βρίσκεται η δημιουργία του βυζαντινού πάρκου της Τραγαίας (Γρατσία 2007, 6).

Η **Ιερά Μητρόπολη και οι ενορίες** έχουν, επίσης, συμβάλει στην προστασία και αποκατάσταση πολλών βυζαντινών και μεταβυζαντινών ναών, όπως οι ναοί Αγίου Ισιδώρου, Αγίας Ειρήνης και Αγίου Γεωργίου. (Γρατσία 2007, 6).

Ενεργό δράση επιδεικνύουν και διάφοροι **σύλλογοι**, όπως ο σύλλογος «Φωτοδότης», ο οποίος ενήργησε για την εκπόνηση της μελέτης αποκατάστασης του βυζαντινού μνημείου, της μονής του Φωτοδότη Χριστού και οι εργασίες

³⁴ Συμμετέχουν ο Δήμος Δρυμαλίας, ο Δήμος Νάξου και ο Δήμος Αμοργού.

αποκατάστασης βρίσκονται σε στάδιο ολοκλήρωσης. Ενώ ο σύλλογος Σαγκριωτών Νάξου «Η Πρόοδος» προσπαθεί να αποτρέψει τη λειτουργία λατομείου στην περιοχή του Σαγκρίου, όπου βρίσκονται πολλά βυζαντινά μνημεία και ο αρχαιολογικός χώρος του Γύρουλα (Γρατσία 2007, 6).

Σημαντική είναι και η πρωτοβουλία των **απλών πολιτών της Νάξου**, οι οποίοι είτε έχουν συντηρήσει ή αποκαταστήσει μνημεία που βρίσκονται στην ιδιοκτησία τους, είτε έχουν παραχωρήσει τμήμα της ιδιοκτησίας τους προς χάρη της ανάδειξης ενός μνημείου (Λαμπρινουδάκης 2007, 4). Εδώ αναφέρονται ενδεικτικά δύο παραδείγματα, τα οποία είναι επισκέψιμα από το κοινό. Πρόκειται για τη Μονή Τιμίου Σταυρού Πύργου Μπαζαίου, όπου η φιλοξενία πολιτιστικών εκδηλώσεων και εκθέσεων έχουν εντάξει το μνημείο στην καθημερινή ζωή των κατοίκων και των τουριστών της Νάξου και για τον ανεμόμυλο στον Αη Γιάννη της Απειράνθου που αποκαταστάθηκε από τον ιδιοκτήτη του το 2004 (Γρατσία 2007, 6).

Σε ευρύτερο πεδίο αξιοθαύμαστη είναι η δράση της **MONUMENTA**, μιας αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρείας για την προστασία της φυσικής και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς Ελλάδας και Κύπρου. Μέσω του ηλεκτρονικού περιοδικού της MONUMENTA με θέμα «**Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία**» (εικ.16) εφαρμόζεται το ομώνυμο πρόγραμμα που έχει ως στόχο να ανιχνεύσει τις σχέσεις των τοπικών κοινωνιών με τα μνημεία διαχρονικά και να φέρει την πολιτιστική και φυσική κληρονομιά στο επίκεντρο της συζήτησης, επι-κοινωνώντας την άμεση ανάγκη για την προστασία τους.

Ο πρώτος τύπος δράσης του προγράμματος, είναι η Νάξος. Εκεί το πρόγραμμα οργανώνει ένα σύνολο δράσεων, που σκοπό έχουν την έρευνα και την **ενημέρωση/ευαισθητοποίηση των πολιτών** μέσω της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

**ΕΙΚ.16 ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ
MONUMENTA**

Ανάμεσα στους στόχους τοποθετούνται και η μελέτη των σχέσεων των ναξιωτών τοπικών κοινωνιών με τα μνημεία διαχρονικά, αλλά και η ανακοπή της ραγδαίας αλλοίωσης του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια³⁵.

Επίσης, διοργανώνονται εκδηλώσεις με διαλέξεις και συζήτηση³⁶ από το 2007 (εικ.17) σε ετήσια βάση (Lekakis 2013, 88). Από το 2009 η ΜΟΝuMENTA εφαρμόζει στη Νάξο το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Τα μνημεία είναι γύρω μας» (εικ.18) και απευθύνεται σε παιδιά 10-13 ετών. Στόχος του προγράμματος είναι τα παιδιά να ανακαλύψουν ποια είναι τα μνημεία, τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν και να προτείνουν τρόπους με τους οποίους τα ίδια και γενικά οι κάτοικοι ενός τόπου μπορούν να βοηθήσουν στην προστασία τους³⁷.

Επιπροσθέτως, μια άλλη βασική δράση του προγράμματος αποτελεί η καταγραφή, μελέτη και διάσωση της *άυλης κληρονομιάς*³⁸. Στο πλαίσιο αυτό ξεκίνησε για πρώτη φορά η καταγραφή προφορικών μαρτυριών που αφορούν αρχαιολόγους, οι οποίοι εργάστηκαν και πραγματοποίησαν ανασκαφές στη Νάξο, συντηρητές, αρχαιοφύλακες, το αρχαιολογικό και αναστηλωτικό έργο, τους μύθους και τις δοξασίες που σχετίζονται με τις αρχαιότητες του τόπου. Σχετική ήταν η εκδήλωση «Αληθινά Παραμύθια της Νάξου» που έγινε στην Πρώην Σχολή Ουρσουλινών το 2011.

ΕΙΚ.17 ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΡΑΣΗΣ 2007

ΕΙΚ.18 ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ 2009

³⁵ Ηλεκτρονικό περιοδικό ΜΟΝuMENTA <http://www.monumenta.org/> [πρόσβαση 17/3/2015]

³⁶ Θέματα διαλέξεων: «Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία Νάξου» Φιλώτι, Νάξος, 03.08.07, «Μνημεία σε κίνδυνο-Οι πολίτες μιλούν γι' αυτά» Απειρανθος, Νάξος, 08.09.08, «Πράττουμε για τα Μνημεία» Πλατεία Χαλκιού, Νάξος, 21.08.09, «Κάτι κακό συμβαίνει στο τοπίο της Νάξου» Πλατεία Μητρόπολης, Νάξος, 27.08.10, «Όμορφα χωριά άσχημα αλλοιώνονται» Φιλώτι, Νάξος, 28.08.11 (Ομιλίες-Δημόσιος διάλογος)

³⁷ Ιστοσελίδα του προγράμματος της ΜΟΝuMENTA «Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία» <http://tkm.monumenta.org/> [πρόσβαση 17-3-2015]

³⁸ «Αληθινά παραμύθια της Νάξου. Οι αρχαιολόγοι διηγούνται...»

<http://tkm.monumenta.org/%ce%b5%ce%ba%ce%b4%ce%bf%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%83-2/> [πρόσβαση 20/5/2015]

4.2.3. Συμπεράσματα

Στη συγκεκριμένη ενότητα μελετήθηκαν συνοπτικά δύο περιπτώσεις (case studies) καλών πρακτικών ανάδειξης και γενικότερα διαχείρισης αρχαιολογικών χώρων, της αρχαίας Μεσσήνης και της Νάξου. Φυσικά, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης έρευνας θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και παραδείγματα από το διεθνή χώρο. Οι συγκεκριμένες περιπτώσεις θα χρησιμεύσουν ως άξονες προσανατολισμού για την υπό μελέτη περίπτωση του αρχαιολογικού χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός και της ευρύτερης περιοχής στην Αθήνα.

Και στις δύο περιπτώσεις διαπιστώνεται ότι το ευρύτατο πρόγραμμα αναστήλωσης και αποκατάστασης των μνημείων, με τη χρήση αρχαίου και νεότερου υλικού, στο πλαίσιο της διακριτής εμφάνισης, καθώς και με τη διαφοροποίηση των εσωτερικών από τους εξωτερικούς χώρους των μνημείων με τη χρήση διαφορετικού υλικού και την παροχή ικανοποιητικής πληροφόρησης σε ενημερωτικές πινακίδες, αποσκοπούν στη βελτίωση της αντιληπτικότητας και διδακτικότητας των μνημείων από τους επισκέπτες. Η έννοια της ευρείας αντίληψης τόσο των μνημείων όσο και του ευρύτερου πολιτιστικού περιβάλλοντος, στον οποίο εντάσσονται, πραγματοποιείται και το ταξίδι μέσα στο χρόνο γίνεται μια μοναδική εμπειρία γνώσης και αναψυχής.

Βασικός στόχος και στις δύο περιπτώσεις είναι η εξωστρέφεια και η συνδεσιμότητα με το ζωτικό περιβάλλον, καθώς με την ένταξη των μνημείων στη σύγχρονη ζωή, παύουν να είναι κενά «κελύφη», απομονωμένα και αποξενωμένα από το ευρύτερο κοινωνικό-πολιτιστικό περιβάλλον. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της αρχαίας Μεσσήνης η διαχειριστική αρχή διοργανώνει μουσικές και θεατρικές εκδηλώσεις, καθιερώνει ετήσια θεατρικά δρώμενα και οραματίζεται για το μέλλον επανάχρηση των μνημείων με εκθέσεις αγροτικών προϊόντων στο χώρο της αρχαίας αγοράς.

Η χρήση των καινοτόμων εφαρμογών ξενάγησης για «έξυπνες» κινητές συσκευές αναδεικνύει τα μνημεία και εξυπηρετεί τους επισκέπτες με τον καλύτερο τρόπο. Σημεία επαφής αναζητούνται και με τους μη επισκέπτες μέσω του διαδικτυακού τόπου. Παρόλο που στην περίπτωση αυτή η επαφή δεν είναι φυσική και άμεση, δίνει τη δυνατότητα, οι αρχαιολογικοί χώροι και η ιστορία τους να μπουν εικονικά σε πολλά σπίτια και οι εν δυνάμει επισκέπτες να περιηγηθούν νοητά.

Η ανελλιπείς ενημερώσεις μέσω του διαδικτύου, των συζητήσεων και διαλέξεων, αλλά και με δημοσιεύσεις και μελέτες, στοχεύουν στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση τόσο του ειδικού όσο και του ευρύτερου κοινού.

Η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας (Τοπική Αυτοδιοίκηση, Εκκλησία, σύλλογοι, πολίτες) επιδιώκεται με μια προσέγγιση από κάτω προς τα πάνω (bottom up approach)³⁹ ιδιαίτερα στην περίπτωση της Νάξου που ενθαρρύνεται και με την προβολή του έργου τους. Ενώ, παράλληλα, ενθαρρύνεται η συμμετοχή εθελοντών, φίλων και μελών με την εθελοντική εργασία.

Στο πλαίσιο σύνδεσης αυτού του πολιτισμικού κεφαλαίου που λέγεται «αρχαιολογικός χώρος» με την «οικονομία της ευτυχίας⁴⁰», προτείνεται η αυτονόμησή του και η εξασφάλιση της βιωσιμότητάς του όχι μόνο με τις κρατικές επιχορηγήσεις αλλά και με την ανεύρεση ιδιωτικών πόρων χρηματοδότησης και χορηγιών.

Συνοψίζοντας, διαπιστώνουμε ότι η νέα ζωή των αρχαίων μνημείων επιτυγχάνεται με την ανάδειξη και την ένταξή τους στην καθημερινότητα μας μέσα από αρμόζουσες μορφές διαχείρισης και χρήσης που εξασφαλίζουν την προστασία, τον σεβασμό και τη συντήρησή τους.

³⁹ Η bottom up ανθρωποκεντρική προσέγγιση θεμελιώνεται στην από κοινού ανάληψη της ευθύνης διαχείρισης των πολιτιστικών αγαθών τόσο από τις εθνικές αρχές όσο και από τις τοπικές κοινότητες. Με την εμπλοκή και συμμετοχή του τοπικού πληθυσμού, που συνδέεται χωρικά με τα συγκεκριμένα πολιτιστικά αγαθά, επιτυγχάνεται η ορθή διαχείρισή τους (Ζερβάκη 2010, υποσημ.201, σελ. 87).

⁴⁰ Σύμφωνα με τον Κόλλια (2013), τα οικονομικά της ευτυχίας είναι το πεδίο εκείνο της οικονομικής επιστήμης που τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο εστιάζει στην μελέτη των παραγόντων και παραμέτρων που επηρεάζουν την ευημερία, την ποιότητα ζωής και την ικανοποίηση που απολαμβάνουν οι άνθρωποι.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΕΡΕΥΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Αρχαιολογικός χώρος του ναού του Ολυμπίου Διός και της ευρύτερης περιοχής στην Αθήνα

5.1. Ιστορικά-Αρχαιολογικά δεδομένα

5.1.1 Λατρείες παρά τον Ιλισό

Ο αρχαιολογικός χώρος του ναού του Ολυμπίου Διός στην Αθήνα αποτελεί την περιοχή μελέτης της συγκεκριμένης εργασίας. Προκειμένου να διευκρινιστεί η χρήση του χώρου κατά την αρχαιότητα και ο τρόπος που διαμορφώθηκε από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα, παρουσιάζονται συνοπτικά τα ιστορικά, αρχαιολογικά και αρχιτεκτονικά δεδομένα των μνημείων της συγκεκριμένης περιοχής.

Η Ακρόπολη και η περιοχή του Ιλισού αποτέλεσαν επιφανή κέντρα λατρείας κατά την αρχαιότητα αλλά και στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Στην Ακρόπολη αναπτύχθηκε το θρησκευτικό κέντρο της πόλης με την λατρεία της προστάτιδάς της Αθηνάς, ενώ η περιοχή του Ιλισού, που ονομαζόταν **Άγρες**, ήταν κατάσπαρτη από σημαντικά ιερά (Παλαιοκρασσά- Κόπιτσα 2008, 65). Εκεί υπήρχαν ιερά του Δία, του Απόλλωνα, της Γης, του Κρόνου, της Ρέας, της Άρτεμης και του Πάνα. Όλα αυτά τα ιερά, εκτός από το ναό του Ολυμπίου Δία που δέσποζε ψηλότερα, ήταν κτισμένα στην κοιλάδα του Ιλισού, δεξιά και αριστερά από την κοίτη του ποταμού (ΥΠΠΟ 2008, 1-2).

Σημαντικός παράγων για την επιλογή της θέσης ενός ιερού κατά την αρχαιότητα ήταν το φυσικό περιβάλλον, όπως οι παραθαλάσσιες περιοχές, τα ποτάμια και οι πηγές (Παλαιοκρασσά- Κόπιτσα 2008, 68). Επομένως, οι Αθηναίοι δεν επέλεξαν τυχαία αυτόν τον τόπο για να τιμήσουν τις θεότητες που σχετίζονταν με τις δυνάμεις της φύσης. Το κατάφυτο και δροσερό παρλιότοιο ενέπνευσε στους ανθρώπους μια σειρά από λατρευτικούς μύθους που θεοποιούσαν τα στοιχεία της φύσης και έδιναν ψυχή στα δέντρα, στα νερά και στα λουλούδια (ΥΠΠΟ 2008, 1-2). Ο Ιλισός με τις πηγές του στις υπώρειες του Υμηττού κυλούσε ανατολικά του βράχου της Ακρόπολης, στην περιοχή του Ολυμπίου πλησίαζε τα τείχη του άστεως και στη συνέχεια κατευθυνόταν προς τα δυτικά για να συναντήσει λίγο πιο κάτω τα νερά του Κηφισού. Το ποτάμι χάριζε στην ξηρή και άνυδρη Αθήνα ένα ειδυλλιακό τοπίο σε απόσταση αναπνοής από το άστυ.

Στη θέση Άγρες, λοιπόν, λάμβανε χώρα η πιο μεγάλη από τις γιορτές που ήταν αφιερωμένες στο μελίχιο⁴¹ Δία του κάτω κόσμου, τα **Διάσια της πρώιμης άνοιξης**. Οι άνθρωποι γιόρταζαν πανδημεί στο ύπαιθρο, έξω από την πόλη, ενώ οι γυναίκες ετοίμαζαν για την έξοδο αυτή ζυμωμένα με αλεύρι και μέλι «πέμματα» ή «πελάνους», δηλ. γλυκίσματα, στα οποία έδιναν τη μορφή ζώων, ιδίως βοοειδών. Απ' αυτά έκαιγαν μερικά στη φωτιά ως προσφορά στο μελίχιο Δία (Parker 2001, 124-125). Η γιορτή παλιότερα, είχε χαρακτήρα μελαγχολικό και απαιτούσε ολοκαυτώματα, έπρεπε δηλ. τα ζώα που θυσιάζονταν να αφήνονται να καούν ολόκληρα, ενώ για τους άλλους θεούς ένα μικρό μέρος του θύματος απανθρακωνόταν στο βωμό και το άλλο μοιραζόταν ψημένο στους παρευρισκόμενους, οι οποίοι το έτρωγαν, συχνά επί τόπου, μετέχοντας έτσι σε γεύμα, μαζί με τους τιμώμενους θεούς. Οι παλιοί Αθηναίοι πίστευαν πώς αν κατά τα Διάσια φρόντιζαν «ολοκαυτείν Δίι μελιχίω», σ' όλα τα έργα τους θα είχαν τη συμπαράσταση του θεού (Παπαχατζής 2006, 124).

Μια άλλη γιορτή γνωστή ως **Μικρά ή εν Άγραις Μυστήρια** λάμβανε επίσης χώρα κοντά στον ποταμό Ιλισό. Τα Μυστήρια στην Άγρα ήταν τα Μικρά Μυστήρια, στα οποία έπρεπε κάποιος απαραίτητως να μυηθεί, πριν γίνει δεκτός στα Μεγάλα Μυστήρια της Ελευσίνας. Η έξαρση της ηθικής καθαρότητας και η συνείδηση της αναγκαιότητας των θρησκευτικών καθαρμών και των εξιλασμών, απέβλεπαν στον **εξαγνισμό** και στην **αναγέννηση των μυστών** (Παπαχατζής 2006, 80).

Στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια οι προσπάθειες για την αναζωογόνηση της πατροπαράδοτης θρησκείας στράφηκαν πρώτα στην ανακαίνιση ή αναμόρφωση των παλαιών ιερών και στην εισαγωγή και μύηση απόρρητων διδασκαλιών (Παπαχατζής 2006, 179, 218). Τον 2^ο αι. μ.Χ. ο **αυτοκράτορας Αδριανός** έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την πόλη των Αθηνών και ιδιαίτερα για την περιοχή του Ιλισού. Πραγματοποίησε την προς ανατολάς επέκταση της πόλης, που περιέκλειε την περιοχή Συντάγματος, Εθνικού Κήπου και Ζαπείου. Οικοδόμησε ναούς, κτήρια, ιδιωτικές οικίες και κατασκεύασε ποικίλα κοινωφελή έργα (Ζαχαριάδου 2008, 153).

Η ευρύτερη περιοχή του Ολυμπίου αποτέλεσε κομβικό σημείο συνάντησης μεταξύ της αθηναϊκής παράδοσης και της νέας τάξης πραγμάτων της ρωμαιοκρατίας. Η προσπάθεια των αυτοκρατόρων, ήδη από την εποχή του Αυγούστου, να δοθεί μια **νέα ώθηση στις παλαιές λατρείες**, να ενισχυθούν οι δεσμοί των Αθηναίων με τις παραδόσεις τους και να υπογραμμιστεί η αρμονική συμβίωση με τις συνήθειες της νέας

⁴¹ Μελίχιος σημαίνει ευμενής ή που μπορεί εύκολα να εξευμενιστεί

άρχουσας τάξης επιβεβαιώνεται από τις διακριτικές επεμβάσεις στις οποίες προέβησαν στους ιερούς δημόσιους χώρους της πόλης. Έτσι ολοκληρώθηκε μετά από προσπάθειες αιώνων, ο ναός του Ολυμπίου Διός (γνωστός και ως Στύλοι του Ολυμπίου Διός), ο μεγαλύτερος που αφιερώθηκε ποτέ στον πατέρα των θεών (Βλίζος 2008, 419), ο οποίος στα ρωμαϊκά χρόνια αποτελούσε απλό στολίδι της πόλης ή επίδειξη δεξιοτεχνίας αρχιτεκτόνων και πλαστών και δεν είχε σημασία για τη λατρεία (Παπαχατζής 2006, 125).

Η πόλη της Αθήνας συνέχισε τη λαμπρή της εξέλιξη μέχρι τα μέσα του 3^{ου} αι. μ.Χ. τότε λόγω του επαπειλούμενου κινδύνου ληστρικών επιδρομών των Γότθων και των Ερούλων, η Αθήνα αποκτά και πάλι οχύρωση. Ο **αυτοκράτορας Βαλεριανός** επισκεύασε το παλαιό Θεμιστόκλειο τείχος και κατασκεύασε συμπληρωματικό τμήμα στα ανατολικά για να συμπεριλάβει και την νέα πόλη του Αδριανού (Ζαχαριάδου 2008, 154). Η λατρεία των αρχαίων θεών στην Αττική φαίνεται ότι διατηρήθηκε ζωντανή έως τον 4^ο αι. μ.Χ. και καταργήθηκε οριστικά με το διάταγμα του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α'. Τα διάσημα σε όλον τον αρχαίο κόσμο ιερά της Αττικής ερημώθηκαν ή μετατράπηκαν σε παλαιοχριστιανικές βασιλικές για τη στέγαση της λατρείας της **νέας θρησκείας** (Παλαιοκρασσά- Κόπιτσα 2008, 91).

Από την αρχή της **σύστασης του ελληνικού κράτους** υπήρξε ειδική πρόβλεψη, ώστε η ευρύτερη περιοχή του Ολυμπείου να αποτελέσει χώρο πρασίνου για την πόλη των Αθηνών. Έτσι, παράλληλα με τη μέριμνα για την προστασία και την ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων, δημιουργήθηκαν μέσα στο πυκνοδομημένο κέντρο της σύγχρονης πόλης χώροι πρασίνου, αρχαιολογικά πάρκα που προσφέρουν μια μοναδική ανάσα ζωής στους κατοίκους της.

5.1.2. Μνημεία παρά τον Ιλισό

«Η ανάδειξη ενός μνημειακού συνόλου προϋποθέτει την κατανόηση του αντικειμένου από τους ερευνητές, την ιστορική του αναγνώριση και την αποκάλυψη αυτής της γνώσης στο κοινό».

(Λαμπρινουδάκης 2010, 276)

Στη συγκεκριμένη ενότητα θα παρουσιαστούν όλα τα μνημεία (βλ. Παράρτημα σελ. 122) του υπό μελέτη αρχαιολογικού χώρου, βάσει δύο θεματικών: της έρευνας και των ιστορικών και αρχιτεκτονικών τους στοιχείων. Η ερευνήτρια δεν περιορίζεται σε μια συνοπτική αναφορά του μνημειακού συνόλου, καθώς σκοπός της είναι, καταρχήν, να γίνει κατανοητός ο υπό διαμόρφωση χώρος και κατά δεύτερον, να χρησιμοποιηθεί το συγκεκριμένο πληροφοριακό υλικό σε μία ενδεχόμενη, μελλοντική ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου. Η ομαδοποίηση των μνημείων σε ενότητες είναι τοπογραφική και όχι χρονολογική, καθώς σε μία ενότητα υπάρχουν μνημεία διαφόρων εποχών.

Συγκεκριμένα, εντός του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου (βλ. Παράρτημα σελ. 122) διακρίνονται τα εξής:

- **ΕΝΟΤΗΤΑ Α (Ολυμπείο)**, όπου περιλαμβάνονται ο ναός, ο περίβολος και το πρόπυλο του ναού του Ολυμπίου Διός.
- **ΕΝΟΤΗΤΑ Β (αρχαιότητες βόρεια του Ολυμπίου)**, όπου περιλαμβάνονται οι κλασικές οικίες, το Βαλανείο, η Βασιλική του Ολυμπίου, οι Ιππάδες πύλες και η οχυρωματική τάφος.
- **ΕΝΟΤΗΤΑ Γ (αρχαιότητες νότια του Ολυμπίου -Παριλία Ιερά-)**, όπου περιλαμβάνονται ο κλασικός ναός του Δελφινίου Απόλλωνος, το Δικαστήριο επί Δελφινίω, το Υστερορωμαϊκό οικοδόμημα, το Πανελλήνιο ιερό, ο ναός του Κρόνου και της Ρέας, η Βυζαντινή συνοικία, το ιερό της Ολυμπίας Γης και το Βαλεριάνειο τείχος.

Σύντομη αναφορά θα γίνει και σε μερικά μνημεία που βρίσκονται εκτός του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου, γιατί βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση και έχουν σχέση με τα προαναφερόμενα μνημεία του Ολυμπίου:

- **ΕΝΟΤΗΤΑ Δ (αρχαιότητες εκτός του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου)**, όπου περιλαμβάνονται η Αψίδα του Αδριανού, η Βασιλική του Ιλισού (Λεωνίδα), ο ναός της Αρτέμιδος Αγροτέρας και το ιερό του Πανός.

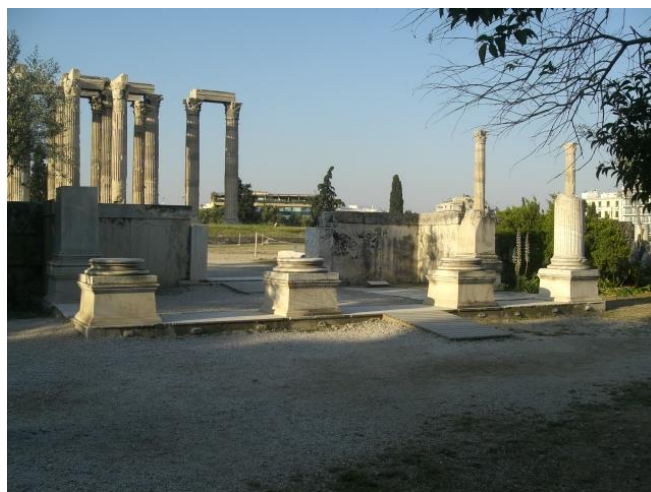
ΕΝΟΤΗΤΑ Α (Ολυμπείο)

➤ ΝΑΟΣ, ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ & ΠΡΟΠΥΛΟ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΥ ΔΙΟΣ

Έρευνα: Ανασκαφές στην περιοχή γύρω από το ναό και κυρίως στον περίβολό του άρχισαν το 1861 (εικ.19). Ο πρώτος που ερεύνησε το ναό, σε μικρή κλίμακα, ήταν ο Γ. Νικολαΐδης κατά τη διάρκεια των ανασκαφών της Αρχαιολογικής Εταιρείας (Νικολαΐδης 1897, 14). Συστηματικότερες ανασκαφές έγιναν από τον Άγγλο F. Penrose από το 1883-1886. Τέλος, το ναό ερεύνησε ανασκαφικά και ο Γερμανός G. Welter το 1921-1922 (Travlos 1971, 402).

Ιστορικά, μυθικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Πολλοί αρχαίοι συγγραφείς, όπως ο Θουκυδίδης, ο Αριστοτέλης, ο Πausανίας και ο Βιτρούβιος, αναφέρονται στο ναό του Ολυμπίου Διός. Ως ιδρυτής του ιερού αναφέρεται ο Δευκαλίων, ο μυθικός γενάρχης των Ελλήνων, ο οποίος τον ίδρυσε κοντά στο σημείο, όπου τα νερά του κατακλυσμού χάθηκαν σε ένα χάσμα της γης και αργότερα έγινε ο τάφος του.

Ο ναός έχει **τέσσερις οικοδομικές φάσεις:** ο αρχαιότερος ναός (590-560 π.Χ.), ο Πεισιστράτειος (515 π. Χ), ο ελληνιστικός (175-164 π. Χ) και ο ρωμαϊκός επί Αδριανού. Τα λείψανα που βρέθηκαν στις ανασκαφές δείχνουν ότι ο αρχαιότερος ναός ήταν δωρικός, περίπτερος με ασυνήθιστα μεγάλες διαστάσεις⁴².

ΕΙΚ.19 ΠΡΟΠΥΛΟ ΝΑΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΥ ΔΙΟΣ

⁴² Διαστάσεις αρχαιότερου ναού περίπου 30,5×60μ.

Αυτός ο ναός καταστράφηκε από φωτιά και στη θέση του οικοδομήθηκε γύρω στα 515 π.Χ. στην εποχή της Πεισιστράτειας τυραννίδας⁴³, ένας νέος ναός, πολύ μεγαλύτερος από τον προγενέστερο. Σύμφωνα με τον Βιτρούβιο οι αρχιτέκτονες του ναού ήταν ο Αντιστάτης, ο Κάλλαισχος, ο Αντιμαχίδης και ο Πώρινος, οι οποίοι σχεδίασαν έναν επιβλητικό δίπτερο ναό⁴⁴ δωρικού ρυθμού από παρόλιθο⁴⁵. Το μεγάλο μέγεθος του ναού **είναι εντελώς ασυνήθιστο στην ηπειρωτική Ελλάδα**⁴⁶, όμως η κατασκευή δεν έφτασε σε προχωρημένο στάδιο. Το έργο σταμάτησε με την πτώση της τυραννίδας το 510 π.Χ. ενώ το δημοκρατικό καθεστώς που τη διαδέχθηκε δεν θέλησε να το συνεχίσει.

Μέχρι το β' τέταρτο του 2^{ου} αιώνα π.Χ. ο ναός έμεινε ερειπωμένος. Τότε ο βασιλιάς της Συρίας Αντίοχος IV ο Επιφανής (175-164 π.Χ.) αποφάσισε να συνεχίσει την οικοδόμησή του αναθέτοντάς την στον ρωμαίο αρχιτέκτονα Κοσσούτιο, ο οποίος ακολούθησε το σχέδιο του Πεισιστράτειου και τις ίδιες διαστάσεις. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι για πρώτη φορά χρησιμοποιείται ο κορινθιακός ρυθμός στην εξωτερική κιονοστοιχία ενός μεγάλου οικοδομήματος⁴⁷. Το Ολυμπίο είναι το **μοναδικό παράδειγμα δίπτερου κορινθιακού ναού**⁴⁸. Η κατασκευή πλησίαζε να ολοκληρωθεί σχεδόν μέχρι τη στέγη, όταν σταμάτησε με το θάνατο του Αντιόχου.

Κατά την επιδρομή του Σύλλα στην Αθήνα το 86 π.Χ. ορισμένοι κίονες μεταφέρθηκαν στη Ρώμη. Τον ελληνιστικό ναό του Αντιόχου αποπεράτωσε ο φιλέλληνας αυτοκράτορας Αδριανός, ο οποίος τον εγκαινίασε. Σύμφωνα με την Tolle-Kastenbein (1994), ο ναός του Ολυμπίου Διός είναι ένα **αντιπροσωπευτικό δείγμα της αρχιτεκτονικής του 2^{ου} αιώνα π.Χ.** και όχι της εποχής του Αδριανού. Η μόνη προσθήκη του Αδριανού ήταν η στέγαση του σηκού και η κατασκευή της μεγάλης πλατείας γύρω από το ναό, στην οποία τοποθετήθηκαν τα αγάλματά του, αφιερώματα των ελληνικών πόλεων⁴⁹. Επίσης, ο Αδριανός πρόσθεσε τον ισχυρό περίβολο που τόνιζε και αναδείκνυε τη μεγαλοπρέπεια του ναού. Μέσα στο σηκό τοποθέτησε το

⁴³ Από τον εγγονό του Πεισίστρατου, Πεισίστρατο τον νεότερο.

⁴⁴ Με διπλή κιονοστοιχία 20 κίωνων στις μακρές πλευρές και τριπλή κιονοστοιχία 8 κίωνων στις στενές.

⁴⁵ Διαστάσεις Πεισιστράτειου ναού 43,5×110μ.

⁴⁶ Συναντάται μόνο στους δίπτερους ιωνικούς ναούς της Εφέσου, της Σάμου και στον δωρικό ναό G του Σελινούντα στη Σικελία.

⁴⁷ Έτσι, ο Κοσσούτιος σχεδίασε έναν μαρμάρινο, δίπτερο ναό, κορινθιακού ρυθμού στις ίδιες διαστάσεις με τον ναό της υστεροαρχαϊκής περιόδου.

⁴⁸ Ο ελληνιστικός ναός περιβαλλόταν επίσης από διπλή κιονοστοιχία 20 κίωνων στις μακρές πλευρές και τριπλή κιονοστοιχία 8 κίωνων στις στενές, συνολικά είχε 104 κίονες, ύψους 17,25μ και διάμετρο 1,50-1,70μ. με κορινθιακό κιονόκρανο πλάτους 3μ. Ο ναός είχε τριμερή διαίρεση: πρόναο, σηκό και άδυτο. Σύμφωνα με τον Βιτρούβιο, ο σηκός θα ήταν υπαίθριος.

⁴⁹ Κατά την Benjamin (1963) οι βάσεις αγαλμάτων του Ολυμπίου Αδριανού από όλο τον ελληνικό κόσμο συνιστούν τον Πανελλήνιο χαρακτήρα του Ολυμπίου.

κολοσσιαίο χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία και τον δικό του ανδριάντα ως σύμβωμο του θεού.

Η κατασκευή του Βαλεριάνειου τείχους στα μέσα του 3^{ου} αι. μ. Χ. κατέστρεψε μεγάλο μέρος του περιβόλου. Η ερείπωση του ναού πρέπει να είχε προχωρήσει ήδη τον 5^ο αιώνα⁵⁰. Ακολούθησαν καταστροφές από φυσικά αίτια και ανθρώπινη επέμβαση που εντάθηκαν κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Μπροστά στην ανατολική πρόσοψη κατασκευάστηκε **κρήνη** και στη νοτιοανατολική περιοχή του περιβόλου **τζαμί υπαίθριου τύπου**. Αναφέρεται ότι ο διοικητής της Αθήνας Χατζή-Αλής Χασεκής (1753-1765) έριξε στο έδαφος και θρυμμάτισε έναν κίονα για να χρησιμοποιήσει το υλικό του στο κτίσιμο του τζαμιού.

Επάνω στο επιστύλιο των κίωνων της νοτιοανατολικής γωνίας του ναού, είχαν εγκαταστήσει τα **κελιά τους στυλίτες μοναχοί**. Η τελευταία ζημιά την οποία υπέστη ο ναός ήταν η **κατακρήμνιση ενός από τους κίονες** κοντά στη νοτιοδυτική γωνία, εξαιτίας μιας θύελλας του 1852. Επίσης, ο Νικολαΐδης (1897) αναφέρει ότι στην εποχή του λειτουργούσαν δύο καφενεία εντός του περιβόλου.

Σήμερα από τους 104 εξωτερικούς κίονες που είχε ο ναός στην τελική του μορφή, σώζονται 16 και από αυτούς ο ένας βρίσκεται στο έδαφος, ενώ διατηρείται ακόμη τμήμα του επιστυλίου τους (Tolle-Kastenbein 1994, 161-171).

Η **περιοχή γύρω από το ναό** ερευνήθηκε από το 1886 έως το 1907 από την Αρχαιολογική Εταιρεία και τη δεκαετία του '60 από τον Ι. Τραυλό (Travlos 1971, 402). Η μόνη είσοδος στον περίβολο ήταν μέσω του **πρόπυλου** στη βορειοδυτική πλευρά του περιβόλου⁵¹. Είχε τη μορφή τετράστυλης ιωνικής στοάς και η είσοδος γινόταν από ένα άνοιγμα στον πίσω τοίχο⁵² (Κουμανούδης 1886, 14-15). Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ο Ι. Τραυλός έκανε μερική αναστήλωση του πρόπυλου.

Ο **περίβολος**⁵³ του Ολυμπίου κατασκευάστηκε από τον Αδριανό και οριοθετούσε την περιοχή του τεμένους του Διός. Ο περίβολος περιέκλειε μια πλακόστρωτη αυλή. Το αρχικό ύψος του δεν είναι γνωστό καθώς βρέθηκε

⁵⁰ Στη βασιλική που κατασκευάστηκε κοντά στο πρόπυλο του περιβόλου χρησιμοποιήθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη από το ναό του Διός.

⁵¹ Πλησίον της Πύλης ΙΧ του Θεμιστόκλειου τείχους.

⁵² Διέθετε μαρμάρινη πλακόστρωση, η οποία πιθανόν ήταν πλάκες στέγης σε δεύτερη χρήση και δεν περιλαμβάνονταν στο αρχικό σχέδιο.

⁵³ Είναι ορθογώνιου σχήματος με διαστάσεις 207,46 × 129,48μ. κατασκευασμένος από πωρόπλινθους, οι οποίοι στην εξωτερική παρειά ήταν αδρά λαξευμένοι. Η χρήση του ως αναλημματικού τοίχου επέβαλε την παρουσία αντηρίδων κατά τακτά διαστήματα κυρίως στη νότια πλευρά του.

κατεστραμμένος για την οικοδόμηση του Βαλεριάνειου τείχους⁵⁴. Σήμερα, πιστεύεται ότι το αρχικό ύψος ήταν μεγαλύτερο, ώστε να μην επιτρέπει τη θέα από το εσωτερικό προς την εξωτερική περιοχή (Tolle-Kastenbein 1994, 161).

Ο Τραυλός (1949) αναφέρει ότι βόρεια του Ολυμπίου και εξωτερικά του περιβόλου, η περιοχή καλυπτόταν από πυκνά δένδρα και είχαν διανοιχθεί βαθιές τάφροι για την κατασκευή αντιαεροπορικών καταφυγίων για την προστασία του άμαχου πληθυσμού κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

⁵⁴ Τα μόνα αρχαία τμήματα σώζονται στη βόρεια πλευρά και στη νοτιοανατολική γωνία. Οι αναστηλωτικές εργασίες του Σ. Κουμανούδη και του Γ. Νικολαΐδη στα τέλη του 19^{ου} αι. βασίστηκαν σε αυτά τα δεδομένα (Νικολαΐδης 1897, 14-15).

ΕΝΟΤΗΤΑ Β (αρχαιότητες βόρεια του Ολυμπείου)

➤ ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΟΙΚΙΕΣ

Έρευνα: Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 ο Ι. Τραυλός ανέσκαψε τα κατάλοιπα δύο κλασικών οικιών με πολλά δωμάτια, αυλές και μωσαϊκά δάπεδα. Οι οικίες χρονολογούνται στον 5^ο-4^ο αιώνα π.Χ. και παρέμειναν σε χρήση μέχρι τον 2^ο αι. μ.Χ.

Ευρήματα: Στη μία από τις δύο οικίες (εικ.20), βρέθηκε ένα αναθηματικό ανάγλυφο του 2^{ου} αι. μ.Χ. όπου απεικονίζεται η Δήμητρα, η Κόρη και ο Ιεροφάντης Αγνούσιος, ο οποίος είχε αφιερώσει το ανάγλυφο (Travlos 1971, 289).

ΕΙΚ.20 ΑΠΟΨΗ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΟΙΚΙΑΣ ΜΕ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟ ΤΟΥ ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΟΥ ΑΝΑΓΛΥΦΟΥ

➤ ΒΑΛΑΝΕΙΟ ΒΟΡΕΙΩΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΕΙΟΥ

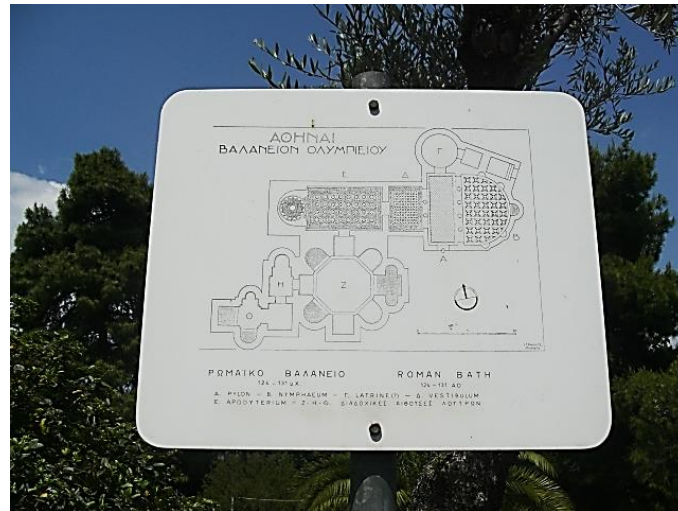
Έρευνα: Στα βόρεια του Ολυμπείου βρέθηκαν το 1886 κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του Σ. Κουμανούδη ένα βαλανείο, το οποίο ερεύνησε και ο Ι. Τραυλός το 1949 (Κουμανούδης 1888, 16-19 και Τραυλός 1949, 25-35).

Ιστορικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Το κτίριο (εικ.21) χρονολογείται μεταξύ του 124-131 μ.Χ.⁵⁵. Το σχήμα του βαλανείου⁵⁶, είναι ακανόνιστο αλλά τα διάφορα μέρη του είναι οργανικά συνδεδεμένα μεταξύ τους. Η βόρεια πτέρυγα του κτιρίου περιλαμβάνει τους χώρους εισόδου, αναμονής, αποδυτηρίων (εικ.22) και βοηθητικούς χώρους. Η νότια πτέρυγα έχει τις αίθουσες των λουτρικών εγκαταστάσεων με τους

⁵⁵ Κατασκευάστηκε πριν από τον περίβολο, καθώς είναι τοποθετημένο λοξά ως προς τον περίβολο του Ολυμπείου, ακολουθώντας την κατεύθυνση παλαιότερων κτισμάτων και όχι του περιβόλου.

⁵⁶ Διαστάσεων 40×26μ.

λουτήρες του κρύου, χλιαρού και ζεστού νερού⁵⁷. Επίσης εντοπίστηκε και η θέση τροφοδοσίας της πυράς⁵⁸. Γενικά, οι τοίχοι του κτιρίου ήταν επενδεδυμένοι εσωτερικά με ορθομαρμάρωση και τα δάπεδα ήταν καλυμμένα με ψηφιδωτά και πολύχρωμες μαρμάρινες πλάκες. Το βαλανείο συνέχισε να χρησιμοποιείται και στα βυζαντινά χρόνια μέχρι το τέλος του 7^{ου} αι. μ.Χ. Ο ανασκαφέας Κουμανούδης ανακατασκεύασε τους τοίχους ως προς το ύψος τους (Τραυλός 1949, 29-35).

ΕΙΚ.21 ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΜΕ ΚΑΤΟΨΗ ΣΧΕΔΙΟΥ ΤΟΥ ΒΑΛΑΝΕΙΟΥ

ΕΙΚ.22 ΑΠΟΨΗ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΤΕΡΥΓΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΙΘΟΥΣΑ ΑΝΑΜΟΝΗΣ (ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ)

⁵⁷ Frigidarium, tepidarium, caldarium.

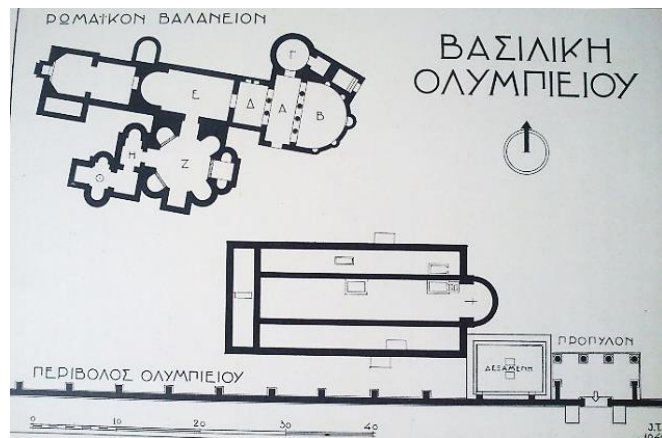
⁵⁸ Prefurnium.

➤ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΟΛΥΜΠΕΙΟΥ

Έρευνα: Από το 1886-1888 ο Σ. Κουμανούδης ανέσκαψε στην περιοχή της βασιλικής και ακολούθησε το 1949 ο Τραυλός (Κουμανούδης 1886, 13-17 και Τραυλός 1949, 43).

Ιστορικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Η βασιλική (εικ. 23) κτίστηκε κατά τα μέσα ή τα τέλη του 5^{ου} αιώνα μ.Χ. και λειτουργούσε παράλληλα με το γειτονικό βαλανείο, το οποίο ήταν σε χρήση μέχρι το τέλος του 7^{ου} αι. μ.Χ. Δεν είναι γνωστό πότε καταστράφηκε ο ναός. Στη θέση του εγκαταστάθηκε κατά το τέλος του 13^{ου} αι. μ.Χ. ένας βυζαντινός συνοικισμός.

Ο ναός ήταν τρίκλιτη βασιλική στον τύπο των απλών ελληνιστικών βασιλικών⁵⁹. Η συγκεκριμένη κατασκευή της αγίδας εντοπίζεται μόνο σε 4-5 Αθηναϊκές βασιλικές. Στην τοιχοδομία της υπάρχουν πολλά αρχιτεκτονικά μέλη αρχαίου κτιρίου πιθανόν του ναού του Διός καθώς και πολλά ενεπίγραφα βάθρα. Σήμερα σώζονται ελάχιστα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της βασιλικής (Τραυλός 1949, 36-43).

ΕΙΚ.23 ΚΑΤΟΨΗ ΣΧΕΔΙΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΒΑΛΑΝΕΙΟΥ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΟΛΥΜΠΕΙΟΥ

⁵⁹ Διαστάσεων 28×13,20μ. με μια μεγάλη ημικυκλική αγίδα στα ανατολικά και νάρθηκα στα δυτικά. Το ασύνηθες μέγεθος της αγίδας δικαιολογείται γιατί στη χορδή της σχηματιζόταν το «Θριαμβευτικό τόξο».

➤ ΙΠΠΑΔΕΣ ΠΥΛΕΣ ΚΑΙ ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΗ ΤΑΦΡΟΣ

Έρευνα: Το 1886 ο Κουμανούδης αποκάλυψε μικρό τμήμα οχυρωματικού περιβόλου στη βόρεια πλευρά του περιβόλου του Ολυμπίου, κατασκευασμένο από μεγάλους ημίεργους σφονδύλους από πωρόλιθο (Κουμανούδης 1886, 16). Ο Τραυλός θεώρησε το κτίσμα ως πύλη του Θεμιστόκλειου τείχους, και το ταύτισε με τις Ιππάδες Πύλες.

Ιστορικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Η πύλη ανήκει στο Θεμιστόκλειο τείχος των Αθηνών που κατασκευάστηκε βιαστικά μετά το τέλος των Περσικών πολέμων⁶⁰ και αποτελείται από μεγάλους σφόνδυλους κίωνων⁶¹. Πρόκειται για τους σφονδύλους των κίωνων του Πεισιστράτειου ναού του Ολυμπίου Διός, ο οποίος είχε μείνει ημιτελής. Ένας δρόμος διέσχιζε αυτή την πύλη και συνέδεε την πόλη με τα ιερά του Ιλισού ποταμού, φθάνοντας ως τον Υμηττό (Travlos 1971, 160).

⁶⁰ Με υλικό που χρησιμοποιήθηκε σε δεύτερη χρήση. Ο Κόνων τον 4^ο αιώνα π.Χ. ενίσχυσε το τείχος με προτείχισμα και βαθιά τάφρο.

⁶¹ Δεύτερη οικοδομική χρήση

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ (αρχαιότητες νότια του Ολυμπίου -Παριλία Ιερά-)

➤ ΚΛΑΣΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΔΕΛΦΙΝΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ

Έρευνα: Από το 1956 έως το 1967 ο Ι. Θρεψιάδης και ο Ι. Τραυλός ανέσκαψαν τη θεμελίωση ενός ναού που ταυτίστηκε με το ναό του Δελφινίου⁶² Απόλλωνος (εικ.24). Στην ευρύτερη περιοχή είχε εντοπιστεί νωρίτερα ο ναός του Απόλλωνα Πυθίου με αποτέλεσμα, βάσει του Πausανία, να ταυτιστεί με σχετική βεβαιότητα ο ναός με τον Δελφίνιο Απόλλωνα (Travlos 1971, 83).

Ιστορικά, μυθικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Η παράδοση συσχετίζει το ιερό με τον Θησέα, καθώς ήρθε στο ναό για να κάνει ικεσία, πριν φύγει για την Κρήτη για να αντιμετωπίσει το Μινώταυρο. Ο κλασικός ναός⁶³ χτίστηκε γύρω στο 450 π.Χ. στα θεμέλια ενός αρχαιότερου. Πρόκειται για έναν ναό δωρικού ρυθμού, περίπτερο, επιμελημένης κατασκευής⁶⁴. Σήμερα δεν σώζεται τίποτα από την ανωδομή του κτιρίου, που ήταν σε χρήση μέχρι τον 3^ο αι. μ.Χ. (Travlos 1971, 83).

Μετά την καταστροφή του ναού καλύφθηκε με επίχωση και τον 10^ο-12^ο αι. μ.Χ. το ανατολικό τμήμα του μετατράπηκε σε μια **βιοτεχνική εγκατάσταση ελαιοτριβείου** (εικ.25). Διάφοροι σφόνδυλοι του ναού μετατράπηκαν σε εξαρτήματα του ελαιοτριβείου (Θρεψιάδης–Τραυλός 1961/62,13).

ΕΙΚ.24 ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΔΕΛΦΙΝΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ

ΕΙΚ.25 ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΕΛΑΙΟΤΡΙΒΕΙΟΥ ΕΠΑΝΩ ΣΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΔΕΛΦΙΝΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ

⁶² Προστάτης των ναυτικών και της ναυσιπλοΐας.

⁶³ Διαστάσεων 33,27×15,90μ.

⁶⁴ Στις αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες χρησιμοποιήθηκε σκληρός πορώλιθος και παριανό μάρμαρο.

➤ ΑΡΧΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙ ΔΕΛΦΙΝΙΩ

Έρευνα: Στα νοτιοδυτικά του ναού του Δελφινίου Απόλλωνος και σε επαφή με αυτόν εντοπίστηκαν από τον Μίτσο το 1939 τα κατάλοιπα ενός κτιρίου (Mitsos 1947, 262-264). Η πλήρης αποκάλυψη έγινε με τις ανασκαφές του Ι. Θρεψιάδη και του Ι. Τραυλού το 1961-1962 (Θρεψιάδης-Τραυλός 1961/62,10).

Ιστορικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Σύμφωνα με την αρχαία παράδοση ο Αιγέας ίδρυσε το Δικαστήριο επί Δελφινίω (εικ.26) στο χώρο όπου κατοικούσε. Ο Πausanias αναφέρει ότι εκεί δικάστηκε ο Θησέας για το φόνο του Πάλλαντα και των γιών του. Σε αυτό το δικαστήριο δικάζονταν όσοι είχαν διαπράξει φόνο δικαιολογημένο ή εν αμύνη.

Το κτίριο κτίστηκε περίπου στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. και χρησιμοποιήθηκε έως τις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. Πρόκειται για ένα σημαντικό δημόσιο κτίριο⁶⁵ που διαθέτει αυλή και περίβολο, ίσως το λεγόμενο «Περίφρακτον». Κατά τον 4^ο-3^ο αι. π.Χ. κατασκευάστηκε βοτσαλωτό δάπεδο στο ανατολικό δωμάτιο που είναι και σήμερα ορατό (εικ.27). Τμήματα του δικαστηρίου καταστράφηκαν τον 2ο αι. π.Χ. εξαιτίας της ανέγερσης του ναού του Πανελληνίου Διός (Travlos 1971, 83-89).

ΕΙΚ.26 ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ «ΕΠΙ ΔΕΛΦΙΝΙΩ» ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ

ΕΙΚ.27 ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΒΟΤΣΑΛΩΤΟΥ ΔΑΠΕΔΟΥ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ

⁶⁵ Μακρόστενο τριμερές οικοδόμημα, διαστάσεων 21,50 × 11,20μ.

➤ ΥΣΤΕΡΟΡΩΜΑΪΚΟ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑ

Πρόκειται για τα ερείπια ενός Υστερορωμαϊκού κτιρίου (εικ.28), το οποίο βρίσκεται βόρεια του αρχαϊκού δικαστηρίου. Σώζεται η θεμελίωση της βόρειας πλευράς του οικοδομήματος που εφάπτεται του αρχαίου δρόμου της περιοχής.

ΕΙΚ. 28 ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΥΣΤΕΡΟΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ

➤ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ ΓΗΣ

Το Ιερό της Ολύμπιας Γης (εικ.29) σχετίζεται με την στήλη της αμαζόνας Αντιόπης που εντοπίστηκε στη ΝΔ γωνία της περιοχής (Travlos 1971, 290).

ΕΙΚ.29 ΑΠΟΨΗ ΤΩΝ ΛΑΞΕΥΜΕΝΩΝ ΚΟΓΧΩΝ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ ΓΗΣ

➤ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΙΕΡΟ

Έρευνα: Το 1962 και το 1967 ο Ι. Θρεψιάδης και ο Ι. Τραυλός ανέσκαψαν το κτίριο που ταυτίστηκε με το Πανελλήνιο ιερό (Θρεψιάδης–Τραυλός 1961/62,12).

Ιστορικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Το συγκεκριμένο κτίριο είχε ως σκοπό να στεγάσει τις εργασίες του συνεδρίου των Πανελλήνων⁶⁶ (εικ.30). Ο Αδριανός ίδρυσε την Πανελλήνια ιδέα το 125 μ.Χ. ενώ το 131/132 μ.Χ. το Πανελλήνιο πρόγραμμά του έφτασε στο απόγειό του με την τελική αφιέρωση του Ολυμπίου και την ίδρυση του Πανελληνίου (Benjamin 1963, 58). Ο Αδριανός προσπάθησε να καταστήσει την Αθήνα κέντρο του Ελληνισμού, γι' αυτό ίδρυσε με τη συμμετοχή όλων των ελληνικών πόλεων, το συνέδριο των Πανελλήνων, το οποίο θα συνερχόταν στην Αθήνα στο συγκεκριμένο οικοδόμημα (Κόκκου 1970, 157-159).

Πρόκειται για ένα οικοδόμημα μεγάλων διαστάσεων⁶⁷. Σήμερα, σώζονται ελάχιστα αρχιτεκτονικά στοιχεία, όπως η βορειοανατολική και η βορειοδυτική γωνία του περιβόλου ενώ η διέλευση της οδού Αθανασίου Διάκου στην νότια και δυτική πλευρά του αποτρέπει την αποκατάστασή του (Travlos 1971, 429).

ΕΙΚ. 30 ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΙΕΡΟΥ

⁶⁶ Το Πανελλήνιον ήταν ένας θεσμός πολιτιστικής και πολιτικής σημασίας, με έδρα το συγκεκριμένο κτίριο (Sprawforth and Walker 1985, 78).

⁶⁷ Με ορθογώνιο περίβολο (διαστάσεων 65,40 × 45,20μ.), εσωτερικό περιστύλιο και μικρό ναό, η κύρια είσοδος του βρισκόταν στην ανατολική πλευρά.

➤ ΝΑΟΣ ΚΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΡΕΑΣ

Έρευνα: Ο Α. Σκιάς ανακάλυψε το ναό το 1893 (Σκιάς 1893,130-133). Το 1962 ο Θρεψιάδης και ο Τραυλός συνέχισαν την ανασκαφή αποκαλύπτοντας περισσότερα σημεία (Θρεψιάδης-Τραυλός 1961/62,12).

Ιστορικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Ο ρωμαϊκός ναός⁶⁸ και ο περίβολος κτίστηκαν στα μέσα του 2^{ου} αι. μ.Χ. πλησίον του ναού εντοπίστηκαν η βάση αγάλματος, ένα ορθογώνιο κτίσμα και ένας βωμός (εικ.31). Ο ναός είναι κτισμένος επάνω σε ψηλό πόδιο σύμφωνα με τη ρωμαϊκή συνήθεια. Τον 6^ο αι. μ.Χ. μετατράπηκε σε χριστιανική εκκλησία. Επίσης, χριστιανικοί τάφοι βρέθηκαν στο δάπεδό του και στη γύρω περιοχή (Σκιάς 1893,132). Κατά τον 10^ο και 12^ο αι. μ.Χ. αναπτύχθηκε ένας βυζαντινός οικισμός, στον οποίο ανήκει το βυρσοδεψείο που καλύπτει την βόρεια πλευρά του χώρου (Travlos 1971, 335).

ΕΙΚ. 31 ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΚΡΟΝΟΥ & ΤΗΣ ΡΕΑΣ

⁶⁸ Περίπτερος εξάστυλος (6×9 κίονες), δωρικού ρυθμού, διαστάσεων 16,20μ. × 10,20μ.

➤ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΣΥΝΟΙΚΙΑ

Έρευνα: Ο Τραυλός και ο Θρεψιάδης στις ανασκαφές που διεξήγαγαν στην περιοχή, νοτίως του περιβόλου του Ολυμπείου, εντόπισαν εκτός από τα αρχαϊκά, κλασικά και ρωμαϊκά κτίσματα και έναν βυζαντινό συνοικισμό (εικ.32).

Ιστορικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Ο συνοικισμός χρονολογείται στον 10-12^ο αι. μ.Χ. και σε αυτόν ανήκουν οικίες, εργαστήρια, αποθηκευτικοί σιροί και το τμήμα μιας οδού. Από τα εργαστήρια σώζεται ένα **βυρσοδεψείο ή βαφείο** κοντά στην πύλη του Βαλεριάνειου τείχους, με τετράπλευρες και κυκλικές δεξαμενές επιχρισμένες με κονίαμα. Ενώ επάνω στον κλασικό ναό του Δελφινίου Απόλλωνα υπάρχει ένα **ελαιοτριβείο**. Τον συνοικισμό διέσχισε μια οδός με κατεύθυνση από τη νοτιοδυτική γωνία του Ολυμπείου προς την πύλη του Βαλεριάνειου τείχους στα ανατολικά (Θρεψιάδης–Τραυλός 1961/62, 9-14).

ΕΙΚ.32 ΑΠΟΨΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΣΥΝΟΙΚΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΠΟΥ ΤΗΝ ΔΙΕΣΧΙΖΕ

➤ ΒΑΛΕΡΙΑΝΕΙΟ ΤΕΙΧΟΣ

Έρευνα: Ο Α. Σκιάς το 1893 ανέσκαψε ένα μικρό τμήμα οχυρωματικού περιβόλου κοντά στην κοίτη του Ιλισού. Κατά τις ανασκαφές του Θρεψιάδη και του Τραυλού το 1961/62 αποσαφηνίστηκε η πορεία του τείχους (εικ.33), το οποίο ταυτίστηκε με το Βαλεριάνειο τείχος (Σκιάς 1893, 111-136) (Θρεψιάδης-Τραυλός 1961/62, 9-14).

Ιστορικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Κάτω από την πίεση των εισβολών των Γότθων και των Ερούλων στα μέσα του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. η Αθήνα ξανατειχίστηκε από τον αυτοκράτορα Βαλεριανό. Το τείχος⁶⁹ κτίστηκε πάνω στην πορεία του Θεμιστόκλειου τείχους ενώ η ανατολική πλευρά του συμπεριέλαβε και τη νέα πόλη, την Αδριανούπολη. Μία πύλη πλάτους 3μ. είναι ορατή σήμερα στη συγκεκριμένη θέση, ενώ ορατοί είναι οι τέσσερις υστερότεροι πύργοι του 6^{ου} αι. μ.Χ., εκατέρωθεν της πύλης (Travlos 1971, 180).

ΕΙΚ. 33 ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΒΑΛΕΡΙΑΝΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ

⁶⁹ Το τείχος είχε πάχος 2,50μ και κατασκευάστηκε από υλικό σε δεύτερη χρήση. Κατά διαστήματα είχε ενισχυθεί με τετράγωνους πύργους.

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ (αρχαιότητες εκτός του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου)

➤ ΑΨΙΔΑ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ

Έρευνα: Το 1889 ο Α. Ρουσόπουλος ερεύνησε ανασκαφικά το χώρο γύρω από την Αψίδα του Αδριανού (Ρουσόπουλος 1889, 17-18).

Ιστορικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Η Αψίδα ή Πύλη του Αδριανού (εικ.34) κτίσθηκε το 131/132 μ.Χ. από τους Αθηναίους, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης προς το Ρωμαίο αυτοκράτορα Αδριανό για τις ευεργεσίες του προς την πόλη τους. Η Αψίδα χτίστηκε κοντά στον περίβολο του Ολυμπείου, χωρίς να είναι αρμονικά προσανατολισμένη προς αυτόν. Οι Αθηναίοι επέλεξαν τη συγκεκριμένη θέση γιατί από εκεί περνούσε ένας αρχαίος δρόμος, τμήμα του οποίου συμπίπτει με τη σύγχρονη οδό Λυσικράτους και κατέληγε προς τα ανατολικά στο πρότυλο του Ολυμπείου.

Ήταν ένα θριαμβικό τόξο⁷⁰ προς τιμήν του Αδριανού και ένα ορόσημο μεταξύ της παλαιάς πόλης και της νέας συνοικίας που ίδρυσε ο Αδριανός, της Αδριανούπολης ή των Νέων Αθηνών, η οποία εκτεινόταν στην περιοχή του Εθνικού κήπου, του Ζαπτείου και της πλατείας Συντάγματος.

Στο επάνω τμήμα της βρέθηκαν **λείψανα τοιχογραφιών** και πιθανόν η Αψίδα να αποτέλεσε τμήμα χριστιανικού μοναστηριού πριν από τον 17^ο αιώνα. Το 1778 ενσωματώθηκε στο ανατολικό σκέλος του οχυρωματικού περιβόλου της Αθήνας γνωστού ως «τείχος του Χασεκί» τότε ονομαζόταν «**Καμαρόπορτα**» ή «πύλη της Βασιλοπούλας».

Στο επιστύλιο σώζονται δύο επιγραφές: στη δυτική πρόσοψη γράφει «ΑΙΔ'ΕΙΣ'ΑΘΗΝΑΙ ΘΗΣΕΩΣ Η ΠΡΙΝ ΠΟΛΙΣ», και στην ανατολική γράφει: «ΑΙΔ'ΕΙΣ'ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΟΥΧΙ ΘΗΣΕΩΣ ΠΟΛΙΣ». Η πρώτη επιγραφή ερμηνεύεται ως «αυτή είναι η Αθήνα η παλαιά πόλη του Θησέως», ενώ η δεύτερη «αυτή είναι η πόλη του Αδριανού και όχι του Θησέα». Πιστεύεται ότι οι επιγραφές αναφέρονται σε δύο χωριστά τμήματα της πόλης των Αθηνών, στην παλιά πόλη που

⁷⁰ Το μνημείο έχει ύψος 18μ. και πλάτος 13μ. ακολουθεί τον τύπο των Θριαμβικών Τόξων της Ρωμαϊκής εποχής, διαθέτει δύο προσόψεις, στις οποίες επαναλαμβάνονται τα ίδια στοιχεία και έχει δύο τμήματα το άνω και το κάτω τμήμα. Το κάτω τμήμα αποτελείται από ένα ημικυκλικό αψιδωτό άνοιγμα στο μέσο του τοίχου και στα άκρα καταλήγει σε παραστάδες με κορινθιακά επίκρανα. Το άνω τμήμα της Αψίδας έχει τριμερή διάρθρωση και ακολουθεί τυπολογικά τα ελληνικά πρότυπα. Τέσσερις κορινθιακοί κίονες ορίζουν τρία ανοίγματα, το κεντρικό άνοιγμα απολήγει σε αέτωμα που φρασσόταν. Πιθανόν εκεί τοποθετήθηκαν τα αγάλματα του Θησέα στη δυτική πρόσοψη και του Αδριανού στην ανατολική.

ιδρύθηκε από το Θησέα και στη νέα πόλη που ιδρύθηκε από τον Αδριανό⁷¹ (Travlos 1971, 253).

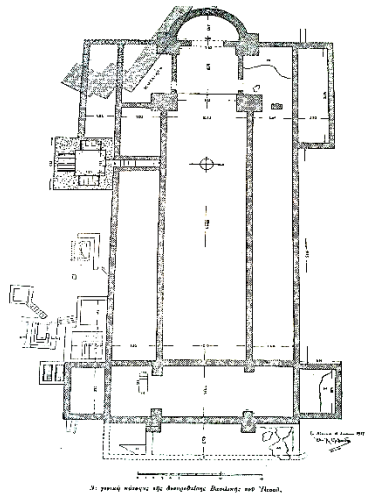
ΕΙΚ.34 ΠΥΛΗ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ

⁷¹ Πρόκειται για ένα συμβολικό όριο που βασίζεται σε μια ευθύγραμμη, ορθογώνια συμμετρία: ο αρχαίος δρόμος, η οδός Λυσικράτους, είναι κάθετος στην Πύλη και περνάει από το μέσον της, ενώ ένας άλλος δρόμος, παράλληλος προς την Πύλη, χωρίζει την πόλη στα δύο (Fraisie 1983, 36).

➤ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΥ ΙΛΙΣΟΥ

Έρευνα: Στην επίπεδη νησίδα που σχηματίζει κάτωθεν του Ολυμπίου ο Ιλισός βρέθηκαν τα θεμέλια μιας βασιλικής. Οι ανασκαφές έγιναν το 1916 και το 1917 από τον Γ. Σωτηρίου.

Ιστορικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Πρόκειται για μία μεγάλη τρίκλιτη βασιλική⁷², με εγκάρσιο νάρθηκα και πιθανό αίθριο (εικ.35). Ανήκει στην τάξη των λεγόμενων ελληνοιστικών βασιλικών με επιδράσεις από **Συροαιγυπτιακά πρότυπα** και χρονολογείται στον 5^ο αι. μ.Χ. Χαρακτηριστικό αυτών αποτελεί η ίδρυσή τους σε χώρο όπου υπάρχουν Μαρτύρια⁷³. Το ίδιο συμβαίνει με τη βασιλική του Ιλισού καθώς βρέθηκε κρύπτη (εικ.36), μια υπόγεια αίθουσα⁷⁴ στο αριστερό εγκάρσιο κλίτος του ναού, μαρτύριο του ιερομάρτυρος Λεωνίδα⁷⁵ και της συνοδείας του. Από τα χρόνια του Μ. Κωνσταντίνου η κρύπτη ήταν τόπος προσκυνήματος στην Αθήνα. Τα λυχνάρια (εικ.37) που βρέθηκαν, τα γλυπτά αρχιτεκτονικά μέρη και τα ψηφιδωτά μαρτυρούν ότι η βασιλική χτίστηκε κατά τον 5^ο αι. μ.Χ. για να περιλάβει το προϋπάρχον Μαρτύριο του Λεωνίδα.

ΕΙΚ. 35 ΚΑΤΟΨΗ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΙΛΙΣΟΥ

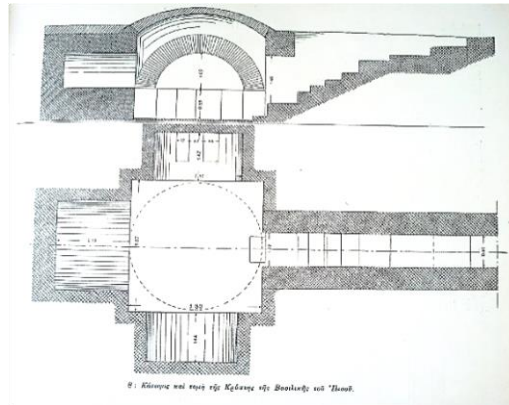
⁷² Διαστάσεων 55×22μ.

⁷³ Τάφοι που περικλείουν τα λείψανα μεγάλων μαρτύρων της χριστιανικής πίστεως.

⁷⁴ Εσωτερικά, η κρύπτη έφερε τρεις αγιδωτούς τάφους (arcosolia) για την εναπόθεση των σωμάτων και είχε διακόσμηση με τοιχογραφίες και ορθομαρμάρωση. Το σχήμα της κρύπτης του ναού ανήκει στα υπό τη γη Μουσολεία ή Μαρτύρια και χρονολογείται στις αρχές του 4^{ου} αι. μ.Χ.

⁷⁵ Επίσκοπος της Αθήνας τον 3^ο αι.

Η χερσόνησος του Ιλισού βρισκόταν στην περιοχή του προαστίου της Άγρας όπου τελούνταν κατά την αρχαιότητα τα μικρά ελευσίνια μυστήρια. Πιθανόν η κρατούσα Βυζαντινή Αρχή να ήθελε με την ίδρυση του Μαρτυρίου του Λεωνίδα και το μεγάλο χριστιανικό ναό, στο συγκεκριμένο προάστειο, να εξαφανίσει σταδιακά την αρχαία λατρεία για να επικρατήσει η νέα θρησκεία (Σωτηρίου 1919, 1-31).

ΕΙΚ. 36 ΚΑΤΟΨΗ ΚΑΙ ΤΟΜΗ ΚΡΥΠΤΗΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΙΛΙΣΟΥ, 4^{ΟΥ} ΑΙ. Μ.Χ.

ΕΙΚ. 37 ΛΥΧΝΑΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΥΠΤΗ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΙΛΙΣΟΥ

➤ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΑΓΡΟΤΕΡΑΣ

Έρευνα: Στη λοφώδη περιοχή της ανατολικής όχθης του Ιλισού το 1897 ο Α. Σκιάς (1897) ανακάλυψε τα ίχνη ενός ναΐσκου. Το 1994 η Γ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων διενήργησε εκ νέου ανασκαφική έρευνα, η οποία συνεχίζεται ακόμα.

Ιστορικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία: Ο Πausanίας αναφέρει ότι στην περιοχή που ονομάζεται Άγραι υπάρχει ένας ναός αφιερωμένος στην Αρτέμιδα Αγροτέρα. Η Άρτεμις είχε κυνηγήσει εκεί για πρώτη φορά, όταν ήρθε από τη Δήλο, γι' αυτό το άγαλμα που βρισκόταν στο ναό την παρίστανε να κρατά τόξο, ως θεά του κυνηγιού. Η θεά προστάτευε αυτούς που κινδύνευαν στην ύπαιθρο. Γι' αυτή την ιδιότητα της θεάς, οι Αθηναίοι προσέτρεξαν στο ιερό της για βοήθεια πριν από τη μάχη του Μαραθώνα. Ως αντάλλαγμα της έταξαν θυσία ισάριθμων με τους σκοτωμένους εχθρούς κατσίκιών. Όμως η υπερπληθώρα των νεκρών κατέστησε αδύνατη την εκπλήρωση της υπόσχεσης, γι' αυτό οι Αθηναίοι αποφάσισαν να θυσιάζουν 500 κατσίκια κάθε χρόνο σε ανάμνηση της νίκης του Μαραθώνα (Παπαχατζής 1974, 286-287).

Ο αρχαίος ναός ήταν ιωνικός⁷⁶ οικοδομήθηκε γύρω στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. και οι ομοιότητες στις αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες με το ναό της Αθηνάς Νίκης στην Ακρόπολη οδήγησαν στην υπόθεση ότι αρχιτέκτονας είναι ο ίδιος, δηλαδή ο Καλλικράτης.

Στα μέσα του 5^{ου} αι. μ.Χ. ο ναός χρησιμοποιήθηκε ως χριστιανική εκκλησία και κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας τον 17^ο αι. μετασκευάστηκε και πήρε τη μορφή μικρότερου ναού, γνωστού ως «**Παναγία στην Πέτρα**»⁷⁷ (Travlos 1971, 113). Ο ναός καταστράφηκε το 1778 από τον Χατζή Αλή Χασεκί, ο οποίος χρησιμοποίησε το οικοδομικό υλικό στην ανέγερση του τείχους που περιέβαλλε την Ακρόπολη.

⁷⁶ Τετράστυλος, αμφιπρόστυλος, διαστάσεων 14,60μ.×7,80μ. Στην κατασκευή του χρησιμοποιήθηκε παρόλιθος για τη θεμελίωση, πεντελικό μάρμαρο για το οικοδόμημα και πάριο μάρμαρο για τα γλυπτά.

⁷⁷ Η ανεύρεση μιας ομάδας τάφων οδήγησε τον Τραυλό στην υπόθεση ότι ο ναός είχε χρησιμεύσει ως κοιμητηριακός (Τραυλός 1953/1954, 314).

➤ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣ

Δίπλα στο ναό της Αγίας Φωτεινής υπάρχει ένα βραχώδες ύψωμα με δύο λαξευμένα στην αρχαιότητα μέτωπα κάθετα μεταξύ τους και χαμηλότερα μία μικρή φυσική σπηλιά (εικ.38). Επάνω από τη σπηλιά, περίπου στο κέντρο του νοτίου μετώπου εντοπίστηκε το 1911 λαξευμένο ένα αμυδρά ορατό ανάγλυφο του θεού της άγριας φύσης, του Πανός, ο οποίος λατρευόταν συχνά σε σπηλιές και βραχώδεις τόπους. Ο Παν βαδίζει προς τα δεξιά κρατώντας σύριγγα («αυλούς του Πανός») με το δεξί χέρι και λαγωβόλον (ρόπαλο για το κυνήγι των λαγών) στο αριστερό (Rodenwaldt 1912, 143-144). Σύμφωνα με τον Rodenwaldt το ανάγλυφο χρονολογείται στον 5^ο αι. π.Χ.

ΕΙΚ.38 ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Πρόταση ανάδειξης και διαχείρισης του αρχαιολογικού χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός και της ευρύτερης περιοχής στην Αθήνα

6.1. Μεθοδολογία της έρευνας

Η μεθοδολογική προσέγγιση της παρούσας μελέτης αρχικά περιλαμβάνει **βιβλιογραφική επισκόπηση**, με εργαλεία ελληνόγλωσση, ξενόγλωσση βιβλιογραφία, άρθρα επιστημονικών περιοδικών και διαδικτυακή έρευνα, προκειμένου να καλυφθεί το θεωρητικό τμήμα της μελέτης. Η **μελέτη περίπτωσης** επιλέχθηκε ως η πιο κατάλληλη μέθοδος να προσεγγίσει το ζήτημα της ανάδειξης και διαχείρισης του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου, με βασικά εργαλεία τις **ποιοτικές συνεντεύξεις** και τη **συμμετοχική παρατήρηση**.

Η ποιοτική έρευνα δίνει τη δυνατότητα στους ερευνητές να παρατηρήσουν την κοινωνική ζωή στο φυσικό της περιβάλλον, να βρεθούν εκεί όπου βρίσκεται η δράση και να την παρατηρήσουν (Babbie 2011, 453). Εν προκειμένω, η δράση βρίσκεται μέσα σε έναν αρχαιολογικό χώρο. Μέσω της εκεί παρατήρησης μπορούμε να καταλάβουμε και να αντιληφθούμε τη συμπεριφορά των επισκεπτών του χώρου, τις στάσεις, τις πεποιθήσεις ή τις εμπειρίες τους, τις προσδοκίες και τις απαιτήσεις τους, προκειμένου να αποκτήσουν συνολική εμπειρία του αρχαιολογικού χώρου.

Κατά τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας εργασίας, η ερευνήτρια εργαζόμενη ως ημερήσια αρχαιοφύλακας στον αρχαιολογικό χώρο του Ολυμπίου (Απρίλιος - Οκτώβριος 2014), είχε πλήρη συμμετοχή στη ζωή εντός του υπό μελέτη αρχαιολογικού χώρου. Οι επισκέπτες δεν γνώριζαν την ιδιότητα της ως ερευνήτριας, καθώς σκοπός ήταν τα υποκείμενα να είναι πιο φυσικά και ειλικρινή χωρίς να γνωρίζουν ότι εκπονείται μια ερευνητική εργασία για το χώρο.

Η **μελέτη περίπτωσης** είναι η σε βάθος εξέταση μιας συγκεκριμένης έκφανσης ενός κοινωνικού φαινομένου (Babbie 2011, 477). Στην παρούσα περίπτωση χρησιμοποιείται στη μελέτη ενός πολιτιστικού οργανισμού, του αρχαιολογικού χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός στην Αθήνα, ο χώρος επελέγη διότι βρίσκεται στην καρδιά της πόλης έχει σημαντική ιστορική-αρχαιολογική αξία, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 5 και παρόλα αυτά είναι απομονωμένος από τη σύγχρονη ζωή.

Ως εργαλεία συλλογής και ανάλυσης του υλικού αξιοποιήθηκαν οι **ποιοτικές συνεντεύξεις**, οι οποίες είναι περισσότερο μια καθοδηγημένη συζήτηση παρά αναζήτηση συγκεκριμένων πληροφοριών (Babbie 2011, 511). Έγιναν **δύο**

συνεντεύξεις με ημιδομημένα ερωτηματολόγια ανοικτού τύπου (βλ. Παράρτημα, σελ.125), μία με τον αρχαιολόγο/επιμελητή του αρχαιολογικού χώρου της αρμόδιας αρχαιολογικής υπηρεσίας τον κ. Α. Κορωνάκη και μία δεύτερη με μια αρχαιοφύλακα, υπεύθυνη για την ασφάλεια και την εύρυθμη λειτουργία του Ολυμπίου. Ο βασικός κορμός των ερωτήσεων αφορούσε την επικοινωνιακή πολιτική του Υπουργείου Πολιτισμού για τους αρχαιολογικούς χώρους και ιδιαίτερα για το Ολυμπείο, καθώς επίσης και πιο πρακτικά θέματα σχετικά με τον χώρο, όπως προβλήματα, δυσκολίες πρόσβασης, κίνησης και ενημέρωσης των επισκεπτών εντός του χώρου. Ακόμη, οι ερωτήσεις αφορούσαν πιθανά θετικά σημεία που θα μπορούσαν να ενισχυθούν και γενικά η εμπειρία των συνεντευξιαζόμενων και οι προτάσεις τους για τη βελτίωση της επικοινωνιακής πολιτικής του πολιτιστικού οργανισμού και της εμπειρίας του επισκέπτη.

Οι απαντήσεις των συνεντεύξεων ηχογραφήθηκαν και οι ηχογραφημένες συνεντεύξεις απομαγνητοφωνήθηκαν με ακρίβεια. Ακολούθησε καταγραφή των σχετικών με τα ερευνητικά ερωτήματα στοιχείων και λεπτομερή εξέταση των λεκτικών και μη λεκτικών συμπεριφορών, προκειμένου να έρθει στην επιφάνεια το μήνυμα του συμμετέχοντα.

Η συγκεκριμένη μέθοδος επελέγη διότι επιτρέπει μεγαλύτερη ευελιξία όσον αφορά το χρόνο της έρευνας, το βάθος της κατανόησης που μπορεί να προσφέρει και το μικρό κόστος. Οι μετρήσεις στην έρευνα πεδίου διαθέτουν μεγάλη εγκυρότητα⁷⁸ αλλά μικρή αξιοπιστία⁷⁹. Γι' αυτό το λόγο, θα μπορούσε μελλοντικά να γίνει μια δειγματοληπτική έρευνα⁸⁰ με χρήση ερωτηματολογίων ατομικής συμπλήρωσης από τους επισκέπτες του αρχαιολογικού χώρου. Με σκοπό να εξαχθούν συμπεράσματα για τα πλεονεκτήματα, μειονεκτήματα και τις προοπτικές του χώρου⁸¹. Ουσιαστικά θα ήταν μια έρευνα αξιολόγησης του υπάρχοντος χώρου και της επικοινωνιακής πολιτικής του και ένας οδηγός για την μελλοντική αξιοποίησή του.

⁷⁸ Η εγκυρότητα αφορά στο αν οι μετρήσεις καταγράφουν όντως αυτό που υποτίθεται ότι μετράνε, αντί για κάτι άλλο (Babbie 2011, 506).

⁷⁹ Η αξιοπιστία είναι ζήτημα συνέπειας: αν επαναλάβουμε την ίδια μέτρηση ξανά και ξανά θα πάρουμε τα ίδια αποτελέσματα (Babbie 2011, 506).

⁸⁰ Διακρίνεται από περιορισμένη εγκυρότητα αλλά μεγαλύτερη αξιοπιστία από την έρευνα πεδίου (Babbie 2011, 449).

⁸¹ Χρησιμοποιώντας την SWOT (προέρχεται από τα αρχικά των λέξεων Strengths, Weaknesses, Opportunities και Threats δηλ. Δυνατά Σημεία, Αδυναμίες, Ευκαιρίες και Απειλές) ανάλυση που διερευνά το εσωτερικό και εξωτερικό περιβάλλον ενός κλάδου ή μιας επιχείρησης.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με τη διατύπωση των τελικών συμπερασμάτων, με βάση τα οποία διατυπώνονται προτάσεις για την ανάδειξη και διαχείριση του αρχαιολογικού χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός, ως ενός πολιτιστικού χώρου κατανοητού από το κοινό που θα συμβάλει στην ευρύτερη πολιτιστική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.

6.2. Αποτελέσματα της έρευνας

6.2.1. Διαχείριση και υφιστάμενη κατάσταση του αρχαιολογικού χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός⁸²

ΕΙΚ. 39 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΟΛΥΜΠΙΕΙΟΥ

Ο αρχαιολογικός χώρος του Ολυμπίου εκτείνεται νοτιοανατολικά της Ακρόπολης, σε έκταση 60 στρεμμάτων μεταξύ των οδών Λεωφόρου Βασιλίσσης Όλγας στα βόρεια, Λεωφόρου Αμαλίας στα δυτικά, της οδού Αθανασίου Διάκου στα νότια και του Ομίλου Αντισφαίρισης στα ανατολικά. Τα Παριλίσια ιερά εκτείνονται νοτίως του Ολυμπίου, παρά τη σημερινή οδό Αθανασίου Διάκου, από το βράχο της Ολύμπιας Γης έως την κοίτη του Ιλισού ποταμού (εικ.39).

Ο χώρος ανήκει στη διοικητική αρμοδιότητα της περιφερειακής υπηρεσιακής μονάδας, Εφορεία Αρχαιοτήτων Αθηνών και υπάγεται στην Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Γενικής Γραμματείας Πολιτισμού, του Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων⁸³ Ένας από τους βασικούς στρατηγικούς σκοπούς της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, είναι η διαμόρφωση και εποπτεία της πολιτικής για την προστασία, διάσωση, ανεύρεση, συντήρηση, ανάδειξη και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδος, τόσο της υλικής όσο και της άυλης.⁸⁴ Επομένως, είναι κατανοητό ότι η

⁸² Οι πληροφορίες προέρχονται από την συμμετοχική παρατήρηση και τις συνεντεύξεις, εκτός αν δηλώνεται διαφορετικά.

⁸³ <http://www.yppo.gr/1/g10.jsp> οργανόγραμμα του Υπουργείου Πολιτισμού [πρόσβαση 12/5/2015].

⁸⁴ http://www.yppo.gr/1/g1540.jsp?obj_id=98106 Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς [πρόσβαση 12/5/2015]

διοίκηση ασκείται σύμφωνα με καθορισμένες διαδικασίες, ενώ η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς πραγματοποιείται σε συνεργασία με τις κεντρικές υπηρεσίες, συχνά μετά από γνωμοδοτήσεις Συμβουλίων και μετά από υπουργικές αποφάσεις. Στα πλαίσια αυτά αφήνονται μικρά περιθώρια για προτεραιότητες και πρωτοβουλίες στις περιφερειακές υπηρεσιακές μονάδες που είναι αρμόδιες για την ολοκληρωμένη προστασία και διαχείριση των μνημείων.

Η **χρηματοδότηση** των μουσείων, των αρχαιολογικών χώρων και άλλων κρατικών πολιτιστικών οργανισμών, γίνεται από τον κρατικό προϋπολογισμό και εξαρτάται από τις εκάστοτε οικονομικές δυνατότητες του κράτους, από την πολιτική ηγεσία και βούληση. Μεγάλα προγράμματα υποδομών και επεκτάσεων πρέπει να τύχουν εγκρίσεων από τις κεντρικές υπηρεσίες και από την πολιτική ηγεσία. Έτσι, το 1997 ο αρχαιολογικός χώρος του Ολυμπίου, εντάχθηκε σε ένα ευρύτερο σχέδιο ενοποίησης και ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας, με χρηματοδότηση από το Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης. Ενώ, σήμερα, γίνονται έργα υποδομής για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών, με την κατασκευή αναψυκτήριου, πωλητηρίου και εκδοτηρίου εισιτηρίων, με πηγή χρηματοδότησης το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων. Πρόκειται για ένα Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, το οποίο εποπτεύεται από τη Γενική Γραμματεία Πολιτισμού του Υπουργείου και είναι υπεύθυνο⁸⁵ μεταξύ άλλων για την ανάδειξη και προβολή των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων της Ελλάδας, καθώς και για τη διαχείριση των αρχαιολογικών πόρων από σταθερές πηγές εσόδων και από παραγωγικές δραστηριότητες που αξιοποιούν στοιχεία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Οι **οργανικές θέσεις και οι ειδικότητες** του προσωπικού, ορίζονται από τον Νέο Οργανισμό (2014) του Υπουργείου⁸⁶ Το μόνιμο και αορίστου χρόνου προσωπικό εντάσσεται κατά κατηγορία ανάλογα με την ειδικότητα και τα προσόντα του.

Από την συμμετοχική παρατήρηση και τις συνεντεύξεις με αντίστοιχα αρμόδια πρόσωπα διαπιστώθηκε ότι για την εύρυθμη λειτουργία του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου απαραίτητες είναι οι εξής ειδικότητες μόνιμου προσωπικού: Αρχαιολόγος/επιμελητής, συντηρητής, προσωπικό φύλαξης-πληροφόρησης, νυκτοφύλακες, εργατοτεχνίτες και προσωπικό καθαριότητας. Ωστόσο, σήμερα, ο χώρος δεν είναι επαρκώς στελεχωμένος, καθώς υπάρχει ένας αρχαιολόγος/επιμελητής, επτά φύλακες και δύο εργατοτεχνίτες που καλύπτουν τις ανάγκες της διπλής βάρδιας

⁸⁵<http://www.tap.gr/tapadb/index.php> Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων [πρόσβαση 12/5/2015]

⁸⁶<http://www.odigostoupoliti.eu/organismos-ipourgiou-politismou-ke-athlismou/> [πρόσβαση 12/5/2015]

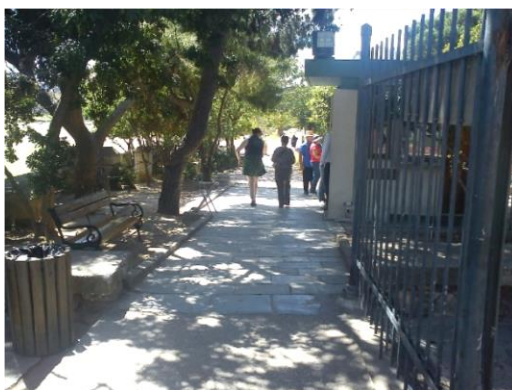
Το σχέδιο της ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας περιελάμβανε έξι μελέτες μεγάλης κλίμακας του ΥΠ.ΠΟ για την συνολική ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων, του Ολυμπίου, της βόρειας και νότιας κλιτύς της Ακρόπολης, της Ρωμαϊκής Αγοράς και της Βιβλιοθήκης του Αδριανού, του Κεραμεικού, του Φιλοπάππου και της Αρχαίας Αγοράς και του Αρείου Πάγου. Σύμφωνα με τη Γαλάνη (2004), «στόχος της ενοποίησης ήταν η ενσωμάτωση της αρχαίας στην σύγχρονη πόλη και η αναγνώριση, ότι η πόλη αποτελεί μια ιστορική συνέχεια, που συνδέεται με το παρελθόν και το μέλλον μας». Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων σήμαινε τη δημιουργία ενός ενιαίου πολιτισμικού δικτύου με κυρίαρχα στοιχεία τα αρχαία μνημεία και ταυτόχρονα την ενσωμάτωση χώρων πρασίνου, ελεύθερων και κοινόχρηστων χώρων, χώρων πολιτιστικών δραστηριοτήτων και αναψυχής καθώς και κοινωφελών εγκαταστάσεων.

Το συνδυαστικό πλαίσιο για την επίτευξη της απρόσκοπτης και ομαλής προσπέλασης του αρχαιολογικού πάρκου ήταν η πεζοδρόμηση και η διαμόρφωση του άξονα των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Αποστόλου Παύλου σε μια συνεχή διαδρομή μήκους 2 χλμ., που θα συνέδεε τους κατακερματισμένους, απομονωμένους και ανένταχτους στο σύγχρονο καθημερινό περιβάλλον πολιτιστικούς χώρους. Σκοπός ήταν οι επισκέπτες και οι κάτοικοι να παύσουν να βιώνουν τα αρχαιολογικά μνημεία αποσπασματικά και να μπορούν να κατανοήσουν το πολιτιστικό τοπίο των Αθηνών στη συνεχή και ολοκληρωμένη του διάσταση.

Μία από τις μελέτες αφορούσε και τον αρχαιολογικό χώρο του ναού του Ολυμπίου Διός (Ολυμπίο). Η υφιστάμενη κατάσταση του χώρου είναι το αποτέλεσμα των εργασιών αυτού του έργου. Οι εργασίες που εκτελέστηκαν κυρίως στο χώρο των Παριλίσιων ιερών ήταν ο καθαρισμός από την υψηλή βλάστηση, η σταθεροποίηση της στάθμης του εδάφους μέχρι το επίπεδο ανασκαφής του Ιωάννη Τραυλού, το δίκτυο αποστράγγισης των όμβριων υδάτων, η αντικατάσταση της παλιάς περίφραξης του φυλασσόμενου αρχαιολογικού χώρου και η ανάπτυξη της κατάλληλης υποδομής για την εξυπηρέτηση και διακίνηση των επισκεπτών. Ωστόσο, κρισιμότερες επεμβάσεις που θα συνέβαλλαν στην αύξηση της αντιληπτικότητας του αρχαιολογικού χώρου και στην επικοινωνία τους με το σύγχρονο αστικό περιβάλλον, δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ, είτε λόγω περιορισμένης κρατικής χρηματοδότησης είτε λόγω ενστάσεων του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου (ΚΑΣ) (Κοζυράκη 2006, 148).

Κατά τη διάρκεια της επτάμηνης συμμετοχικής παρατήρησης από την ερευνήτρια και τις συνεντεύξεις, συλλέχθηκαν στοιχεία για την καθημερινή λειτουργία του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου, με σκοπό να επισημανθούν οι ελλείψεις και οι αδυναμίες που σχετίζονται με την συμπεριφορά και διακίνηση των επισκεπτών εντός του χώρου. Ειδικότερα, εντός του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου, στο **Ολυμπίο**⁸⁷ και στις **αρχαιότητες βόρεια του Ολυμπίου**⁸⁸, παρατηρήθηκαν τα εξής:

- Η έλλειψη επαρκούς χώρου στάθμευσης, εξωτερικά του αρχαιολογικού χώρου, καθιστά δύσκολη την προσέγγιση ιδιαίτερα των τουριστικών λεωφορείων.
- Όταν εισέρχονται οι επισκέπτες εντός του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου παρατηρείται έντονος συνωστισμός στη μοναδική είσοδο/έξοδο στα ανατολικά του χώρου (εικ.41).
- Το μικρό φυλάκιο (εικ.41) που βρίσκεται στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου λειτουργεί ως εκδοτήριο εισιτηρίων και ως πωλητήριο εκμαγείων, ενώ στην είσοδο/έξοδο δεν υπάρχουν χώροι υγιεινής για τους επισκέπτες παρά μόνο για το προσωπικό φύλαξης του χώρου. Επίσης, υπάρχουν μόνο τρία μηχανήματα αυτόματης εξυπηρέτησης με νερό και αναψυκτικά. Στα θετικά σημεία επισημαίνεται η δημιουργία νέας εισόδου και εξόδου, πωλητηρίου, εκδοτηρίου και café στο χώρο πλησίον της υπάρχουσας πύλης, όπως αναφέρθηκε στην αρχή του κεφαλαίου.
- Οι επισκέπτες, εισερχόμενοι στον χώρο και αφού προμηθευτούν τα εισιτήριά τους και ένα τρίπτυχο ενημερωτικό φυλλάδιο (βλ. Παράρτημα, εικ.1), ή έντυπο

**ΕΙΚ.41 ΕΙΣΟΔΟΣ/ΕΞΟΔΟΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ**

⁸⁷ Ναός του Ολυμπίου Διός, περίβολος και πρόπυλο του τεμένους του ναού.

⁸⁸ Κλασικές οικίες, Βαλανείο βορείως του περιβόλου του Ολυμπίου, Βασιλική του Ολυμπίου, Ιππάδες πύλες και οχυρωματική τάφος.

τουριστικό οδηγό (βλ. Παράρτημα, εικ.2), ενημερώνονται από μια πινακίδα (εικ.42) σχετικά με το ναό του Ολυμπίου Διός (τύπος μνημείου, οικοδομικές φάσεις, χρονολόγηση) και δεν γίνεται καμία αναφορά στο ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον του χώρου.

- Λόγω της έλλειψης περιηγητικών διαδρόμων-μονοπατιών παρατηρείται το εξής φαινόμενο: οι επισκέπτες πατούν επάνω στον περίβολο του τεμένους είτε για να εισέλθουν γρηγορότερα στο χώρο του ναού είτε γιατί έχουν αποπροσανατολιστεί, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο κίνδυνο για την προστασία των μνημείων.
- Η υπάρχουσα περισχοίνιση, ιδιαίτερα στο ναό του Διός, είναι αναγκαία καθώς δεν έχει πραγματοποιηθεί ποτέ πρόγραμμα συντήρησής του, λόγω μεγάλου οικονομικού κόστους. Έτσι, αποτρέπεται η εγγύτητα των επισκεπτών για λόγους ασφαλείας. Γενικά, όμως, η κίνηση είναι συνήθως απρόσκοπτη και ελεύθερη σε όλη την έκταση των αρχαιοτήτων, καθιστώντας δύσκολη την κατανόηση και ερμηνεία τους.
- Λόγω περιορισμένης ύπαρξης ενημερωτικών πινακίδων και έντυπου υλικού, καθώς και έλλειψης περιηγητικών διαδρόμων-μονοπατιών με συγκεκριμένα όρια και σήμανση, προκαλείται συχνά αβεβαιότητα και σύγχυση, με αποτέλεσμα ο επισκέπτης να εξαρτάται άμεσα από τους οδηγούς ξεναγούς ή να ρωτά το ελάχιστο μόνιμο φυλακτικό προσωπικό του αρχαιολογικού χώρου.

**ΕΙΚ.42 ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΗ
ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΓΙΑ ΤΟ ΝΑΟ ΤΟΥ
ΟΛΥΜΠΙΟΥ ΔΙΟΣ**

- Πάγια προβλήματα παρουσιάζονται στην αποσπασματική αντιμετώπιση και οργάνωση των χώρων συγκέντρωσης, παραμονής και ανάπαυσης των επισκεπτών, καθώς υπάρχουν ελάχιστα καθίσματα (παγκάκια) κυρίως στην ανατολική και νότια πλευρά του αύλειου χώρου του ναού. Με αποτέλεσμα οι επισκέπτες να κάθονται επάνω στον αρχαίο περίβολο ή κάτω στο έδαφος.
- Σε περίπτωση άσχημων καιρικών φαινομένων (βροχή, καύσωνας) δεν υπάρχει στεγασμένος χώρος για την προστασία των επισκεπτών ενώ σε περίπτωση ατυχήματος (θερμοπληξία, τσίμπημα εντόμων) δεν υπάρχει διαθέσιμος σταθμός πρώτων βοηθειών και άμεση ιατρική βοήθεια.
- Λόγω έλλειψης συστήματος αποστράγγισης των όμβριων υδάτων ο αύλειος χώρος του Ολυμπίου πλημμυρίζει σε περίπτωση έντονης βροχόπτωσης με αποτέλεσμα να γίνεται δύσβατος, αλλά και να αποκαλύπτονται ίχνη κεραμικής στο έδαφος, καθώς παρασύρεται το χώμα.
- Στην περίμετρο του αρχαιολογικού χώρου, η φυσική βλάστηση δημιουργεί ένα πυκνό όριο, ενώ στους χώρους υποδοχής της εισόδου και συγκέντρωσης των επισκεπτών, οι φυτεύσεις αντιμετωπίζονται ως καλλωπιστικό (διακοσμητικό) μέσο σε συνθέσεις και μορφές συχνά ασύνδετες με το ιδιαίτερο περιβάλλον.
- Οι αρχαιότητες που βρίσκονται στα βόρεια του Ολυμπίου, όπως είναι οι κλασικές οικίες και το ρωμαϊκό βαλανείο συχνά δεν γίνονται αντιληπτές από τους επισκέπτες, καθώς δεν υπάρχει καμία σήμανση και η πληροφόρηση-ενημέρωση περιορίζεται σε μια απλή επιγραφή για τις οικίες (εικ.43) και μια κάτοψη σχεδίου για το βαλανείο. Ενώ, δεν υπάρχει καμία σήμανση και πληροφορία για την βασιλική του Ολυμπίου, τις Ιππάδες πύλες και την οχυρωματική τάφρο.

ΕΙΚ.43 ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΟΙΚΙΕΣ

- Οι μοναδικοί χώροι υγιεινής (εικ.44) βρίσκονται στο δυτικό άκρο του αρχαιολογικού χώρου, με αποτέλεσμα οι επισκέπτες κυρίως ηλικιωμένοι και ΑΜΕΑ, να δυσκολεύονται να γυρίσουν πίσω, όταν έχει ολοκληρωθεί η περιήγησή τους και βρίσκονται ήδη στην έξοδο δηλαδή στην αντίθετη πλευρά. Στα θετικά σημεία επισημαίνεται ο ανελκυστήρας ΑΜΕΑ για πρόσβαση στο χώρο του WC.
- Στην ανατολική, νότια και δυτική πλευρά του τεμένους του ναού υπάρχουν τρία μικρά ξύλινα φυλάκια, πράσινου χρώματος, διακριτικά ενταγμένα στο περιβάλλον του χώρου, ως παρατηρητήρια του προσωπικού φύλαξης (εικ.45).
- Επισημαίνεται, επίσης, η έλλειψη κατάλληλου ηλεκτροφωτισμού των μνημείων που θα τα αναδείκνυε ακόμα περισσότερο, κατά τις νυχτερινές ώρες. Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Αθηνών έχει προβεί στις κατάλληλες ενέργειες για τη ρύθμιση αυτού του προβλήματος.

ΕΙΚ.44 ΧΩΡΟΙ ΥΓΙΕΙΝΗΣ WC

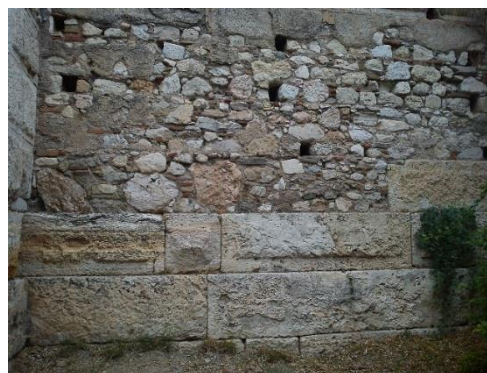
ΕΙΚ.45 ΦΥΛΑΚΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Όσον αφορά τις **αρχαιότητες νότια του Ολυμπίου-Παριλίσια Ιερά**⁸⁹ - διαπιστώθηκαν τα παρακάτω:

- Οι επισκέπτες, είτε εισερχόμενοι είτε εξερχόμενοι του κεντρικού αρχαιολογικού χώρου, δεν συναντούν καμία σήμανση (εικ.46) που να τους πληροφορεί για την ύπαρξη του αρχαιολογικού χώρου νοτίως του Ολυμπίου, καθώς βρίσκεται εκτός του περιβόλου του τεμένους του ναού του Διός και σε χαμηλότερο υψομετρικό επίπεδο. Με αποτέλεσμα ελάχιστοι να επισκέπτονται τον συγκεκριμένο χώρο.
- Κατά μήκος του μονοπατιού που οδηγεί στα Παριλίσια ιερά διακρίνει κανείς τις φθορές που έχει υποστεί η εξωτερική πλευρά του περιβόλου, ο οποίος έχει αναστηλωθεί από τους Κουμανούδη και Νικολαΐδη στα τέλη του 19^{ου} αι.(εικ.47).
- Στην είσοδο του Βαλεριάνειου τείχους βρίσκεται μια ενημερωτική πινακίδα, η οποία δίνει συνοπτικές πληροφορίες για τα μνημεία του χώρου και φέρει μια κάτοψη σχεδίου με τις χρονολογικές φάσεις των μνημείων (εικ.48).

ΕΙΚ.46 ΥΠΑΡΧΟΝ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΠΟΥ ΟΔΗΓΕΙ ΣΤΑ ΠΑΡΙΛΙΣΙΑ ΙΕΡΑ

ΕΙΚ.47 ΑΝΑΣΤΗΛΩΜΕΝΗ ΠΛΕΥΡΑ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΜΕ ΦΘΟΡΕΣ

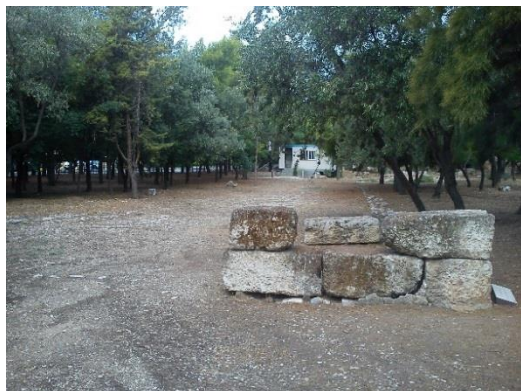

ΕΙΚ.48 ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΓΙΑ ΤΑ ΠΑΡΙΛΙΣΙΑ ΙΕΡΑ

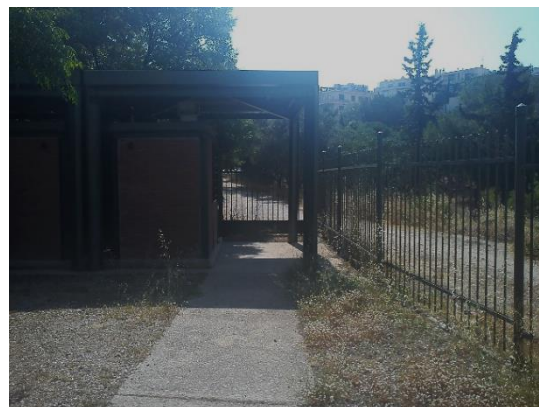
⁸⁹ Κλασικός ναός του Δελφινίου Απόλλωνος, Δικαστήριο επί Δελφινίω, Υστερορωμαϊκό οικοδόμημα, Πανελλήνιο ιερό, Ναός του Κρόνου και της Ρέας, Βυζαντινή συνοικία, Ιερό της Ολυμπίας Γης και Βαλεριάνειο τείχος.

- Ένας διάδρομος περιήγησης διέρχεται από τα μνημεία του χώρου και καταλήγει σε αδιέξοδο αναγκάζοντας τους επισκέπτες να επιστρέψουν στην είσοδο του Βαλεριάνειου τείχους.
- Σχετικά με την ενημερωτική σήμανση στο χώρο των μνημείων, οι πινακίδες που παρέχουν πληροφορίες για τη φύση και λειτουργία του αρχαιολογικού υλικού είναι λακωνικές ή ανύπαρκτες. Δεν υπάρχουν υποδείξεις για την κατεύθυνση της κίνησης ή για τον προσανατολισμό εντός του συνεκτικού πυρήνα των αρχαιοτήτων.
- Εντός του χώρου του Πανελληνίου Ιερού είναι εγκατεστημένο ένα κοντέινερ (εικ.49) που χρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια των εργασιών ανάδειξης του χώρου και τώρα χρησιμοποιείται για τις ανάγκες του προσωπικού φύλαξης.
- Ενώ υπάρχουν τρεις πύλες, η μια προς τη λεωφόρο Αμαλίας, η δεύτερη προς την οδό Αθανασίου Διάκου και η τρίτη προς την κοίτη του Ιλισού (ανατολικά), είναι κλειστές και σε μη λειτουργία για τους επισκέπτες. Η τρίτη πύλη διαθέτει και νεόκτιστο φυλάκιο-εκδοτήριο και χώρους υγιεινής (εικ.50).

Συμπερασματικά, διαπιστώνουμε ότι η επικρατούσα κατάσταση στον συγκεκριμένο οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο χαρακτηρίζεται από ανεπάρκεια διαθέσιμου δημόσιου χώρου, ελλιπή πληροφόρηση του κοινού, συντηρητική χρήση των μέσων σχεδιασμού και διαμόρφωσης του χώρου με υποτυπώδεις υποδομές για τους επισκέπτες, έλλειψη σύνδεσης με το ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον των μνημείων, εσωστρεφή οργάνωση και κυκλοτερείς διαμορφώσεις με επίκεντρο τα μνημεία και περιμετρική οριοθέτηση που καθίσταται απόλυτο σύνορο για την επίσκεψη.

ΕΙΚ.49 ΚΟΝΤΕΙΝΕΡ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΙΕΡΟΥ

ΕΙΚ.50 ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΥΛΗ ΠΑΡΙΑΙΣΙΩΝ ΙΕΡΩΝ

6.3. Πρόταση ανάδειξης και διαχείρισης

6.3.1. Διαχείριση του αρχαιολογικού χώρου

Στο κεφάλαιο 6 (ενότητα 6.2.1.) σκιαγραφήθηκε το πλαίσιο διοίκησης και διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων της Ελλάδας και κατεπέκταση του Ολυμπίου. Σύμφωνα με αυτό, η διοίκηση ασκείται με καθορισμένες διαδικασίες και η διαχείριση πραγματοποιείται σε συνεργασία με τις κεντρικές υπηρεσίες της Γενικής Γραμματείας Πολιτισμού του Υπουργείου. Αυτό συνεπάγεται ότι οι ενέργειες που αφορούν την ολοκληρωμένη διαχείριση των μνημείων, συχνά, αντιμετωπίζουν τη γνωστή δυσκαμψία του δημόσιου χώρου και τον ασφυκτικό εναγκαλισμό του κράτους, το οποίο αφήνει μικρά περιθώρια πρωτοβουλιών.

Ενθαρρυντικό είναι το γεγονός ότι στο πλαίσιο μιας νέας επικοινωνιακής πολιτικής η διοίκηση του Ταμείου Αρχαιολογικών Χώρων και Απαλλοτριώσεων φιλοδοξεί να υπάρξει ένα εμπορικό τμήμα στο Ταμείο που θα αναλάβει θέματα marketing και προώθησης, καθώς σύμφωνα με έρευνα που έγινε για λογαριασμό του ΣΕΤΕ, το μέσο έσοδο ανά επισκέπτη στην Ελλάδα μόλις ξεπερνά τα 6 ευρώ, έναντι 19,7 ευρώ που είναι ο ευρωπαϊκός μέσος όρος⁹⁰.

Αυτό μπορεί να βελτιωθεί με την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου που αφορά τον τρόπο διαχείρισης των πολιτιστικής κληρονομιάς με τη συνεργασία του κράτους και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Πρόκειται για ένα σχήμα που εφαρμόστηκε το 1993 με το Ν.4 στην Ιταλία, όπου το κράτος παραχώρησε στους ιδιώτες τη διαχείριση των μεγάλων αρχαιολογικών χώρων και των μουσείων, συγκεκριμένα τα πωλητήρια, τα κυλικεία και τα εστιατόρια. Φυσικά, αυτή η μεταφορά σε ιδιώτες αφορά τη διαχείριση του αγαθού και όχι την ιδιοκτησία που παραμένει στο κράτος. Σύμφωνα με τον Greco (2006, 133-135) «η είσοδος του ιδιώτη στη διαχείριση αυτών που στην Ιταλία ονομάζουμε *πρόσθετες υπηρεσίες* δεν έφερε μέχρι τώρα το θαύμα που ελπίζαμε, αλλά επέτρεψε μια περισσότερο τακτοποιημένη διαχείριση της σχέσης με το κοινό».

Η συμμετοχή του ιδιωτικού φορέα στη διαχείριση επιλεγμένων, συμπληρωματικών υπηρεσιών στους αρχαιολογικούς χώρους (εκδηλώσεις, καφέ-εστιατόριο, πωλητήρια) πιθανόν να τονώσει τις δυνατότητές τους και να συμβάλει στην αυτονόμηση και βιωσιμότητά τους, παρακάμπτοντας τις γνωστές αγκυλώσεις και καθυστερήσεις του κράτους. Ωστόσο, το κράτος πρέπει να είναι ο μοναδικός διαχειριστής, για να εγγυάται μια χρήση σωστή, πλουραλιστική, όχι

⁹⁰ <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22770&subid=2&pubid=64128690> [πρόσβαση 19-5-2015]

εμπορευματοποιημένη, τόσο του αγαθού, όσο και γενικότερα του πολιτισμού. Φυσικά ο ρόλος των ιδιωτών σε αυτά τα πλαίσια οφείλει να είναι σε συνεργασία με το κράτος, το οποίο θα παραμείνει ο δημιουργός των πολιτιστικών προγραμμάτων.

Επιτακτική ανάγκη είναι και η συνεργασία των κρατικών φορέων με τα πανεπιστήμια και τους τοπικούς φορείς της πόλης, όπως η Περιφέρεια, ο Δήμος Αθηναίων ή σύλλογοι ενεργών πολιτών, με μια συνδυαστική προσέγγιση top down και bottom up approach⁹¹ όπου στην πρώτη περίπτωση θα δίνονται οι οδηγίες και οι κατευθυντήριες γραμμές από τη διοίκηση και στην δεύτερη περίπτωση θα αναλαμβάνουν δράση οι τοπικές κοινότητες στα πρότυπα της συμμετοχικής δράσης των κατοίκων της Νάξου (βλ. ενότητα 4.2.2.). Η δράση τους θα στοχεύει στην ανάδειξη και την αξιοποίηση του αρχαιολογικού χώρου, μέσω του εθελοντισμού και της προσφοράς, καθώς και της κινητοποίησης κατοίκων και φορέων για την αντιμετώπιση τυχόν προβλημάτων.

Τέλος, όπως επισημάνθηκε και στην περίπτωση της αρχαίας Μεσσήνης (βλ. ενότητα 4.2.1.) εκτός από την ανάγκη συνεργασίας όλων των φορέων - κράτους, τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης, προτείνεται η αυτονόμηση του αρχαιολογικού χώρου και η εξασφάλιση της βιωσιμότητάς του όχι μόνο με τις κρατικές επιχορηγήσεις αλλά και με την ανεύρεση ιδιωτικών πόρων χρηματοδότησης και χορηγιών.

Σε ένα διεθνές περιβάλλον που είναι ανταγωνιστικό και απαιτητικό, η πολιτιστική διαχείριση θέτει το θέμα ενός νέου τρόπου διοίκησης και διαχείρισης των πολιτιστικών πόρων, όπου θα εξασφαλίζεται μεγαλύτερη αυτονομία για αυτενέργεια και θα εφαρμόζονται σύγχρονες πολιτικές προσέλευσης του κοινού προς όφελος του δημοσίου συμφέροντος.

⁹¹ Η bottom up ανθρωποκεντρική προσέγγιση θεμελιώνεται στην από κοινού ανάληψη της ευθύνης διαχείρισης των πολιτιστικών αγαθών τόσο από τις εθνικές αρχές όσο και από τις τοπικές κοινότητες. Με την εμπλοκή και συμμετοχή του τοπικού πληθυσμού, που συνδέεται χωρικά με τα συγκεκριμένα πολιτιστικά αγαθά, επιτυγχάνεται η ορθή διαχείρισή τους (Ζερβάκη 2010, υποσημ.201, σελ. 87).

6.3.2. Διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου

6.3.2.1. Παρεμβάσεις στο ευρύτερο περιβάλλον

(εκτός του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου)

Ο νόμος 3028/2002 (άρθρο 3) όπως αναφέρθηκε στην ενότητα (3.1.) δίνει έμφαση στη σχέση μεταξύ των πολιτιστικών αγαθών και του περιβάλλοντός τους, φυσικό και ανθρωπογενές. Έτσι, στην έννοια του ακινήτου μνημείου εντάσσεται και το άμεσο περιβάλλον του. Ενώ σύμφωνα με την Κοζυράκη, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 4, η εξασφάλιση ελεύθερου δημόσιου χώρου στο περιβάλλον των αρχαιοτήτων, διασφαλίζει την καλύτερη εξυπηρέτηση των επισκεπτών και την εύρυθμη λειτουργία του αρχαιολογικού χώρου.

Βάσει των ανωτέρω διαπιστώσεων, μπορούμε, στο ευρύτερο περιβάλλον και συγκεκριμένα, **δυτικά** του Ολυμπίου, να προβούμε στις ακόλουθες παρεμβάσεις:

- Υπογειοποίηση και πεζοδρόμηση τμήματος της λεωφόρου Αμαλίας από τη συμβολή με την οδό Αθανασίου Διάκου έως το ρωμαϊκό βαλανείο επί της Λεωφόρου Αμαλίας. Εκτός από τη διάθεση περισσότερου ελεύθερου δημόσιου χώρου, την εκτροπή σημαντικής οδικής αρτηρίας μεγάλης κυκλοφορίας, τη μείωση της ατμοσφαιρικής και ηχητικής ρύπανσης των αυτοκινήτων, υλοποιείται η σύνδεση του μνημειακού συνόλου του Ολυμπίου με το άμεσο περιβάλλον του δηλαδή τους ενοποιημένους αρχαιολογικούς χώρους και το Νέο Μουσείο της Ακρόπολης.
- Πεζοδρόμηση της οδού Λυσικράτους έως τη λεωφόρο Αμαλίας, με δενδροφύτευση εγκάρσια και παράλληλα με την Αψίδα του Αδριανού. Με αυτή την παρέμβαση επιτυγχάνεται η αναβίωση της αρχαίας οδού που διερχόταν από την οδό Λυσικράτους περνούσε μέσα από την Αψίδα του Αδριανού και κατέληγε στο πρόπυλο του ναού του Ολυμπίου Διός. Επισημαίνεται έτσι ο διαχωρισμός της παλιάς πόλης του Θησέα (που εκτείνεται προς δυσμάς) από τη νέα πόλη του Αδριανού (που εκτείνεται προς ανατολάς), ενισχύοντας την αντιληπτικότητα και κατανόηση του ευρύτερου πολιτιστικού περιβάλλοντος από τον επισκέπτη.

Βόρεια του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου, θα μπορούσε να γίνει η εξής παρέμβαση:

- Πεζοδρόμηση και δενδροφύτευση της λεωφόρου Βασιλίσσης Όλγας με μόνη διέλευση στο τραμ. Με τη συγκεκριμένη ενέργεια εκτός από την εξασφάλιση περισσότερου ελεύθερου δημόσιου χώρου για την απρόσκοπτη κίνηση των επισκεπτών και των πολιτών, ενοποιείται το Ολυμπείο με το χώρο του Ζαπείου και του Εθνικού

Κήπου, όπου υπάρχουν σημαντικές ρωμαϊκές αρχαιότητες, σε ένα ενιαίο πολιτιστικό σύνολο.

Νοτιοανατολικά του αρχαιολογικού χώρου θα μπορούσαν επίσης να γίνουν οι εξής παρεμβάσεις:

- Αναβίωση της κοίτης του Ιλισού, ενός τοπίου εξαιρετικής ποιότητας εντός του αστικού χώρου που παραμένει στη φυσική του κατάσταση. Η πρόταση αυτή περιλαμβάνει τεχνικό έργο ανακύκλωσης του νερού από την Αρδηττού έως την Αγία Φωτεινή (Καλαντίδης 1998, 40). Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η αναπαράσταση του αρχαίου, ειδυλλιακού, παρλιόσιου τοπίου, παρέχοντας μια μικρή όαση στους επισκέπτες και στους κατοίκους της πρωτεύουσας για δραστηριότητες ξεκούρασης, ήπιας άθλησης και τη διαμόρφωση μικροκλίματος.
- Ανάδειξη της βασιλικής του Λεωνίδα με στέγαστρο για την προστασία του μνημείου, διάδρομο περιήγησης και πληροφοριακό υλικό για το κοινό. Έτσι υλοποιείται η προστασία και η ανάδειξη ενός σημαντικού αλλά απομονωμένου μνημείου.
- Κατάργηση του εθνικού κολυμβητηρίου στα δυτικά της βασιλικής του Λεωνίδα και η δημιουργία στη θέση του, ενός υπόγειου χώρου στάθμευσης για τα τουριστικά λεωφορεία και τα αυτοκίνητα των επισκεπτών με την παράλληλη ανάπλαση του υπέργειου χώρου. Αξιοποίηση της ανατολικής πύλης των παρλιόσιων ιερών για την είσοδο των επισκεπτών από το συγκεκριμένο χώρο στάθμευσης. Έτσι δημιουργείται περισσότερος ελεύθερος δημόσιος χώρος, οργανώνεται η στάθμευση των τουριστικών οχημάτων, η προσέγγιση και η μετακίνηση των επισκεπτών.
- Δημιουργία πεζογέφυρας για τη σύνδεση του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου με το ναό της Αρτέμιδος Αγροτέρας στα ανατολικά της λεωφόρου Αρδηττού. Με αυτόν τον τρόπο ο επισκέπτης αποκτά πρόσβαση σε ένα σημαντικό χώρο-ανασκαφή και ενισχύεται η αντιληπτικότητα και η κατανόηση του ευρύτερου πολιτιστικού περιβάλλοντος της περιοχής του Ολυμπίου.
- Απομάκρυνση των αυθαίρετων εγκαταστάσεων του Ομίλου Αντισφαίρισης Αθηνών στα ανατολικά του Ολυμπίου και τη δημιουργία πάρκου αναψυχής.

6.3.2.2. Παρεμβάσεις εντός του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου

Σύμφωνα με τον Λαμπρινουδάκη (βλ. κεφάλαιο 4) οι κύριες δράσεις προστασίας και διαχείρισης της αρχαιολογικής κληρονομιάς στην Ελλάδα είναι η συντήρηση, η αποκατάσταση, η αναστήλωση και γενικότερα η ανάδειξη (περιλαμβάνει όλα τα ανωτέρω συν):

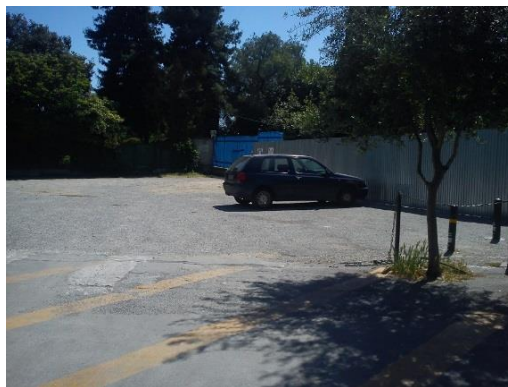
- i. διαμόρφωση του χώρου των μνημείων, με στάθμες πρόσβασης, διάδρομοι επισκεπτών, φυτεύσεις κλπ.
- ii. υποδομές για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών με πάρκινγκ, εκδοτήρια, κτήρια υγιεινής, φυλάκια
- iii. εγκατάσταση πλούσιου και εύληπτου εποπτικού υλικού με κέντρα και πινακίδες πληροφόρησης

Έτσι, κατά το πρότυπο της μεθοδολογίας που αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 4 και αφορά στην οργάνωση και τη διαμόρφωση-ανάδειξη ενός αρχαιολογικού χώρου, και όπως αυτό πραγματοποιείται στην περίπτωση της αρχαίας Μεσσήνης (βλ. ενότητα 4.2.1.), προτείνονται οι ακόλουθες παρεμβάσεις:

- Οργάνωση της κυκλοφορίας και της εμπειρίας των επισκεπτών εντός του αρχαιολογικού χώρου με τον καθορισμό **τριών περιηγητικών διαδρομών** (βλ. Παράρτημα σελ.119) που θα εξερευνούν το σύνολο του χώρου και το ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον. Οι διαδρομές θα διαβαθμίζονται ως προς τη διάρκεια και την ευκολία της περιήγησης (σύντομη, μέση, μακρά). Η πρώτη, σύντομη διαδρομή, θα διέρχεται από τα όρια του ναού του Ολυμπίου Διός και θα χαρακτηρίζεται ως εύκολη. Η δεύτερη διαδρομή θα διέρχεται και από τα μνημεία στη βόρεια πλευρά του χώρου και θα χαρακτηρίζεται ως μέση. Η τρίτη μεγαλύτερη διαδρομή θα διασχίζει το σύνολο του αρχαιολογικού χώρου προς τα μνημεία στα νότια και θα έχει δυνατότητες επιλογής διαφορετικών μονοπατιών όπως προς την κοίτη του Ιλισού, το ναό της Άρτεμης Αγροτέρας ή την περιήγηση στους Ενοποιημένους αρχαιολογικούς χώρους (Ακρόπολη, Κεραμεικός κ.ά.) και το Νέο Μουσείο Ακρόπολης. Επίσης, απαραίτητη κρίνεται η δημιουργία μιας ειδικής διαδρομής για ΑΜΕΑ ή απτική διαδρομή.

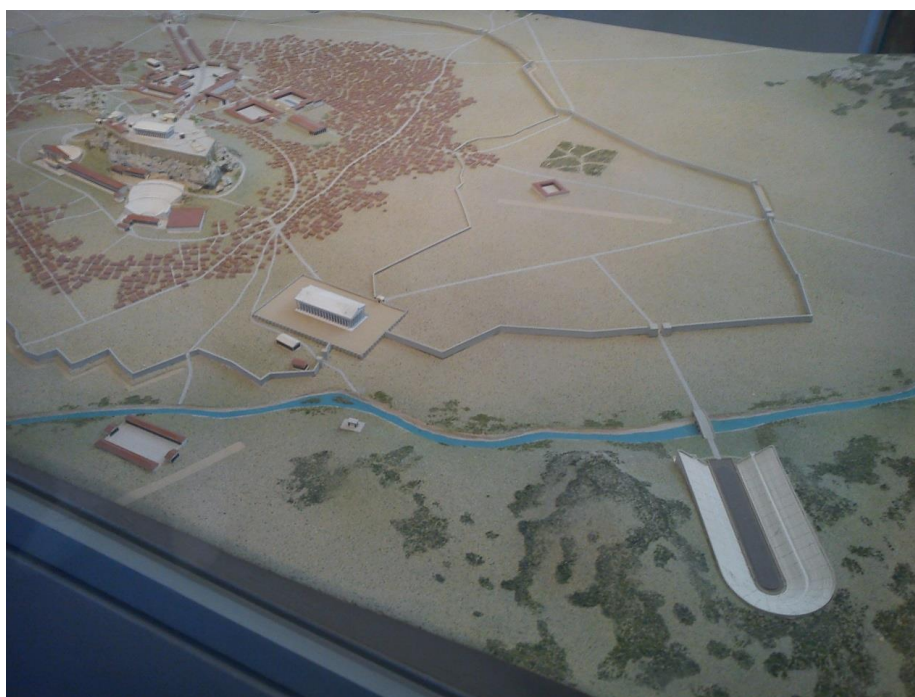
Η διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου δικτύου διαδρομών στο περιβάλλον του αρχαιολογικού χώρου, κατάλληλα εξοπλισμένου με υπαίθριους **χώρους στάσης και συγκέντρωσης**, εξασφαλίζει τη μέγιστη εμπειρία και αντίληψη κατά τη διάρκεια της επίσκεψης. Ενώ παράλληλα επιταχύνει το συσχετισμό και τη σύνδεση με το ζωτικό του περιβάλλον, με μια διάθεση εξωστρέφειας και συνδεσιμότητας.

- **Συντήρηση και αναστήλωση των μνημείων**, ιδιαίτερα του ναού του Ολυμπίου Διός και διαφοροποίηση των εσωτερικών από τους εξωτερικούς χώρους τους με τη χρήση διαφορετικού υλικού, κατά τα πρότυπα της αρχαίας Μεσσήνης και της Νάξου (βλ. ενότητες 4.2.1. και 4.2.2.), αυτή η ενέργεια αποσκοπεί στη προστασία και στη βελτίωση της αντιληπτικότητας και διδακτικότητας των μνημείων από τους επισκέπτες.
- Αξιοποίηση του ελεύθερου χώρου (εικ. 51) ανατολικά της υπάρχουσας εισόδου, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα **κτίριο υποδοχής** που θα περιλαμβάνει το **εκδοτήριο**, το **κέντρο ενημέρωσης** των επισκεπτών και τους **χώρους υγιεινής** (βλ. Παράρτημα σελ.119). Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η αποσυμφόρηση της μοναδικής υπάρχουσας εισόδου/εξόδου του αρχαιολογικού χώρου και η δημιουργία των απαραίτητων σύγχρονων υποδομών, ήπιας επέμβασης και λιτών παρεμβάσεων με σκοπό τη βελτίωση της λειτουργικότητας και την αποτελεσματικότερη εξυπηρέτηση του επισκέπτη.
- Διάνοιξη περισσότερων **εισόδων-εξόδων** (βλ. Παράρτημα σελ.119) στον αρχαιολογικό χώρο: δυτικά του Ολυμπείου διάνοιξη της υπάρχουσας πύλης προς την Αψίδα του Αδριανού, ΝΑ των παρλισίων ιερών διάνοιξη της πύλης και της περίφραξης προς την κοίτη του Ιλισού και δυτικά και νότια διάνοιξη των πυλών για την επικοινωνία με την Διονυσίου Αρεοπαγίτου. Αυτές οι παρεμβάσεις αποσκοπούν στη δημιουργία ενός εξωστρεφούς αρχαιολογικού χώρου, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 4, που θα επικοινωνεί με το ευρύτερο περιβάλλον, είτε πρόκειται για το φυσικό τοπίο του Ιλισού, είτε για τους ενοποιημένους αρχαιολογικούς χώρους και το Νέο Μουσείο Ακρόπολης.

**ΕΙΚ.51 ΥΠΑΡΧΟΝ ΧΩΡΟΣ ΣΤΑΘΜΕΥΣΗΣ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΙΕΙΟΥ**

- Βελτίωση του **ηλεκτροφωτισμού** των μνημείων, για την αποτελεσματικότερη ασφάλεια και ανάδειξή τους κατά τις νυχτερινές ώρες.
- **Πινακίδα εισόδου ενημέρωσης** του κοινού (βλ. Παράρτημα, σελ.120) με ευρύτερες πληροφορίες σχετικά με την τοπογραφία και τη χρήση του χώρου, κατά την αρχαιότητα, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 5 (βλ. ενότητα 5.1.1). Δημιουργία μακέτας με την ευρύτερη περιοχή και το Ολυμπείο (εικ.52). Με αυτόν τον τρόπο γίνεται μια απόπειρα να κατασκευαστεί μια ενδιαφέρουσα ιστορία, που εντάσσει τα μνημεία σε ένα ευρύτερο σημασιοδοτικό πλαίσιο, προκειμένου να βελτιώσει την ερμηνεία και την κατανόηση των μνημείων και του ευρύτερου πολιτιστικού τοπίου και παράλληλα να ενισχύσει την αντιληπτικότητα και την εμπειρία του επισκέπτη.

Εικ.52 ΜΑΚΕΤΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 2^ο ΑΙ. Μ.Χ

- **Πινακίδες σήμανσης και προσανατολισμού** των επισκεπτών σύμφωνα με το παράδειγμα της αρχαίας Μεσσήνης (βλ. ενότητα 4.2.1.). «Ο προσανατολισμός του επισκέπτη πρέπει να είναι ξεκάθαρος, ώστε αυτός να επιλέγει μόνος του, αλλά και να μην αντιμετωπίζει το ενδεχόμενο να μην ξέρει πώς να συμπεριφερθεί» (Black 2009, 92-93).
- Δημιουργία θεματικών ενοτήτων ανά περιοχή με **ενημερωτικές πινακίδες** για τα μνημεία, με πληροφορίες που αναφέρονται στο κεφάλαιο 5 (βλ. ενότητα 5.1.2.) και πλούσιο και εύληπτο εποπτικό υλικό, σύμφωνα με τους βασικούς τύπους

αναπαράστασης του Bruner (βλ. κεφάλαιο 4). Προτείνονται **τρεις θεματικές ενότητες** (βλ. Παράρτημα σελ.121) όπως:

- ✓ Ο ναός του Ολυμπίου Δία, το πρότυπο και ο περίβολος, που θα περιέχει πληροφορίες, σχέδιο και τρισδιάστατη αναπαράσταση. Ως θεματική υποενότητα θα μπορούσε να είναι ένα στοιχείο της αρχιτεκτονικής του ναού π.χ. η θεμελίωσή του με μια εγκάρσια τομή στη ΝΔ πλευρά του ναού (στο σημείο όπου έχει πέσει ο κίονας). Μια πινακίδα θα ενημερώνει τους επισκέπτες για τον τρόπο θεμελίωσης αυτού του μεγαλειώδους διαστάσεων κτιρίου.
- ✓ Οι κλασικές οικίες, το ρωμαϊκό βαλανείο και η βυζαντινή βασιλική του Ολυμπίου, με πληροφορίες, σχέδια και αναπαραστάσεις, καθώς και συσχέτιση με τα γειτονικά βαλανεία και τις ρωμαϊκές επαύλεις του Ζαπείου.
- ✓ Παρίλισια ιερά, Βαλεριάνειο τείχος, βυζαντινή συνοικία, βιοτεχνικές εγκαταστάσεις (ελαιοτριβείο, βυρσοδευείο), με πληροφορίες, σχέδια και μακέτες, καθώς και τρισδιάστατη αναπαράσταση (3 D) όλων των μνημείων του αρχαιολογικού χώρου⁹².
- Ανάδειξη και **άλλων υλικών παρουσιών** που συνθέτουν μια πλούσια βιογραφία (Χαμηλάκης 2009, 390-391) στο συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο, όπως: οι νεότερες επιγραφές επάνω στους αρχαίους κίονες του ναού (βλ. Παράρτημα, εικ.3-4), το πρώτο σιντριβάνι στην Αθήνα που εγκαινιάστηκε από τον Ελευθέριο Βενιζέλο (βλ. Παράρτημα, εικ.5) και οι προετοιμασίες για την συμφωνία «Μυθωδία» του Βαγγέλη Παπαθανασίου (βλ. Παράρτημα, εικ.6-7).

⁹² 3D αναπαράσταση των μνημείων, <http://www.ancientathens3d.com/olympieion.htm> [πρόσβαση 15/3/2015]

6.3.3. Επικοινωνιακή πολιτική

«...η ανοιχτοσύνη του Ολυμπείου, η θετική ενέργεια που εκπέμπει, ο συνδυασμός του πράσινου με το αρχαίο, είναι μέσα στο κέντρο και δεν είναι, ξεχνιέται κανείς εδώ, ειδικά στα Παρίλιστα ιερά, είναι σπουδαίος αυτός ο συνδυασμός του αρχαίου και του νέου, της καθημερινότητας με την αρχαιότητα, αυτή η διαφορά κάνει τη διαφορά».

(Συνέντευξη, 2015)

Ο νόμος 3028/2002 (άρθρο 3) δίνει έμφαση στην κοινωνική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς και στην ένταξή της στη σύγχρονη κοινωνική ζωή, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 3 (ενότητα 3.1.), λαμβάνοντας υπόψη την αρχή της ολοκληρωμένης προστασίας και συντήρησης, που καθιερώθηκε στη Σύμβαση της Γρανάδας (1985) (βλ. ενότητα 3.2.), που μεταξύ άλλων ενθαρρύνει τη χρήση των προστατευόμενων ακινήτων σύμφωνα με τις ανάγκες της σύγχρονης ζωής και το άνοιγμά τους στο κοινό, υπό την προϋπόθεση λήψης των αναγκαίων μέτρων προστασίας τους.

Έχοντας ως γνώμονα τα παραπάνω και εφαρμόζοντας τις καλές πρακτικές επικοινωνιακής πολιτικής της αρχαίας Μεσσήνης και της Νάξου όπως αναφέρθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. ενότητες 4.2.1. και 4.2.2.), δημιουργείται μια στοιχειώδης επικοινωνιακή πολιτική του Ολυμπείου προτείνοντας τις ακόλουθες δράσεις:

- Ευδιάκριτη **σήμανση** στις πύλες του αρχαιολογικού χώρου με banners και πίνακα ανακοινώσεων με πρόγραμμα δραστηριοτήτων που θα ενημερώνουν και θα προετοιμάζουν το κοινό.
- Σύμφωνα με τον Γκανιάτσα οι αρχαιολογικοί χώροι πρέπει να διατηρούνται ως ενεργά συν-κείμενα στην καθημερινή ζωή της πόλης και όχι ως «μουσειακά» αντικείμενα (βλ. κεφάλαιο 4). Σε αυτό το πλαίσιο προτείνονται **πολιτιστικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις** που θα εντάξουν τον αρχαιολογικό χώρο στην ζωή της Αθήνας, όπως ο «**Ηχητικός περίπατος**» με τη διήγηση αρχαίων μύθων και ποίησης σε συνδυασμό με μουσική κατά το πρότυπο της αρχαίας Μεσσήνης (βλ. ενότητα 4.2.1.). **Καλλιτεχνικές και μουσικές εκδηλώσεις** «...που να συνάδουν με το χώρο», στα πρότυπα της εκδήλωσης της Εθνικής Λυρικής Σκηνής⁹³ (εικ.53), καθώς όπως επισημάνθηκε στη συνέντευξη (2015) «...το ενδιαφέρον του κόσμου είναι τρελό για

⁹³ Η εκδήλωση της Εθνικής Λυρικής Σκηνής έγινε τον Ιούλιο 2014 και συγκέντρωσε 3.000 θεατές.

τις νυχτερινές εκδηλώσεις». **Υπαίθριες εκθέσεις** γλυπτικής, παρουσιάσεις βιβλίων, δίνουν χώρο σε καλλιτεχνικές τάσεις και εντάσσουν τον αρχαιολογικό χώρο στην καλλιτεχνική ζωή της πόλης. Καθιέρωση ενός **φεστιβάλ ή πανηγυριού** εμπνευσμένο από τα αρχαία δρώμενα του χώρου όπως για παράδειγμα «**Η γιορτή της Άνοιξης**» για το καλωσόρισμα της άνοιξης, της ευφορίας και καρποφορίας της γης. Άλλωστε οι γιορτές- εκδηλώσεις με μουσική χορό και οπτικές τέχνες, θέατρο, όπερα, μπαλέτο και συναυλίες αποτελούν σημαντικά θέλγητρα για τον πολιτισμικό τουρίστα (βλ. ενότητα 4.1.).

- **Ιστοσελίδα αρχαιολογικού χώρου Ολυμπίου.** Βασικό επικοινωνιακό μέσο του χώρου είναι η επίσημη ιστοσελίδα του στην ηλεκτρονική διεύθυνση του ΥΠΠΟ <http://odysseus.culture.gr>⁹⁴. Απαραίτητη κρίνεται η δημιουργία μιας ιστοσελίδας με πιο ελκυστικό υλικό (σχέδια, φωτογραφίες, αναπαραστάσεις, μακέτες) και διαδραστική περιήγηση στον αρχαιολογικό χώρο, κατά το πρότυπο της αρχαίας Μεσσήνης⁹⁵. Επίσης, η δημιουργία ενός **διαδραστικού προγράμματος** με ψηφιακές εφαρμογές για το κοινό και τα παιδιά. Χρησιμοποιώντας το ίντερνετ μπορεί να δημιουργηθεί ένας **πόρος εικονικών πληροφοριών** (τρισεδιάστατος ναός όπου κινείται κανείς γύρω στο δωμάτιο και κλικάρει πάνω σε ενδιαφέροντα στοιχεία). Παρόλο που ο αρχαιολογικός χώρος του Ολυμπίου ακολουθεί έναν κλασικό τρόπο επικοινωνίας, η δυναμικότερη αξιοποίηση των υπηρεσιών του διαδικτύου, θα μπορούσε να αποτελέσει εργαλείο για την προβολή του χώρου και την προσέλκυση κοινού.

ΕΙΚ.53 ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΣΤΟ ΟΛΥΜΠΕΙΟ

⁹⁴ http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2488 [πρόσβαση 19/4/2015]

⁹⁵ Στο πρότυπο της αρχαίας Μεσσήνης, http://www.ancientmessene.gr/site/monuments_gallery.php [πρόσβαση 19/4/2015]

- **Εκπαιδευτική πολιτική** με την εφαρμογή κατάλληλων **εκπαιδευτικών προγραμμάτων** κατά το πρότυπο της Νάξου (βλ. ενότητα 4.2.2.) που θα πραγματοποιούνται στον αρχαιολογικό χώρο, ενταγμένα στο φυσικό περιβάλλον και σχεδιασμένα από μουσειοπαιδαγωγούς. Επίσης, τα **εκπαιδευτικά πακέτα** μπορούν να συμβάλλουν σε μία πιο ευχάριστη και ενδιαφέρουσα περιήγηση, ιδιαίτερα για τις οικογένειες με παιδιά, καθώς μπορούν να επιτύχουν την ενεργητική συμμετοχή τους, αξιοποιώντας την δυναμική της ομάδας και ανταποκρινόμενα στις ανάγκες τους. Μια πρόταση αποτελεί το **οικογενειακό σακίδιο** που θα δανείζεται η οικογένεια κατά την είσοδο της στον αρχαιολογικό χώρο και θα το επιστρέφει κατά την έξοδο (μπορεί να περιέχει παιχνίδια, πάζλ, χάρτη με τα μνημεία, αυτοκόλλητα, πληροφοριακό υλικό, πλαστελίνη για τη δημιουργία πεμμάτων⁹⁶ κ.ά.).
- **Συνεργασίες με φορείς στο εσωτερικό.** Η διαχειριστική αρχή του αρχαιολογικού χώρου μπορεί να ενθαρρύνει τη δημιουργία συλλόγου «**Φίλων του Ολυμπίου**» και να προωθήσει συνεργασίες με το Δήμο Αθηναίων και με ενώσεις πολιτών που δραστηριοποιούνται στην περιοχή, οι οποίοι από κοινού θα διοργανώνουν διαλέξεις και συζητήσεις σχετικά με τα προβλήματα και τις προοπτικές του χώρου. Επίσης, μπορεί να προχωρήσει στη δημιουργία ενός **δικτύου μουσείων και αρχαιολογικών χώρων** που βρίσκονται σε κοντινή απόσταση, όπως οι ενοποιημένοι αρχαιολογικοί χώροι και το Νέο Μουσείο της Ακρόπολης.
- **Υπηρεσίες προς το κοινό.** Παράλληλα με την εκπαιδευτική εμπειρία της επίσκεψης, «η παροχή ποικίλων υπηρεσιών προς το κοινό μπορούν να προβάλλουν το χώρο ως ποιοτικό ψυχαγωγικό προορισμό, που τον διαφοροποιεί από τις άλλες μορφές αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου» (Black, 2009). Έτσι, η προσφορά **δωρεάν ξεναγήσεων**, η προώθηση του προγράμματος ξεναγήσεων σε αρχαιολογικούς χώρους και γειτονιές της Αθήνας από τον Δήμο Αθηναίων που είναι ήδη σε εξέλιξη⁹⁷ και η δυνατότητα **χρήσης εφαρμογών μέσω κινητού τηλεφώνου** όπως συμβαίνει στην αρχαία Μεσσήνη (βλ. ενότητα 4.2.1.) μπορούν να προσελκύσουν το κοινό. Τέλος, στα θετικά σημεία επισημαίνονται οι **ημέρες ελευθέρως εισόδου** του κοινού, η ύπαρξη του **ενιαίου εισιτηρίου**,⁹⁸ και η καθιέρωση του **διευρυμένου ωραρίου** κατά τους θερινούς μήνες.

⁹⁶ Στην αρχαιότητα ήταν γλυκίσματα ζυμωμένα με αλεύρι και μέλι, στα οποία έδιναν τη μορφή ζώων, ιδίως βοοειδών και τα πρόσφεραν στον Δία.

⁹⁷ Δωρεάν Ξεναγήσεις σε Αρχαιολογικούς χώρους και Γειτονιές της Αθήνας από τον Δήμο Αθηναίων <http://www.culturenow.gr/> [πρόσβαση 31/3/2015]

⁹⁸ Το ενιαίο εισιτήριο περιλαμβάνει τους 7 ενοποιημένους αρχαιολογικούς χώρους και κοστίζει 12 ευρώ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα μελέτη είχε ως αντικείμενο την ανάδειξη και τη διαχείριση του αρχαιολογικού χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός και της ευρύτερης περιοχής στην Αθήνα. Ο συγκεκριμένος χώρος βρίσκεται σε κρισιμότερο σημείο της πόλης. Σήμερα, αποτελεί νησίδα περιβαλλόμενη από σημαντικούς άξονες κυκλοφορίας της Αθήνας. Από την άλλη πλευρά, αυτή η θέση του στην πόλη, καθιστά το χώρο του Ολυμπίου, τον πιο οικείο για τους Αθηναίους αρχαιολογικό χώρο μετά την Ακρόπολη. Γι' αυτό η ενσωμάτωσή του στη ζωή της σύγχρονης πόλης μπορεί να μεταφέρει τη μαγεία και το ήθος που εκπέμπει ένα αρχαίο τοπίο στον σημερινό άνθρωπο.

Η μελέτη επιχείρησε, στο πρώτο μέρος, να προσεγγίσει κάποιες βασικές έννοιες που συναντώνται στο κείμενο σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά όπως η «ολοκληρωμένη προστασία» που καλύπτει όλες τις ενέργειες για την φροντίδα και τη ένταξη των μνημείων στη ζωή. Στη συνέχεια, αναφέρθηκαν συνοπτικά οι αρμόδιοι φορείς που διασφαλίζουν την ολοκληρωμένη προστασία των μνημείων, με έμφαση στην UNESCO και το ICOMOS, αρμόδιοι για θέματα μνημείων και αρχαιολογικών χώρων. Οι συγκεκριμένοι φορείς θέτουν τις αρχές, τα κριτήρια και τις προϋποθέσεις, δίνοντας κατευθύνσεις και οδηγίες με σκοπό να επηρεάσουν τη διαμόρφωση των εθνικών νομοθεσιών και την εφαρμογή των πρακτικών προστασίας.

Από τη σύντομη ανασκόπηση της ελληνικής νομοθεσίας και των διεθνών συμβάσεων προέκυψε ότι ο πιο πρόσφατος νόμος Ν.3028/2002 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», αποκρυσταλλώνει το δεσμό της πολιτιστικής κληρονομιάς με το περιβάλλον και την κοινωνική και την οικονομική διάσταση της ολοκληρωμένης προστασίας, λαμβάνοντας υπόψη την αρχή της αειφορίας. Ουσιαστικά, συμπυκνώνει, όσα είχαν αναφερθεί κατά το παρελθόν στα διεθνή κείμενα και προσαρμόζει την ελληνική νομοθεσία στις ρυθμίσεις των σχετικών διεθνών συμβάσεων που έχουν κυρωθεί από τη χώρα μας.

Αυτό το θεσμικό πλαίσιο καθορίζει και κατευθύνει τις σύγχρονες τάσεις ανάδειξης που εφαρμόζονται στην πολιτιστική διαχείριση. Έτσι, η πρακτική της συνολικής διαχείρισης των μνημείων και των χώρων αρχίζει με την αναζήτηση, τον εντοπισμό και την καταγραφή τους και ολοκληρώνεται με τις αποφάσεις και τις ενέργειες για τη μεταχείρισή τους. Επομένως, σύμφωνα με τον Λαμπρινουδάκη (2010), οι κύριες δράσεις που αφορούν τη μεταχείριση των μνημείων είναι η συντήρηση, η αποκατάσταση, η αναστήλωση και η ανάδειξή τους, με κύριο στόχο την ανθρωπιστική προσέγγιση μνημείων και χώρων και την αποκάλυψη του μηνύματος του δημιουργού

τους στο κοινό. Η συγκεκριμένη μελέτη επικεντρώθηκε στο θέμα της ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου με τη διαμόρφωση του χώρου των μνημείων, τις υποδομές για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών και την εγκατάσταση εποπτικού υλικού με κέντρα και πινακίδες πληροφόρησης.

Έχοντας υπόψη, τη διαπίστωση ότι η διαμόρφωση ενός μνημειακού συνόλου σε επισκέψιμο χώρο και έκθεμα αποτελεί την ερμηνεία του, υιοθετούμε την άποψη του Kohl (2003) ότι η ερμηνεία είναι ένα βασικό εργαλείο επικοινωνίας της αρχαιολογικής πληροφορίας. Μια σημαντική εξέλιξη λοιπόν στην αρχαιολογική ερμηνεία είναι η ερμηνευτική αφηγηματική και κονστρουκτιβιστική προσέγγιση, με κύριο εκφραστή τον Tilden (2007). Παρόλο που στη χώρα μας οι αρχαιολόγοι επικεντρώνονται στην πληροφορία και την παρουσίαση αφήνοντας στο περιθώριο την ερμηνεία, οι σύγχρονες τάσεις μιλούν για μια «πολυεπίπεδη» προσέγγιση της ερμηνείας που απευθύνεται σε πολυπολιτισμικά κοινά, εντάσσοντας τα εκθέματα σε ένα ποικίλο σημασιοδοτικό πλαίσιο, λαμβάνοντας όμως, προηγουμένως, υπόψη την προηγούμενη γνώση, τις αξίες και την «άποψη του επισκέπτη».

Η παρουσίαση ενός χώρου στο κοινό, σύμφωνα με τον Bruner (1966), βασίζεται στον ενεργό, εικονικό και συμβολικό τύπο αναπαράστασης. Στην παρουσίαση του Ολυμπίου επιχειρήθηκε να χρησιμοποιηθεί αυτό το σύστημα, δίνοντας έμφαση κυρίως στον εικονικό τύπο αναπαράστασης, δηλαδή στη χρήση φωτογραφιών, σχεδίων, μακετών, τρισδιάστατων απόψεων και στον ενεργό τύπο αναπαράστασης με την περιήγηση στον χώρο.

Πεδίο μελέτης, αρχικά, αποτέλεσαν δύο περιπτώσεις καλής πρακτικής διαχείρισης και ανάδειξης στην Ελλάδα, ο αρχαιολογικός χώρος της αρχαίας Μεσσήνης και τέσσερις οργανωμένοι αρχαιολογικοί χώροι της Νάξου, προκειμένου να εντοπιστούν τα θετικά στοιχεία που θα χρησιμεύσουν ως άξονες προσανατολισμού για την υπό μελέτη περίπτωση του αρχαιολογικού χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός και της ευρύτερης περιοχής στην Αθήνα. Η γενική διαπίστωση είναι ότι η νέα ζωή των αρχαίων μνημείων επιτυγχάνεται με την ανάδειξη και την ένταξή τους στην καθημερινότητα μας μέσα από αρμόζουσες μορφές διαχείρισης και χρήσης που εξασφαλίζουν την προστασία, τον σεβασμό και τη συντήρησή τους.

Κατά την εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας τέσσερα ήταν τα βασικά ζητήματα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει η ερευνήτρια:

1. ο τρόπος με τον οποίο μπορεί να διαμορφωθεί και να αναδειχθεί ο αρχαιολογικός χώρος, ώστε να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες λειτουργικές ανάγκες του χώρου και των επισκεπτών,
2. η βελτίωση της ερμηνείας και της κατανόησης μνημείων και τοπίου με την ενίσχυση της αντιληπτικότητας και της εμπειρίας του επισκέπτη,
3. η ένταξη των μνημείων στην καθημερινότητά μας, έτσι ώστε να καταστούν «ζωντανά κύτταρα» στους κόλπους της σύγχρονης πόλης και τέλος
4. η σχέση των τοπικών κοινωνιών με τα μνημεία.

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, στο δεύτερο μέρος της εργασίας, τόσο των δύο προηγούμενων περιπτώσεων όσο και της επιτόπιας παρατήρησης και των δύο ποιοτικών συνεντεύξεων, έγινε αντιληπτό ότι ο αρχαιολογικός χώρος του Ολυμπίου υστερεί καθώς χαρακτηρίζεται από την ανεπάρκεια διαθέσιμου δημόσιου χώρου, την ελλιπή πληροφόρηση του κοινού, τη συντηρητική χρήση των μέσων σχεδιασμού και διαμόρφωσης του χώρου με υποτυπώδεις υποδομές για τους επισκέπτες, τη διαχείριση του αρχαιολογικού χώρου χωρίς καμία σύνδεση με το ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον, την εσωστρεφή οργάνωση και τις κυκλοτερείς διαμορφώσεις με επίκεντρο το μνημείο και περιμετρική οριοθέτηση που καθίσταται απόλυτο σύνορο για την επίσκεψη.

Απαραίτητη λοιπόν κρίνεται η εφαρμογή συγκεκριμένων προτάσεων και οργανωμένων δράσεων, προκειμένου τα μνημεία και ο αρχαιολογικός χώρος να διαμορφωθούν και να αναδειχθούν, έτσι ώστε να ενταχθούν στο σύγχρονο περιβάλλον τους και να ικανοποιούν τις ανάγκες των επισκεπτών.

Όσον αφορά τη διαμόρφωση, εκτός του αρχαιολογικού χώρου, προτάθηκε η εξασφάλιση ελεύθερου δημόσιου χώρου, η διαμόρφωση χώρων στάθμευσης, ο επαναπροσδιορισμός των εισόδων και η διαμόρφωση χώρων υποδοχής και ενημέρωσης, για την καλύτερη εξυπηρέτηση των επισκεπτών και την εύρυθμη λειτουργία του.

Ενώ για τη διαμόρφωση του χώρου των μνημείων προτάθηκε η διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου δικτύου διαδρομών κίνησης των επισκεπτών με διαβάθμιση ως προς τη δυσκολία, το χρόνο ολοκλήρωσης και την εμπειρία της επίσκεψης και η οργάνωση ικανοποιητικής πληροφόρησης και ενημέρωσης σε ενημερωτικές πινακίδες κατά μήκος των μονοπατιών. Στόχος αυτών των ενεργειών είναι η βελτίωση της ερμηνείας και της κατανόησης των μνημείων και του πολιτιστικού περιβάλλοντος, η ενίσχυση της αντιληπτικότητας, της αξιολόγησης και της εμπειρίας κατά τη διάρκεια της

επίσκεψης. Όλες οι δράσεις ικανοποιούν τις σύγχρονες λειτουργικές ανάγκες του χώρου και των επισκεπτών με σύγχρονα υλικά και μεθόδους, ήπιες παρεμβάσεις με διακριτά υλικά, αντιστρέψιμες δράσεις και ευέλικτες διαμορφώσεις.

Σε ένα διεθνές περιβάλλον που είναι ανταγωνιστικό και απαιτητικό, η πολιτιστική διαχείριση θέτει το θέμα ενός νέου τρόπου διοίκησης και διαχείρισης των πολιτιστικών πόρων, όπου θα εξασφαλίζεται μεγαλύτερη αυτονομία για αυτενέργεια και θα εφαρμόζονται σύγχρονες πολιτικές προσέλευσης του κοινού προς όφελος του δημοσίου συμφέροντος. Έτσι, η συμμετοχή του ιδιωτικού φορέα στη διαχείριση επιλεγμένων, συμπληρωματικών υπηρεσιών στους αρχαιολογικούς χώρους (εκδηλώσεις, καφέ-εστιατόριο, πωλητήρια) πιθανόν να τονώσει τις δυνατότητές τους και να συμβάλλει στην αυτονόμηση και βιωσιμότητά τους, παρακάμπτοντας τις γνωστές αγκυλώσεις και καθυστερήσεις του κράτους.

Επιπροσθέτως, η συνεργασία των κρατικών φορέων με τα πανεπιστήμια και τους τοπικούς φορείς της πόλης, όπως η Περιφέρεια, ο Δήμος Αθηναίων ή σύλλογοι ενεργών πολιτών, κρίνεται αναγκαία, σε μια συνδυαστική προσέγγιση top down και bottom up approach, όπου στην πρώτη περίπτωση θα παρέχονται οι οδηγίες και οι κατευθυντήριες γραμμές από τη διοίκηση και στην δεύτερη περίπτωση θα αναλαμβάνουν δράση οι τοπικές κοινότητες στα πρότυπα της συμμετοχικής δράσης των κατοίκων της Νάξου.

Επίσης, όπως επισημάνθηκε και στην περίπτωση της αρχαίας Μεσσήνης εκτός από την ανάγκη συνεργασίας όλων των φορέων - κράτους, τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης, προτείνεται η αυτονόμηση του αρχαιολογικού χώρου και η εξασφάλιση της βιωσιμότητάς του όχι μόνο με τις κρατικές επιχορηγήσεις αλλά και με την ανεύρεση ιδιωτικών πόρων χρηματοδότησης και χορηγιών.

Προκειμένου, να ενισχυθεί περαιτέρω, η κοινωνική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς και να επιτευχθεί η ένταξή της στη σύγχρονη κοινωνική ζωή, ενθαρρύνεται η χρήση των προστατευόμενων ακινήτων και το άνοιγμά τους στο κοινό. Οι αρχαιολογικοί χώροι, σύμφωνα με τον Γκανιάτσα (2007), πρέπει να διατηρούνται ως ενεργά συν-κείμενα στην καθημερινή ζωή της πόλης και όχι ως «μουσειακά» αντικείμενα. Σε αυτό το πλαίσιο, ενίσχυσης της επικοινωνιακής πολιτικής και ένταξης του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου στη ζωή της Αθήνας, προτείνονται πολιτιστικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, δυναμικότερη αξιοποίηση των υπηρεσιών του διαδικτύου, ενίσχυση της εκπαιδευτικής πολιτικής με τη δημιουργία κατάλληλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων και ευχάριστων εκπαιδευτικών πακέτων, καθώς και

αναζήτηση συνεργασιών με τοπικούς φορείς και συλλόγους ενεργών πολιτών της περιοχής.

Τέλος, μια έρευνα αξιολόγησης για τη λειτουργία του Ολυμπείου, θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο περαιτέρω έρευνας. Η δειγματοληπτική έρευνα του κοινού θα απέδιδε πληροφορίες τόσο για τη λειτουργία όσο και για τον καλύτερο σχεδιασμό της επικοινωνιακής πολιτικής του. Επίσης, θα μπορούσε να επεκταθεί το προτεινόμενο σχέδιο οργάνωσης και ανάδειξης τόσο προς τα βόρεια συμπεριλαμβάνοντας το Ζάππειο και τον Εθνικό Κήπο, όσο και προς τα ανατολικά συμπεριλαμβάνοντας το Παναθηναϊκό Στάδιο και το χώρο του Αρδηττού, δημιουργώντας ένα, ενιαίο και σημαντικότερο για το ιστορικό κέντρο της Αθήνας, πολιτισμικό δίκτυο μουσείων και αρχαιολογικών χώρων που θα ενσωματώνει την αρχαία στη σύγχρονη πόλη συνδέοντας το παρόν με το παρελθόν και το μέλλον μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αναστασόπουλος, Μ. (2004), «Πολιτιστική Κληρονομιά και Ολυμπιακοί Αγώνες», στο Ε. Τροβά (επιμ.) *Η Πολιτιστική Κληρονομιά και το Δίκαιο*, Πρακτικά Συνεδρίου Ευρωπαϊκού Κέντρου Δημόσιου Δικαίου, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, σελ. 551-558

Ανδριώτης, Κ. (2003), «Ο εναλλακτικός τουρισμός και τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά του», ΤΟΠΟΣ Επιθεώρηση χωρικής ανάπτυξης, σχεδιασμού και περιβάλλοντος,

<http://ktisis.cut.ac.cy/bitstream/10488/5117/1/%CE%9F%20%CE%B5%CE%BD%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82%20%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CF%84%CE%B1%20%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC%20%CF%87%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC%20%CF%84%CE%BF%CF%85.pdf>
[πρόσβαση 19-1-2015]

Αποστολόπουλος, Κ. και Σδράλη, Δ. (2009), *Εναλλακτικός και Ήπιος τουρισμός Υπαίθρου*, Αθήνα, Ελληνοεκδοτική

Βλίζος, Σ. (2008), «Γλυπτά από την περιοχή νοτίως του Ολυμπίου», στο Βλίζος Σ. (επιμ.), *Η Αθήνα κατά τη Ρωμαϊκή εποχή, πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες*, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, σελ. 411-423

Βουδούρη, Δ. (2003), *Κράτος και Μουσεία: Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα

Βουδούρη, Δ. (2004), «Ο νέος νόμος 3028/2002 υπό το φως των διεθνών και ευρωπαϊκών κανόνων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς», στο Ε. Τροβά (επιμ.) *Η Πολιτιστική Κληρονομιά και το Δίκαιο*, Πρακτικά Συνεδρίου Ευρωπαϊκού Κέντρου Δημόσιου Δικαίου, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, σελ. 25-41

Βουδούρη, Δ. (2007), «Η Διεθνής Νομική Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», στο *Θεσμικό Πλαίσιο Πολιτισμού*, 26 Φεβρουαρίου-2 Μαρτίου 2007, Σεμινάριο Εθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης του Ινστιτούτου Επιμόρφωσης, Αθήνα, Ελλάδα

Γαλάνη, Ντ. (2004), Πρόγραμμα Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας: η Ανάπλαση του Ιστορικού Κέντρου της Πόλης. Αδημοσίευτη παρουσίαση, σσ. 1-22

Γιαννακούρου, Γ. Π. (2004), «Σχεδιασμός του χώρου και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς: Από το Ν.Δ. του 1923 στο Ν. 3028/2002», στο Ε. Τροβά (επιμ.) *Η Πολιτιστική Κληρονομιά και το Δίκαιο*, Πρακτικά Συνεδρίου Ευρωπαϊκού Κέντρου Δημόσιου Δικαίου, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, σελ. 179-187

Γκανιάτσας, Β. (2007), «Ανάδειξη αρχαιοτήτων στον αστικό χώρο: Στοιχεία για ένα γενικό πλαίσιο θεώρησης και πράξης»
<http://www.monumenta.org/article.php?IssueID=2&lang=gr&CategoryID=3&ArticleID=44> [πρόσβαση 7-4-2014]

Γκαζή, Α. (2008), «Ζητήματα απλά, αλλά όχι αυτονόητα», *ILISSIA* 3, 38-39

Γρατσία, Ε. (2007), *Τα προβλήματα των μνημείων και η συμβολή των Ναζιωτών στην προστασία τους*, Ομιλία στην εκδήλωση του προγράμματος “Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία”, 03.08.07, Νάξος, (σελ.1-7)
<https://topikeskoinoniesmnimeia.files.wordpress.com/2008/10/keimeno-i1-gratsia.pdf>
[πρόσβαση 17-3-2015]

Γώγος, Κ. (2004), «Η άμεση επαφή των πολιτών με τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μνημεία: πρόσβαση και χρήση», στο Ε. Τροβά (επιμ.) *Η Πολιτιστική Κληρονομιά και το Δίκαιο*, Πρακτικά Συνεδρίου Ευρωπαϊκού Κέντρου Δημόσιου Δικαίου, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, σελ.297-318

Δερμιτζάκη, Κ., Δοξανάκη Τ. και Λιναρδάκης Μ. (2009), «Πολιτιστικός Τουρισμός και Τοπικά Μουσεία: Παράγοντες που Επηρεάζουν τη Μεταξύ τους Σχέση», *Μουσείο*, (6), <http://www.museum-studies.uoa.gr/teyxos6.pdf>, [πρόσβαση 19-1-2015]

Δωρής, Ε. (1985), *Το Δίκαιον των Αρχαιοτήτων*, Αθήνα, Σάκκουλα

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο: «Πολιτισμός, Πολιτιστική κληρονομιά και Διαφορετικότητα, Πρόγραμμα Πολιτιστικών Διαδρομών»
http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/routes/default_en.asp, [πρόσβαση 19-1-2015]

Ζαχαριάδου, Ο. (2008), «Η ανατολική περιοχή της Αθήνας κατά τη ρωμαϊκή περίοδο» στο Βλίζος Σ. επιμ., *Η Αθήνα κατά τη Ρωμαϊκή εποχή, πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες*, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, σελ. 153-166

Ζερβάκη, Α. (2010), *Η έννοια της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας: Η Συμβολή της UNESCO*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλα

Θέμελης, Π. (2001), «Εμείς και τα Αρχαία, Το Πρόγραμμα της ανασκαφής στην αρχαία Μεσσήνη και η δημοσίευσή της», *Ο ΜΕΝΤΩΡ*, **Οκτώβριος** (60), σελ.198-219

Θρεψιάδης, Ι.- Τραυλός, Ι. (1961/1962), «Ανασκαφαί νοτίως του Ολυμπίου (1961)», *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ*, **17**, (Χρον.), σελ. 9-14

Καλαντίδης, Γ. (1998), «Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας», Α΄ μέρος, *ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ*, (11),σελ. 36-41

Κιουσσοπούλου, Α. (2011), «Η ένταξη των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων στη σύγχρονη ζωή» στο *Νομικές Συμβολές*, 1, σελ. 15-20

Κοζυράκη, Μ. (2006), *Ολοκληρωμένη Διαχείριση και Ανάδειξη Πολιτιστικών-Αρχαιολογικών τοπίων: Η περίπτωση της κεντρικής Κρήτης*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Κόκκου, Αγγ. (1970), «Αδριάνεια Έργα εις τας Αθήνας», *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ*, **25**, (Α΄ Μελέτες), σελ. 157-159

Κόλλιας, Χ. (2013), «Τα Οικονομικά της Ευτυχίας: Μια Εισαγωγική Παρουσίαση» *PRIME*, **6**, σελ. 1-11

Κόνσολα, Ν. (1995), *Η Διεθνής Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, Αθήνα, Παπαζήση

Κόρκα, Ε. (2008), Ελλάδα, Μνημεία και Χώροι Παγκόσμιας Κληρονομιάς, Συνάντηση για τα αποτελέσματα του περιοδικού ελέγχου στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Μεσογείου, Κέρκυρα, 17-19 Απριλίου 2008, ΥΠΠΟ

Κουμανούδης, Σ. (1886), *ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ*, **1886**, σελ. 13-17

Κουμανούδης, Σ. (1888), «Σημείωσις περί των κατά το έτος 1888 ανασκαφών», *ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ*, **1888**, σελ. 15-19

Κυριαζίδης, Θ. (2007), «Επαναξιολόγηση του πολιτιστικού κεφαλαίου ως μέσου ανάπτυξης», *Τετράδια Πολιτισμού Ι*, Μεγεθύνσεις: Τα οικονομικά του πολιτισμού, σελ. 99-116

Λάββας, Γ. (2010), *Ζητήματα Πολιτιστικής Διαχείρισης*, Αθήνα, Μέλισσα

Λαμπρινουδάκης, Β. (2007), *Η διαχείριση της πέτρας του νερού και του πρασίνου. Ανάδειξη έργων τέχνης και τεχνικής της αρχαιότητας*, Ομιλία στην εκδήλωση του προγράμματος “Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία”, 03.08.07, Νάξος, (σελ.1-4), <http://www.topikeskoinoniesmnimeia.wordpress.com> [πρόσβαση 7-3-2015]

Λαμπρινουδάκης, Β. (2008), «Η Ηθική της ανάδειξης μνημείων στη σύγχρονη Ελλάδα», στο Δ. Πλάντζος και Δ. Δαμάσκος (επιμ.) *Αρχαιότητα, Αρχαιολογία και Ελληνικότητα*, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, σελ. 2

Λαμπρινουδάκης, Β. (2010), «Η διαμόρφωση και η ωρίμανση της έννοιας της διαχείρισης μνημείων στην Ελλάδα κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια», στο *Συντήρηση, Αναστήλωση και Αποκατάσταση Μνημείων στην Ελλάδα*, Αθήνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, σελ. 273-282

Λεκάκης, Σ. (2007), *Τα μνημεία και η ιστορία της αρχαιολογίας της Νάξου*, Ομιλία στην εκδήλωση του προγράμματος “Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία”, 03.08.07, Νάξος, (σελ.1-21) <http://topikeskoinoniesmnimeia.wordpress.com> [πρόσβαση 17-3-2015]

Λεκάκης, Σ. (2011), *Κοινωνικές και οικονομικές οπτικές της πολιτιστικής κληρονομιάς: Η διαχείριση σε τοπικό επίπεδο. Η περίπτωση του Αιγαίου και της νήσου Νάξου*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Λυδάκη, Α. (2012), *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Αθήνα, Καστανιώτη

Ματσίνος, Γ. (2007), «Πολιτιστικό Τοπίο και περιβάλλον: προς μια συνθετική θεώρηση για την αειφορία», *Τετράδια Πολιτισμού Ι*, Μεγεθύνσεις: Τα οικονομικά του πολιτισμού, σελ. 27-36

Μπένος, Σ. (2009), «Το Διάζωμα» στο Διάζωμα κίνηση πολιτών για την ανάδειξη των αρχαίων θεάτρων, *ΔΙΑΖΩΜΑ*, 1, σελ. 6-7

Μπιτσάνη, Ε. (2004), *Πολιτισμική διαχείριση και περιφερειακή ανάπτυξη*, Αθήνα, Διόνικος

Νικολαΐδης, Γ. (1897), «Ανασκαφαί Ολυμπίου», *ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ*, 1897, σελ. 14

Παλαιοκρασά- Κόπιτσα, Α. (2008), «Ιερά της Αττικής» στο επιμ. Βλαχόπουλος Α. *Αρχαία Αθήνα και Αττική, Ιστορική τοπογραφία του άστεως και της χώρας*, Αθήνα, Μέλισσα, σελ. 62-91

Πάντος, Π. (2000), «Η Ελλάδα και η ελληνική νομοθεσία περί αρχαιοτήτων» στο *Πολιτιστική Κληρονομιά: Επιστροφή και Παράνομη Διακίνηση*, Αθήνα, ΥΠΠΟ, σελ.15-28

Πάντος, Π. (2001), *Κωδικοποίηση νομοθεσίας για την πολιτιστική κληρονομιά κατά θέματα*, Αθήνα, ΥΠΠΟ

Παπαγεωργίου, Δ. (2004), «Παραστάσεις και Αναπαραστάσεις: Η επιτέλεση του «πολιτισμού» και του «πολιτιστικού θεάματος» στο Βερνίκος, Ν., Δασκαλοπούλου, Σ., Μπαντιμαρούλης, Φ., Μπουμπάρης, Ν. και Παπαγεωργίου, Δ., (επιμέλεια) *Πολιτιστικές Βιομηχανίες, Διαδικασίες, Υπηρεσίες και Αγαθά*, Αθήνα, Κριτική, σελ.85-105

Παπανδρέου, Α. (1987), «Μερικές συνέπειες της ρύπανσης του περιβάλλοντος στην πολιτιστική κληρονομιά» *Πρακτικά Το Μουσείο στη Σύγχρονη Κοινωνία - Α΄ Συνάντησης Μουσειολογίας*, 29-31 Οκτωβρίου 1984, ICOM Ελληνικό Τμήμα, Αθήνα, Ελλάδα

Παπαχατζής, Ν. (1974), *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις*, Αττικά, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.

Παπαχατζής, Ν. (2006), *Η Θρησκεία στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.

Παπαχρήστος, Ν. Κ. (2004), «Η περίπτωση του Νέου Μουσείου της Ακρόπολης», στο Ε. Τροβά (επιμ.) *Η Πολιτιστική Κληρονομιά και το Δίκαιο*, Πρακτικά Συνεδρίου Ευρωπαϊκού Κέντρου Δημόσιου Δικαίου, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, σελ. 437-449

Πασχαλίδης, Γρ. (2002), «Η Συμβολή του Πολιτισμού στην Κοινωνική και Οικονομική Ανάπτυξη», στο Πασχαλίδης, Γρ. & Χαμπούρη-Ιωαννίδου, Αικ. *Εισαγωγή στον Πολιτισμό*, Κεφ.5, Τόμος Α, *Οι Διαστάσεις των Πολιτιστικών Φαινομένων*, Πάτρα, ΕΑΠ, σελ. 236

Παυλογεωργάτος, Γ. και Κωστάντογλου, Μ. (2004), «Πολιτισμικός Τουρισμός, Η περίπτωση της Ελλάδας» στο Βερνίκος, Ν., Δασκαλοπούλου, Σ., Μπαντιμαρούλης, Φ., Μπουμπάρης, Ν., Παπαγεωργίου, Δ., (επιμέλεια) *Πολιτιστικές Βιομηχανίες, Διαδικασίες, Υπηρεσίες και Αγαθά*, Αθήνα, Κριτική, σελ. 59-83

Ρόζος, Ν. (2004), «Γενική παρουσίαση του Ν. 3028/2002, Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς», στο Ε. Τροβά (επιμ.) *Η Πολιτιστική Κληρονομιά και το Δίκαιο, Πρακτικά Συνεδρίου Ευρωπαϊκού Κέντρου Δημόσιου Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, σελ. 19-24

Ρουσόπουλος, Α. (1889), *ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ, 1889*, σελ. 17-18

Σιούτη, Γλ. (2004), «Η προστασία του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος από τη Νομολογία: Σύγκρουση αγαθών ή αειφόρος προστασία του χώρου;», στο Ε. Τροβά (επιμ.) *Η Πολιτιστική Κληρονομιά και το Δίκαιο*, Πρακτικά Συνεδρίου Ευρωπαϊκού Κέντρου Δημόσιου Δικαίου, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, σελ. 81-94

Σιώπης, Μ. (2007), «Προς μια εξωστρεφή πολιτική πολιτισμού: Η οικονομική αξιοποίηση του πολιτιστικού προϊόντος», *Τετράδια Πολιτισμού Ι*, Μεγεθύνσεις: Τα οικονομικά του πολιτισμού, σελ. 181-189

Σκιάς, Α. (1893), «Περί της εν τη κοίτη του Ιλισού ανασκαφής», *ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ, 1893*, σελ. 111-136

Σκιάς, Α. (1897), «Ανασκαφαί παρά τον Ιλισόν», *ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ, 1897*, σελ. 73-85

Σύνδεσμος τουριστικών επιχειρήσεων: ΣΕΤΕ (2010), «Ελληνικός τουρισμός 2020 – Πρόταση για το νέο αναπτυξιακό μοντέλο», <http://issuu.com/sete-ebooks/docs/sete2020>, [πρόσβαση 19-1-2015]

Σωτηρίου, Γ. (1919), «Παλαιά Χριστιανική Βασιλική Ιλισού», *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ*, σελ. 1-31

Τσάρτας, Π. (1996), *Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι: Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις στον Τουρισμό*, Αθήνα, Εξάντας

Τραυλός, Ι. (1949), «Ανασκαφικάί έρευναι παρά το Ολυμπειόν», *ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ, 1949*, σελ. 25-35, 36-43

Τραυλός, Ι. (1953/1954), «Η παλαιοχριστιανική βασιλική του Διονυσιακού Θεάτρου», *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ, Β*, σελ. 313-314

Υπουργείο Αιγαίου, (2001), *Η Συμβολή του Υπουργείου Αιγαίου στην έρευνα και ανάδειξη του πολιτισμού του Αρχιπελάγους*, Αθήνα, εκδ. ΥΠΑΙ, σελ. 112-121

Υπουργείο Πολιτισμού, (2008), *Αναζητώντας το Δέντρο της Ζωής στον αρχαιολογικό χώρο του Ολυμπείου*, Αθήνα, ΥΠΠΟ

Χαμηλάκης, Γ. (2009), «Μνημειοποίηση του τόπου: αρχαιολόγοι, φωτογράφοι και η αθηναϊκή Ακρόπολη από το 18^ο αιώνα έως σήμερα» στο Μ. Σπυριδάκης (επιμ.) *Μετασηματισμοί του Χώρου: Κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις*, Αθήνα, νήσος, σελ. 373-396

Χαροκόπου, Α. (2007), «Νομικό Πλαίσιο Πολιτιστικής Κληρονομιάς», στο *Θεσμικό Πλαίσιο Πολιτισμού*, 26 Φεβρουαρίου-2 Μαρτίου 2007, Σεμινάριο Εθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης του Ινστιτούτου Επιμόρφωσης, Αθήνα, Ελλάδα

Χαραλαμπόπουλος, Χ. «Ξεκινά το Διεθνές Νεανικό Φεστιβάλ Αρχαίου Δράματος» του Χάρη Χαραλαμπόπουλου στο ΘΑΡΡΟΣ News.gr, <http://www.tharrosnews.gr/news/content> [πρόσβαση 21-5-2014]

Χατζηγεμμανούηλ, Χ. (2007), «Η συμβολή του κράτους στον πολιτισμό», *Τετράδια Πολιτισμού* I, Μεγεθύνσεις: Τα οικονομικά του πολιτισμού, σελ. 191-206

Ξενόγλωσση

Babbie, E. (2011), *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα*, Αθήνα, Κριτική

Benjamin, A.S. (1963), “The Altars of Hadrian in Athens and Hadrian’s Panhellenic Program”, *Hesperia*, **32**, pp. 57-86

Black, G. (2009), *Το Ελκυστικό Μουσείο: Μουσεία και Επισκέπτες*, Αθήνα, ΠΙΟΠ

Bruner, J.S. (1966), *Towards a theory of instruction*, Cambridge, Mass: Harvard University Press

Carman, J. (2000), “Theorising a realm of practice?: introducing archaeological heritage management as a field of research”, *International Journal of Heritage Studies*, **6** (4) pp. 303-308

Copeland, T. (2004), “Presenting Archaeology to the Public” in Merriman N. (ed.) *Public Archaeology*, London, Routledge, pp. 132-143

Fraisse, Ph. (1983), «Η Πύλη του Αδριανού. Επανένταξη ενός αρχαίου μνημείου στη ζωή της Αθήνας», *Αρχαιολογία*, **6** (Φεβρουάριος), σελ. 36-37

Gratsia, E. (2010), “Citizen and monument. The case of the Greek island of Naxos”, στο *Conservation and Management of Archaeological Sites* **12**, 1, 75-86

Greco, E. (2006), «Διαχείριση αρχαιολογικών χώρων στη Νότια Ιταλία» στο Ζαφειροπούλου (επιμ.), *Αξιοποίηση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς* (εισηγήσεις σεμιναρίου), Αθήνα, ΥΠΠΟ, ΤΑΠΑ, σελ. 133-135

Jameson, J.H. (2008), “Presenting Archaeology to the Public, Then and Now”, in Fairclough, G. et al. (eds), *The Heritage Reader*, London, Routledge, pp. 427-443

- Kohl, J.** (2003), “Interpreters and the Big Story”, *Legacy*, National Association for Interpretation, Part 3, November/December, Colorado, Fort Collins, <http://www.jonkohl.com/publications/legacy-pubs/article3.htm> [πρόσβαση 17-9-2014]
- Lekakis, S.** (2013), “Distancing and Rapproching: Local Communities and Monuments in the Aegean Sea — A Case Study from the Island of Naxos”, *Conservation and Mgmt. of Arch. Sites*, Vol. **15** No. 1, February 2013, University of Athens, Greece, 76–93, <http://independent.academia.edu/SteliosLekakis> [πρόσβαση 17-3-2015]
- Light, D.** (1987) “Interpretation at historic buildings”, *Swansea Geographer*, **24**, pp. 34-43
- McCarthy, J.P.** (2008), “More than just “Telling the Story” Interpretive narrative archaeology”, in Fairclough, G. et al. (eds), *The Heritage Reader*, London, Routledge, pp. 536-542
- McManamon, F.P.** (2008), “Archaeological Messages and Messengers”, in Fairclough, G. et al. (eds), *The Heritage Reader*, London, Routledge, pp. 457-470
- Mitsos, M.** (1947), “Inscriptions from Athens”, *Hesperia*, **16**, pp. 262-264
- Parker, R.** (2001), *Η Θρησκεία στην Αρχαία Αθήνα*, Αθήνα, Πατάκης
- Richards, Gr.** (2005), “Cultural Tourism in Europe”, ATLAS, http://www.tram-research.com/cultural_tourism_in_europe.PDF, [πρόσβαση 19-1-2015]
- Rodenwaldt, G.** (1912), “Pan am Ilissos”, *Athenische Mitteilungen* **37**, pp. 141-150
- Schofield, J.** (2008), “Heritage Management, Theory and Practice”, in Fairclough, G. et al. (eds), *The Heritage Reader*, London, Routledge, pp.15-28
- Smith, M.K. and Robinson, M.** (2006), “Cultural Tourism in a Changing World: Politics, Participation and (re)presentation”, Channel View Publications, <http://www.unibg.it/dati/corsi/44108/50648-smith-robinson-proofs.pdf> [πρόσβαση 19-1-2015]
- Smith, L.** (2008), “Towards a Theoretical Framework for Archaeological Heritage Management”, in Fairclough, G. et al. (eds), *The Heritage Reader*, London, Routledge, pp. 62-71
- Spawforth, A.J., and Walker, S.,** (1985), “The World of Panhellenion, I. Athens and Eleusis”, *Journal of Roman Studies*, **75**, pp. 78-104
- Tolle-Kastenbein, R.** (1994), *Das Olympieion in Athen*, Koln, Bohlau Verlag
- Tilden, F.** (2007), *Interpreting our Heritage*, North Carolina, University of North Carolina Press
- Travlos, J.** (1971), *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*, London, Thames and Hudson

Vanderpool, E. (1960), “News Letter from Greece”, *American Journal of Archaeology*, **64**, pp. 267-268

Voudouri, D. (2010), “Law and the Politics of the Past: Legal Protection of Cultural Heritage in Greece”, *International Journal of Cultural Property*, **17**, N.3, pp. 547-568, Cambridge

Wycherley, R. (1963), “The Olympieion at Athens”, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, **5**, pp.166-167

Διαδικτυακοί τόποι

Σύμβαση του Πολιτισμικού Τουρισμού (Charter of Cultural Tourism), http://www.international.icomos.org/charters/tourism_e.pdf [πρόσβαση 19-1-2015]

OECD 2009, <https://emfietzi.wordpress.com/.../ο-πολιτιστικός-τουρισμός-τα-τελευταί/> [πρόσβαση 19-1-2015]

Ευρωπαϊκές Πολιτιστικές Διαδρομές, http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/routes/default_en.asp, [πρόσβαση 19-1-2015]

Πολιτιστική Διαδρομή στα Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου, http://www.diazoma.gr/GR/Politistiki-Diadromi_Hpeirou.asp [πρόσβαση 14-2-2015]

Επιστημονική Επιτροπή Αποκατάστασης, Αναστήλωσης Μνημείων και Διαμόρφωσης, Ανάπλασης του Αρχαιολογικού Χώρου της Αρχαίας Μεσσήνης, <http://www.tdpeae.gr/index.php?ID=eoNBf8cVlt4IvHJU> [πρόσβαση 21-5-2014]

Σωματείο ΔΙΑΖΩΜΑ, ΠΟΛΙΤΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ, http://www.diazoma.gr/gr/Page_03-01 [πρόσβαση 21-5-2014]

Θέμελης, Π. «Αρχαία Μεσσήνη: Πριν και μετά», <http://www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=360#> [πρόσβαση 24-2-2015]

«Υποψήφια» για Μνημείο Παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, η Αρχαία Μεσσήνη, Σωματείο ΔΙΑΖΩΜΑ, ΠΟΛΙΤΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ, www.diazoma.gr/gr/aa_03-02_Press_Index.asp [πρόσβαση 21-5-2014]

Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, Megaron Plus – Διαλέξεις, «Νέες μορφές πολιτιστικής διαχείρισης» www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=1350 [πρόσβαση 21-5-2014]

Ηλεκτρονικό περιοδικό MONUMENTA <http://www.monumenta.org> [πρόσβαση 17-3-2015]

Ιστοσελίδα του προγράμματος της MONUMENTA «Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία» <http://tkm.monumenta.org/> [πρόσβαση 17-3-2015]

«Αληθινά παραμύθια της Νάξου. Οι αρχαιολόγοι διηγούνται...»
<http://tkm.monumenta.org/%ce%b5%ce%ba%ce%b4%ce%bf%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%83-2/> [πρόσβαση 20-5-2015]

Τα Μνημεία του Ολυμπείου με πληροφορίες και σε 3D διαστάσεις
www.ancientathens3d.com/olympieion.htm [πρόσβαση 15-3-2015]

Δωρεάν Ξεναγήσεις σε Αρχαιολογικούς χώρους και Γειτονιές της Αθήνας από τον Δήμο Αθηναίων <http://www.culturenow.gr/> [πρόσβαση 31-3-2015]

Οργανόγραμμα του Υπουργείου Πολιτισμού <http://www.yppo.gr/1/g10.jsp>
[πρόσβαση 12/5/2015]

ΥΠΠΟ http://www.yppo.gr/1/g1540.jsp?obj_id=98106 [πρόσβαση 12-5-2015]

Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων
<http://www.tap.gr/tapadb/index.php> [πρόσβαση 12-5-2015]

Νέος Οργανισμός του ΥΠΠΟ (2014) <http://www.odigostoupoliti.eu/organismos-ipourgiou-politismou-ke-athlitismou/> [πρόσβαση 12-5-2015]

Ιστοσελίδα ΥΠΠΟ Ολυμπείου
http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2488 [πρόσβαση 19-4-2015]

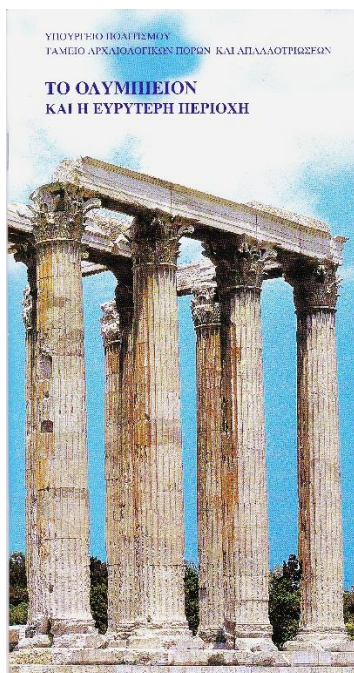
Εφημερίδα Έθνος, «Ο τουρισμός στο τρίγωνο των ισοτιμιών»,
<http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22770&subid=2&pubid=64128690>
[πρόσβαση 19-5-2015]

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΟΛΥΜΠΕΙΟΥ

ΕΙΚ.1 ΤΡΙΠΤΥΧΟ ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΦΥΛΛΑΔΙΟ

ΕΙΚ.2 ΈΝΤΥΠΟΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

Προτεινόμενες περιηγητικές διαδρομές και κτιριακές υποδομές αρχαιολογικού χώρου Ολυμπιείου:

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- συνολική έκταση αρχαιολογικού χώρου Ολυμπιείου
- σύντομη περιηγητική διαδρομή
- μέση περιηγητική διαδρομή
- μακρά περιηγητική διαδρομή
- κτίριο υποδοχής, κέντρο ενημέρωσης, χώροι υγιεινής
- υπάρχον χώρος υγιεινής
- χώρος στάθμευσης

Πρόταση εισαγωγικής ενημερωτικής πινακίδας του αρχαιολογικού χώρου:

Ο Αρχαιολογικός χώρος του Ναού του Ολυμπίου Διός και των Παριλίσιων ιερών

Ας προχωρήσουμε ακολουθώντας τη ροή του Ιλισού...

Η Ακρόπολη και η περιοχή του Ιλισού αποτέλεσαν **επιφανή κέντρα λατρείας** κατά την αρχαιότητα αλλά και στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Στην Ακρόπολη αναπτύχθηκε το θρησκευτικό κέντρο της πόλης με τη λατρεία της Αθηνάς, ενώ η περιοχή του Ιλισού, που ονομαζόταν **Άγρες**, ήταν κατάσπαρτη από **σημαντικά ιερά**.

Το φυσικό περιβάλλον, ενέπνευσε τους Αθηναίους, και επέλεξαν αυτόν τον τόπο για να τιμήσουν τις θεότητες που σχετίζονταν με τις **δυνάμεις της φύσης**.

Ο Ιλισός με τις πηγές στις υπώρειες του Υμηττού κυλούσε στην περιοχή του Ολυμπίου και χάριζε στην ξηρή και άνυδρη Αθήνα ένα **ειδυλλιακό τοπίο** λίγο έξω από το άστυ.

Στη θέση Άγρες, λάμβαναν χώρα, τα **Διάσια της πρώιμης άνοιξης**, γιορτή αφιερωμένη στο Δία του κάτω κόσμου και τα **Μικρά ή εν Άγραις Μυστήρια**, στα οποία έπρεπε κάποιος να μνηθεί, μέσω του θρησκευτικού καθαρμού, πριν γίνει δεκτός στα Μεγάλα Μυστήρια της Ελευσίνας.

Τον 2^ο αι. μ.Χ. ο αυτοκράτορας Αδριανός ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την πόλη των Αθηνών και την περιοχή του Ιλισού και πραγματοποίησε την προς ανατολάς **επέκταση της πόλης**, που περιέκλειε την περιοχή Συντάγματος, Εθνικού Κήπου και Ζαπτείου.

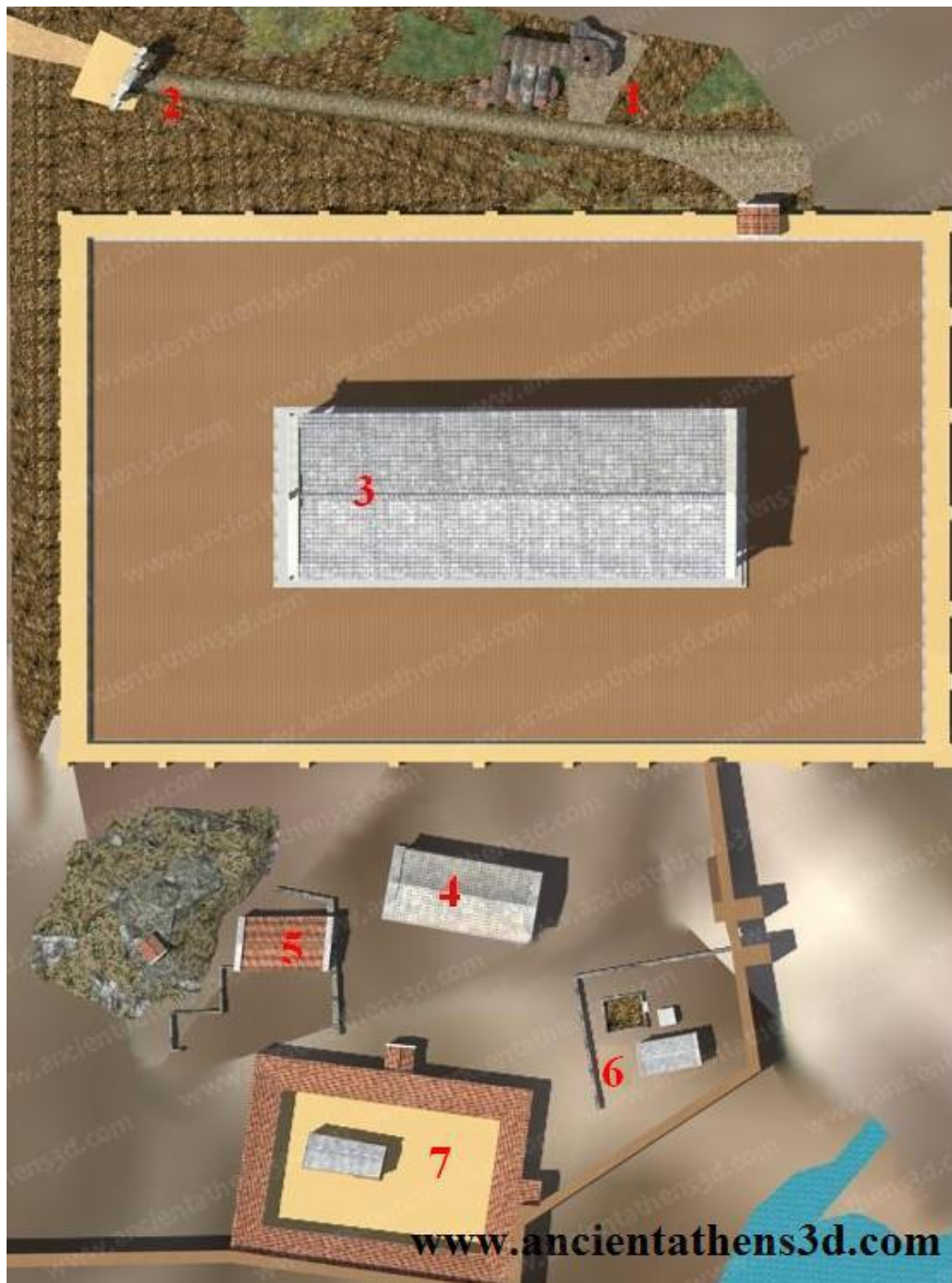
Η λατρεία των αρχαίων θεών στην Αττική φαίνεται ότι διατηρήθηκε ζωντανή έως τον 4^ο αι. μ.Χ. και καταργήθηκε οριστικά με το διάταγμα του αυτοκράτορα **Θεοδοσίου Α΄**. Τα ιερά ερημώθηκαν ή μετατράπηκαν σε παλαιοχριστιανικές βασιλικές για τη στέγαση του **Χριστιανισμού**.

Προτεινόμενες θεματικές ενότητες αρχαιολογικού χώρου Ολυμπίων:

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- 1^η θεματική ενότητα (Ναός Ολυμπίου Διός, πρόπυλο, περίβολος)
- 2^η θεματική ενότητα (κλασικές οικίες, ρωμαϊκό βαλανείο, βυζαντινή βασιλική)
- 3^η θεματική ενότητα (παριλία ιερά, Βαλεριάνειο τείχος, βυζαντινή συνοικία, βιοτεχνικές εγκαταστάσεις)

Κάτοψη του Ολυμπείου & των παρλισίων ιερών:

1. Ρωμαϊκό Βαλανείο
2. Πύλη του Αδριανού
3. Ναός του Ολυμπίου Διός
4. Ναός του Δελφινίου Απόλλωνος
5. Δικαστήριο επί Δελφινίω
6. Ναός του Κρόνου και της Ρέας
7. Πανελλήνιο ιερό

ΕΙΚ.3-4 ΝΕΟΤΕΡΕΣ ΕΓΧΑΡΑΚΤΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΣΤΥΛΩΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΔΙΟΣ, «ΕΛ.Α.Σ.» «Ε.Α.Μ» ΚΑΙ “W. ANDERSON 1841”

ΕΙΚ.5 ΠΙΑΚΑΣ ΣΤΟΥΣ ΣΤΥΛΟΥΣ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΥ ΔΙΟΣ, 1935 (ΑΡΧΕΙΟ Ε.ΥΔ.Α.Π)

ΕΙΚ.6-7 ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΔΗΛΩΣΗ «ΜΥΘΩΛΙΑ» ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΥ ΔΙΟΣ, 2001

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

Ημερομηνία 1^{ης} Συνέντευξης: 22/4/2015

Ημερομηνία 2^{ης} Συνέντευξης: 30/4/2015

1. Σύμφωνα με τη διακήρυξη του Άμστερνταμ (1975) μια ολοκληρωμένη διαχείριση προστασίας των μνημείων περιλαμβάνει τόσο τη φροντίδα και συντήρησή τους όσο και την ένταξή τους στη ζωή.
 - a) Ποιες ενέργειες έχουν γίνει κατά το παρελθόν για τη **συντήρηση** των μνημείων στον αρχαιολογικό χώρο του Ολυμπίου;
 - b) Ποιες ενέργειες έχουν γίνει για την **«ένταξη τους στη ζωή»**;
2. Υπάρχει συγκεκριμένη πολιτική από την Αρχαιολογική Υπηρεσία για την **προβολή και επικοινωνία** του αρχαιολογικού χώρου (Ολυμπείο) με το κοινό;
 - a. Αν ναι, ποια είναι αυτή και πως μπορεί να ενισχυθεί για να έχει τα καλύτερα αποτελέσματα;
3. Κατά το παρελθόν έγιναν **προσπάθειες «ανοίγματος» του χώρου προς το ευρύτερο κοινό**, όπως, για παράδειγμα, το 2001 με τη συμφωνία «Μυθωδία» του Βαγγέλη Παπαθανασίου και το 2007 με την πραγματοποίηση τελετής από το Σύλλογο πολυθεϊστών «Ελλιναίς», εκδηλώσεις που προκάλεσαν το παγκόσμιο ενδιαφέρον και καλύφθηκαν ειδησεογραφικά.
 - Ποια είναι η θέση σας σχετικά με τη χρήση του αρχαιολογικού χώρου για παρόμοιες εκδηλώσεις;
 - Στην εκδήλωση της Εθνικής Λυρικής Σκηνής που έγινε τον Ιούλιο 2014 υπήρξαν αλλαγές σε σχέση με το παρελθόν;
4. Το 2014 για πρώτη φορά εφαρμόστηκε η **πολιτική του διευρυμένου ωραρίου** σε 32 αρχαιολογικούς χώρους. Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΤΑΠΑ, υπήρξε σημαντική αύξηση της επισκεψιμότητας και των εισπράξεων (κατά το τρίμηνο Απριλίου-Ιουνίου) σε σύγκριση με την αντίστοιχη περσινή περίοδο, ενώ το Ολυμπείο κατατάχθηκε στην πρώτη πεντάδα, από πλευράς επισκεψιμότητας πανελλαδικώς και δεύτερο μετά την Ακρόπολη στην Αθήνα.

- *Ποια είναι η άποψή σας σχετικά με το συγκεκριμένο μέτρο;*
 - *Πώς σκοπεύετε να χρησιμοποιήσετε αυτό το αποτέλεσμα;*
5. Προκειμένου να διευκολυνθούν οι **επισκέπτες με προβλήματα όρασης**, πραγματοποιήθηκε στο αρχαιολογικό μουσείο του Κεραμεικού η έκδοση ενός ενημερωτικού εντύπου σε γραφή Braille (στα ελληνικά και αγγλικά).
- *Θα μπορούσε αυτή η πρακτική να εφαρμοστεί και σε αρχαιολογικούς χώρους (π.χ. με ειδικά έντυπα και διαδρομές);*
6. Έχει διεξαχθεί, κατά το παρελθόν, **έρευνα αξιολόγησης** για τη λειτουργία του Ολυμπίου;
- *Αν ναι, παρακαλώ σχολιάστε τα αποτελέσματα.*
 - *Αν όχι, ... Πιστεύετε ότι είναι απαραίτητη για τον καλύτερο σχεδιασμό της επικοινωνιακής πολιτικής του;*
7. Θα μπορούσε ο αρχαιολογικός χώρος του Ολυμπίου, όπως είναι σήμερα διαμορφωμένος, να προσελκύσει το κοινό, ούτως ώστε να αφιερώσει μέρος από τον ελεύθερό του χρόνο για να τον επισκεφτεί;
- a) Τι θα βελτιώνατε για να γίνει αυτό;*
8. Ποια είναι, κατά τη γνώμη σας, τα **δυνατά** σημεία του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου (δηλ. τα στοιχεία, στα οποία θα βασιστεί το έργο της ανάδειξης και της αξιοποίησης των μνημείων);
9. Ποια είναι οι **αδυναμίες** του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου (δηλ. τα στοιχεία που θέτουν περιορισμούς στις ενδεχόμενες δυνατότητες του χώρου);
10. Ποιες είναι οι **ευκαιρίες** του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου (δηλ. οι προσδοκίες που αναμένονται από την ανάδειξη των χώρων και την αξιοποίηση των δυνατοτήτων τους);
11. Ποιες είναι οι **απειλές** του αρχαιολογικού χώρου του Ολυμπίου (δηλ. τα στοιχεία που δυσχεραίνουν το αρχαιολογικό έργο, τόσο στον τομέα της συντήρησης όσο και στον τομέα της ανάδειξης);
12. Πως βλέπετε να διαμορφώνεται το **μέλλον των μεγάλων αρχαιολογικών χώρων** στην Ελλάδα;